

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТІЯ ПАПИ
EDITIONES CATHOLICAE UNIVERSITATIS UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PAPAE

Праці Філософічно-Гуманістичного Факультету
Том I Vol.

Проф. Д-р ОЛЕКСА ГОРБАЧ

**Три церковнослов'янські
літургічні рукописні
тексти Ватиканської бібліотеки**

Prof. Dr. OLEXA HORBATSCH

**De tribus textibus Liturgicis
Linguae Ecclesiasticae (Palaeo)Slavicae
in Manuscriptis Vaticanis**

Рим 1966 Romae

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТІЯ ПАПИ
EDITIONES CATHOLICAE UNIVERSITATIS UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PAPAE

Праці Філософічно-Гуманістичного Факультету
ТОМ I VOL.

Проф. Д-р ОЛЕКСА ГОРБАЧ

**Три церковнослов'янські
літургічні рукописні
тексти Ватиканської бібліотеки**

Prof. Dr. OLEXA HORBATSCH

**De tribus textibus Liturgicis
Linguae Ecclesiasticae (Palaeo)Slavicae
in Manuscriptis Vaticanis**

diasporiana.org.ua

Рим 1966 Romae

Проф. Д-р ОЛЕКСА ГОРБАЧ

**Три церковнослов'янські
літургічні рукописні
тексти Ватиканської бібліотеки**

Prof. Dr. OLEXA HORBATSCH

**De tribus textibus Liturgicis
Linguae Ecclesiasticae (Palaeo)Slavicae
in Manuscriptis Vaticanis**

Рим 1966 Romae

Друкується за дозволом Церковної Влади

TYPIS POLYGLOTTIS VATICANIS

ПЕРЕДМОВА

На рукопис Ісидорового Службника звернув нам увагу Верховний Архієпископ-Митрополит Кир Йосиф, уможливив нам приїзд до Риму та працю над рукописом у Ватиканській бібліотеці в березні 1964 р. й за це як і за включення підготовленого для друку рукопису в серію видань Українського Католицького Університету складасмо Йому отут нашу щиросердечну подяку.

Наша подяка належить також Архієпископові Кир Іванові (Бучкові) за визичення деяких фотокопій Службника, що уможливило нам докінчити працю над рукописом уже поза Ватиканською бібліотекою.

Щиро дякуємо й О. Шамбелянові Д-рові Мирославові Марусину за жертвування дорогим часом при поладнуванні в Римі бібліотечних формальностей враз із вистаранням ілюстраційних фотостатів з рукописів Ватиканської бібліотеки, керівництву якої в особі О. Проф. Альфонса Раеса ЧІ теж належить наша подяка.

Бібліотеці Теологічно-філософічної високої школи Санкт-Георген у Франкфурті завдячуємо доступ до літургічної літератури.

Без того всього оця праця не була б можливою.

Автор

Франкфурт, 2-го жовтня 1965 р.

DREI KIRCHENSLAVISCHE LITURGISCHE
HANDSCHRIFTLICHE
TEXTE DER VATIKANBIBLIOTHEK

(ZUSAMMENFASSUNG)

I

DAS MISSALE ISIDORS
EINE KIRCHENSLAVISCHE HANDSCHRIFT
DER VATIKANBIBLIOTHEK

Der kirchenslav. Pergamentkodex Nr. 14 «Missale Ruthenorum» der Vatikanbibliothek aus dem Ende des 14. bzw. Anfang des 15. Jh.s, den der Kiewer Metropolit Isidor vermutlich 1439 bzw. 1443 nach Rom gebracht haben musste, wird hier in paläographischer, sprachlicher und liturgischer Hinsicht untersucht. Er enthält ausser den drei kirchenslav. Liturgien (von J. Chrysostomus, Basilius dem Grossen und der Vorgeweihten Gaben) noch eine Messordnung der Chrysostomusliturgie, verfasst vom Konstantinopler Patriarchen Philotheus und übersetzt ins Kirchenslavische vom Kiewer Metropoliten Kiprian. Die Hs. ist vermutlich im Raum von Nowgorod entstanden. Es wird ein Vergleich mit dem hs. Euchologium-Missale aus der 1. Hälfte des 14. Jh. s (dem sog. «Gebethbuch des Fürsten Wolodymyr») durchgeführt, das in der gleichen Gegend abgeschrieben wurde, jedoch noch keine mittelbulgarische Einflüsse der Tirnowo-Schule aufweist.

II

DIE KIRCHENSLAVISCHE CHRYSOSTOMUS-LITURGIE IN ZWEI SERBISCHEN HANDSCHRIFTEN DER VATIKANBIBLIOTHEK AUS DEM 14. UND 15. JH.

Die kirchenslav. Chrysostomus-Liturgie aus zwei Hs.en mit serb. Sprachmerkmalen der Vatikanbibliothek (*Slavo*, Nr. 9 – Bombyzinrolle vermutlich aus d. 14. Jh. und *Euchologium Slavicum*, Nr. 10 – vermutlich aus d. 15. Jh.) wird hier abgedruckt und in paläographischer, sprachlicher und liturgischer Hinsicht untersucht. Die Bombyzinrolle (Anfang und Ende fehlen) stellt ein Meßbuch für den Priester dar und enthält seine stillen Gebete sowie die Litaneien, die der Diakon spricht. Die Meßordnung entspricht der des kslav. hs. Euchologium-Missale aus der 1. Hälfte des 14. Jh.s (« Gebetbuch des Fürsten Wolodymyr ») d. h. den ältesten hs. ostslav. Meßbüchern seit dem 12. Jh. vor der reformierten Meßordnung des Konstantinopler Patriarchen Philotheus, die ins Kirchenslavische vom Kiewer Metropoliten Kiprian übersetzt wurde.

Das hs. kslav. Euchologium enthält außer der Abend- und Mitternachtandacht sowie Troparien noch Gesänge, die während der Liturgie von Gläubigen vorgetragen werden. Es stellt also eine Art Ergänzung zum vorigen Text dar. Die wichtigen Gesänge werden darin auch in griech. Sprache (mit neugriech. Aussprache und kslav. Buchstaben) angeführt. Die Hs. ist wahrscheinlich in einem Kloster (vielleicht Chilandar auf dem Athosberg?) entstanden. Die Liturgieantiphonen der beiden Hs.en entsprechen denen, die in der griech.-unierten Kirche noch heute an Wochentagen gesungen werden.

ИСИДОРІВ СЛУЖЕБНИК, СЛОВ'ЯНСЬКИЙ РУКОПИС Ч. 14 ВАТИКАНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

В Ватиканській бібліотеці (далі скорочуємо ВБ) зберігається під ч. 14 (Codex Slavonicus nr. 14) об'ємистий оправлений в шкіру пергаментовий кодекс - церковнослов'янський Служебник кінця 14 чи початку 15 в. Його привіз зі собою до Риму київський митр. Ісидор, імовірно, при котромусь приїзді в Італію зі своєї митрополії - 1439 чи 1443 р. Що цей рукопис справді належав Ісидорові, свідчить його ж грецькомовний запис на стор. 111 зі списком епархій київської митрополії.

Д о л я р у к о п и с у після смерті Ісидора (27.IV.1463) не відома, подібно як і обставини, коли й як цей Служебник опинився в ВБ. Що теперішнє його каталогове окреслення (на дощинці оправи в середині) Slavo XIV, Missale Ruthenorum (а на лицевій сторінці першої непагінованої картки: XIV Slavo; тут і закреслені раніші сигнатури: 309, NLKa... 4) це аж новіше 19-вікове визначення його змісту й мови, про те свідчать раніші позначки бібліотекарів на обороті першої непагінованої картки: V sophitico (закреслене й справлене на slavonica) litteris maiusculis orationes St. Ioannis Chrysostomi lingua Ruthenica 4 (справлене з 3; за словами G. Mercati: Studi e testi 46, p. 4, - рукою першого кустоса ВБ в 1626-32 pp. Felice Contelori; в 17 в. рукопис мав спершу сигнатуру 3, яку згодом змінено на 4). Перші каталогізатори з 15 в. не були зорієнтовані ні щодо письма та мови ні щодо змісту кодексу. Згідно з даними того ж G. Mercati, Служебник знаходився в перших 15 роках 16 в. in V-a capsae Pontificiae B-cae secretioris з баламутним описом письма в каталозі:

«Dalmatica sive Cyrillica anonyma. Liber lingua Dalmatica: sive Cyrillica, ut mihi videtur, cui videlicet intermixti sunt Graeci characteres una cum illyricis: licet inerudite in prima pagina scriptum sit: de littera aegyptiaca. et perscriptum est in rubro sic: quantum ego interpretari possum: Joannis Archiepiscopi Constantinopolitani: videlicet Dalmatico idiomate: Janua archiepiscopa Constantinopola 540»; каталогізатор оцінював зміст з наголовного напису на стор. 1, де починається Літургія Ів. Золотоустого. За словами G. Mercati, Служебник фігурував спершу під ч. 3, згодом ч. 4, в рукописному каталозі ВБ,

розпочатому Абрагамом Еккелензе й закінченому 1686 р. маронітом Йог. Матеєм Найроном Данезієм (Catalogus codicum mss. linguarum Orientalium Vaticanae В.сае... inceptus ab Abrahamo Ecchelense et absolutus a Jo. Matthaeo Nairono Danesio A.D. 1686, f. 304), як Oraciones distributae per ferias et Oraciones S.ti Joannis Chrysostomi characteribus maiusculis ruthenicis. 1820 р. переглядав усі тодішні церковнослов'янські рукописи ВБ (чч. 1-18) professor Vilmensis Michael Bobrowski (1785-?), сам син гр.-кат. священика,¹ і залишив свої уваги до змісту й часу постання рукописів у формі карточок, а які й використав у друкованому каталозі бібліотекар ВБ Angelo Mai (Scriptorum veterum nova collectio, t. V, 2 Codices Slavici); тут Службєбник має вже сьгоднішню сигнатуру (14) і визначений як Missale Slavicum, litteris bonis, in membrana, та ілюстрований передруком прибок тексту. Серед інших літургічних рукописів зайнявся і Службєбником проф. Казанського університету Красносельцов в огляді літургічних рукописів ВБ, передруковуючи й прибки тексту звідти (Сведения о некоторых литургических рукописях Ватиканской библиотеки, Казань 1885). Принагідно про Службєбник та праці над ним згадує й В. Ягіч у перегляді хорватських рукописів ВБ (V. Jagić: Analecta Romana, J. Archiv 25, 1903, SS. 1-47). Щераз зайнявся подрібно долею цього рукопису ВБ дослідник праць Исидора G. Mercati у книжці Studi e testi: Scritti d'Isidoro il Cardinale Ruteno e codici a lui appartenuti che si conservano nella Biblioteca Apostolica Vaticana, Roma 1926. Дані про зміст рукопису подав йому празький славист Й. Вайс, розшифровуючи й грецький запис Исидора про єпархії київської митрополії. Тому що ці дані цікаві й історикові Церкви на Україні, варто саму нотатку повторити отут тимбільше, що хіба не всі місцеві назви розшифрував Й. Вайс вірно. Він звучить: *τω κνέβου καὶ (?) πάσας ῥωσίας (?) ὑποκειμεναι ἐπισκοπαὶ εἰσὶν αὐται: α' ὁ μεγάλου νοβογόροδου. β' ὁ ῥοστοβίου. γ' ὁ τεξερνίγοβου. δ' ὁ σουσδάλενα. ε' πολοτζικοῦ. ζ' ὁ ῥαζανίου. ζ' ὁ σμολενίσκων. η' ὁ τιφερίου. θ' ὁ βολοδιμοιροῦ. ι' ὁ λουτζικοῦ. ια' ὁ ποδόλιας. ιβ' ὁ ντορόβισκων. ιγ' ὁ перемишлίου. ιδ' ὁ саріскоу. ιε' ὁ χόλμης. ις' ὁ самπορίскоу. ιζ' ὁ колόμνης. ιη' ὁ перміας.* Єпископії, підлеглі Києву і всєї Руси, такі: 1. Великий Новгород, 2. Ростов, 3. Чернігів, 4. Суздаль, 5. Полоцьк, 6. Рязань, 7. Смоленськ, 8. Твер, 9. Володимир, 10. Луцьк, 11. Поділля, 12. Турів, 13. Перемишль, 14. Сарськ, 15. Холм, 16. Самбір, 17. Коломна, 18. Перм. Й. Вайс тлумачив, мабуть, вірно Сарськ як Сарайськ, а Самбір неслучно як Сімбірськ чи Сампор.

¹ Энциклопедия славянской филологии, в. 1, И. В. Ягич: История славянской филологии, СПб. 1910, стор. 227-29.

Опис рукопису. На зміст рукопису (150 листків, пагінованих уже в ВБ, та 1 порожній на початку не пагінований) складаються: 1. текст Літургії Ів. Золотоустого (листки 1-38), 2. текст Літургії Василя Великого (листки 40-82), 3. текст Літургії Напередосвячених Дарів (листки 88-110), 4. Устав царгородського патріарха Філофея Коккіна (1354-55 і 1362-76), як відправляти літургію священникові з дияконом (листки 112-148). При текстах Літургій подані всього ектенії й молитви священника й диякона без відповідей і пісень мирян; тільки на маргінесі Літургії Ів. Золотоустого іншим дрібним півуставом дописано в скороченій формі й головніші відповіді мирян та частини недільної утрени. До речі, ці побіжні дописки, в яких чіткіше відобразилися риси народної вимови писця (победу 5, челоуколюбѣць 36), пороблено ще перед теперішнім переплетом рукопису, бо інколи цілі слова та рядки тут пообрізувано при оправлюванні.

Рукопис пергаментовий у палітурках з доцинок, обклеєних шкірою, на якій витиснено різцем потрійний беріжок, а в ньому по перекутках та переполовленнях боків прямокутника поведено такі ж потрійні лінії з колищам у місці їх перетину по середині. Пергамент не найкращої якості - подекуди з дірами, здебільша позшиваними, зокрема в частинах листків, призначених для писання; сьогодні прогнилі нитки таких зішивань уже повипадали. Ця низькоякісність пергаменту промовляє за його місцевим виробом.

Увесь рукопис списано півуставом кінця 14 чи початку 15 в., як про це свідчить форма окремих літер (поперечні риски при *и, ю, і-а, і-є* в горішній частині, і не в половині; поперечка при *ѣ* вздовж горішнього беріжка лінії, поза яку й переходить і доземий стовпець цієї літери; глибокий круглий лук при *м* понижче долішнього беріжка лінії письма; лук при літері *ж* сягає горішнього беріжка лінії письма тощо).² Формою літер Службник стоїть найближче до таких відомих рукописів: Стихирар 1380 р., новгородський Апостол 1391 р., дяка Матфея московське Євангеліє 1393 р., диякона Луки Смолянина архангельський Псалтир 1395 р., новгородський Службник 1400 р., Євангеліє 1409 р.³

Перед писанням на всіх сторінках рукопису (їх формат: 22 см × 16,5 см) дбайливо повиводжено тупим різцем лінійки (висотою 5 мм з відступами поміж ними висотою 6 мм); дзеркало письма виносить пере-

² Про хронологію палеографічних особливостей у написаннях літер див. у вступі П. Ковалева до видання Молитовника-Службника, стор. 47-61, де й подана дальша література.

³ Форми літер та знімки з текстів у вступі П. Ковалева до вид. Молитовника-Службника та в книжці Л. В. Черепнин: Русская палеография, Москва 1956.

січно 8 см × 11,5 см або 13 рядків, а в рядку 18-20 літер; від стор. 88 рядків буває по 14, а від стор. 112 (Устав) рядків на сторінці по 16, літери менші й писані куди густіше. Обабіч дзеркала письма позначено тупим різцем беріжок 8 мм шириною, в якому звичайно писані тоді великі літери початку даного стиха екстенії чи молитви, - хоч і не послідовно. Інколи ініціальні літери (при молитвах) височиною в 3 рядки вирисовувано в тексті (а чи залишено на них місце). Чорнило, вжите для тексту, мутно-чорне, а для наголовних літер і для поміток, що дані слова говорить священник чи діякон, ясно-кармінувате, здебільша вже вируділе. Ініціальні літери рисовані скромно - з крапками й поперечними рисками на стовпцях, кривинах і внутрішніх полях, а в долішньому кінці з елементами стилізованого рослинного орнаменту (« листків » і вусиків винограду); ініціали *И* (44б) й *В* (45) напів або майже вповні стерті. Рукопис ладжено під кінець з видимим поспіхом, бо подекуди не виведено задуманих ініціальних літер (*П* - Помяни 72б *Б* - Боже 75, *В* - Воньмі 78б), то знову ж залишено цілу низку сторінок і їх частин порожніми - мабуть, для ілюмінування якимись заплянованими образками (перший непагінований листок, стор. 26, 38б, 39, 39б, 87б, 40а до половини, 110б дві третини, 111, 111б, 149).

Як свідчать мовні особивості Служебника, він був списаний у Новгороді (чи Пскові) з якогось болгарського оригіналу. Зрештою мова його не однотайна: ще найбільше місцевих сх.-слов. рис в Уставі. До речі, при переписуванні Уставу копіст пропустив імовірно цілий листок (чи й більше) свого оригіналу (хоч не виключене, що тут вирвано листок у рукописі поміж стор. 127б і 128): стор. 127б кінчиться словами (після 3-ого антифону) « и діакон оубо полагаєт святоє соуа », а наступна (128) сторінка починається в середині священникової молитви горного сідалища [Благословен еси на] « престолѣ славы царствія своего... » Бракує отже листок з вхідним, тропарями, трисвятим, молитвою трисвятого аж до початкових слів молитви горного сідалища.

З первісної пагінації рукопису за зошитами залишився всього на стор. 80 внизу по середині напис *.ai.* як позначення 11-ої складки; ймовірно, інші такі написи були обрізані при переплеті. Що червоним чорнилом дописувано літери в рядках (як і ініціали) аж пізніше в залишених спершу прогалинах поміж чорним письмом, свідчать тоді нерівномірні відстані поміж такими новими червоними й давніми чорними літерами (напр. на стор. 105б *П* опъ, *В* ъзглаш.). Що рукопис був довго в частому вжитку, свідчить замарганість листків особливо в Літургії Ів. Золотоустого, де й маргінесових дописок повно; далі їх майже нема.

П и с ь м о і п р а в о п и с . Згідно з традицією, писець уживав

по декілька літер для одного звука, лігатур, перепинальних і надрядкових знаків та титлів; не все воно тут, може, походить і від одного писця.

Крім звичайного « малого » *p*, появляється від стор. 96 (вийнятковно скорше) писане між беріжками рядка « велике » *P*, над яким інколи стоїть півкругла камора (призри 52б...).

Всуміш пишуться *ε* - *ϵ* (з виразною перевагою *ε*; написання з *ϵ* частіші в Уставі) та *Λ* - *Γ* (*Γ* скрізь у назвуці слів, зрідка у середзвучі та визвучі). Літера *o* пишеться на 4 лади: 1) в назвуці слів лиш велике ззовні округле, в середині злегка квадратове *o*, 2) в середзвучі й визвучі слів лиш гостро сплющене овальне *o*, 3) в приростках *om-*, *ob-*, *o-*, в декотрих закінченнях (*-омъ*, *-омь*, *щедротъ*) та в декотрих словах (множествомъ 101б) омега *ω*, 4) наприкінці рядка зменшене округле *o*, може, дописуване згодом, де його писець був спершу пропустив (благоуотро | бию 4); інколи таке ж *o* дописане й над рядком (нашег^o 5б). Переважає літера *u* (завжди в назвуці, крім традиційних написань у титлі *ic*), тоді як перед голосними в слові переважає звичайно *i*. Серед рядка пишеться майже виключно *ou* (але в маргінесових дописках лиш *u*), при кінці рядка літера *u* з *ou* виноситься над *o* й творить так (« вісімкове ») *u* (зрідка і в середзвучі слів: показуя 58, въ / судилищехъ 70б).

Окреме місце займає в написаннях кінець рядка: 1) крім уже названих явищ, декотрі літери набирають інших форм (простопадна лінія при *ъ*, *ь*, *т* виводиться високо понад рядок, а їх поперечка потягнена розмашисто вишир - при *ъ* вона набирає свастикових загинів, *тъло* 141б; подібна форма *ь* появляється зрідка й на початку рядка: священни/къ 85; в літері *ы* при кінці рядка першою частиною стає *ь*, не *ь*), 2) після майже кожного приголосного, що опиниться наприкінці рядка, пишеться *ь* (на *въ/ся* 48, *оставъ/леніе* 64б, *священъ/ник* 64б, *въ дѣвь/ствѣ* 68б, *кафизъ/моу* 83).

У словах *аггелъ*, *архаггелъ*, *ѡуаггеліе* (93б) впроваджено, згідно з вимогами середньоболгарської тирновської школи 14 в., етимологічні грецькі написання (-*гг*- замість давнішого свого -*нг*-); але в Уставі зустрічаються тут і: *ѡуанглие* 126б, *ѡванглие* 129, *ѡванглиста* 128б, *англа* 134б (з титлами над *г*).

Лігатури особливо часті при кінці рядків: дозему риску при *м*, *н*, *л*, *ш*, *п*, *т*, *ы*, *я*, *o* використано й як першу риску при наступних *в*, *н*, *к*, *р*, *ь*, *у*, *ю*, *и*; двозначність може виникати тоді при *ы*, де ця літера ніби редукується до *ь* (*спребывая* 107). Трапляються й лігатури *тр*, *тв* з використанням доземої rischi при *т*. Інколи зустрічаються лігатури й по середині рядків, особливо в чині Літургії Напередосвячених Дарів (*бытійское* 85, ...). Майже постійно як лігатуру писано ім'ярек.

Ціла низка пишеться скорочено під титлою: закінчення -аг - -аго, бѣ - богъ, бѣ - божє, бжйй - божий, бця - богородиця, блгѣ - благъ, блгсви - благослови, блгдѣтѣ - благодать, влдка - владыка, влдчця - владычиця, гсѣ, гѣ, га, гсоу, гдеви - господѣ, -да, -ду, -деви, глѣ, гля - глаголь, глаголя, глсѣ - гласъ, днѣ - день, два, двця - двѣ, - виця, дхѣ, дха - духъ, - ха, дша - душа, еугліє - еуангеліє, іс - ісусъ, мтрє - матере, мдрость - мудрость, мл, мол - молитва, нбса, нбсьный - небеса, небесный, ннѣ - нынѣ, отцѣ, оца, оче - отецъ, отца, отче, пом, помлимся - помолимся, прстѣль - престоль, прис - присно, пррокѣ - пророкъ, рад - ради, стѣ, стый, сщнникѣ - святѣ, святѣ, святый, священникѣ, снѣ - сынѣ, спсѣ, спснїє, спси - спасѣ, спасенїє, спаси, стхры - стихиры, хсѣ - хрїстосъ, црѣ, цѣрѣ, цѣрѣствїє - царѣ, царѣствїє, црквѣ - церковѣ, час - часть (141б) чстый - чистый, чстный - честный. Деколи, особливо наприкінці рядків, і звичні підтитлові слова виписано повністю (блаже боб, пре/честное, честь/ноюу 79, ныня 82б, сы/нѣ 103б, святый 87).

В загальному текст рукопису писаний без поділу на слова. Інколи кінець слова, зокрема у фразах, відмічений крапкою чи комою на довшнім беріжку рядка, при чому коми були поставлені хіба пізніше, бо на них писець не залишував проміжка. Початок екстенійних стихів, як і діялогові ремарки, відмічений червоним чорнилом ініціальної літери. Кінець стихів і молитов позначений уставленою хрестовидно в рядку чотирокрапкою, раз помилково поставленою й серед розділеного слова (схран./ни нас 50б).

До надрядкових знаків належать: 1) титли й винесені під них літери як і надрядкові літери без титлів, 2) півкругла камора-ціркумфлекс (над *p* та над декотрими словами: преклоншя 78 - над *кл*, преклоните 77б - над *ни*, виїнятково над *й*: пїяй 104), 3) знак легкого придику у формі коми над голосними у назвуці слова та після іншого голосного у середзвучі (іоакима 119), 4) знак легкого придику в сполучі з акутом пишеться деколи над декотрими, особливо ініціальними, назвучними голосними (напр. Іже общя 5б), помилково й у середзвучі над *и* (твоихъ 65 чи над першим *и*: оупокои ихъ 67б); 5) знак подвійного ґравісу: а) над подвійним *и* і *л* (смѣренныхъ 7б, алли/лоуя 128), при чому над *ни* інколи замінений титлою (оглашенныхъ 48б) або частіше ніби комою-придиком з ґравісом або двома комами-придиками (просвѣщенни 101б, священник 65), б) над *я* (тя 21, сея 30), *ы* (ты 75), *ѡ*, *ѡ* (у словах сѣ 6б, сѣ 7б, боб « сей ») стоїть у названих випадках подвійний ґравіс; -*ы* з таким подвійним ґравісом може виїнятково мати значення -*ий* (открывы 103); б) акут як знак наголосу (виїнятково йотації над *и*: сый 57 « сый ») і дуже рідко ґравіс як знак наголосу (положивъ 7б); 7) зрідка паєрик у формі латинського *s* на місці *ѡ* після прийменника

чи приростка (в'вѣкы 11б). Над рядок бувають винесені: *д, г, ж, к, л, м, н, с, т, х, ш*. Як виходило б з іншого, вибляклого, чорнила й поспіхового писання, то всякі надрядкові значки, літери, наголос та дописувані літери на кінці рядків - були подавані згодом, уже після виготовлення рукопису, мабуть, іншим писцем чи писцями, як про це свідчить чужий наголос. Це ствердження важливе й при написаннях із *жд* замість *сх*. -слов. *ж* (напр. осож(д)еніє 66б), в яких *д* майже скрізь надрядкове, - себто *сх*. -слов. рукопис був додатково церковно-слов'янщений другим писцем, зокрема в текстах Літургій.

Помилки писця полягають у: 1) пропущенні поперечної риски при і-а (выя 49, 58), 2) пропущенні або повторенні окремих, головню надрядкових, літер (преложеноу 1, преложеніє 1б - замість предложеніє; тѣломъ наши [= -м] 55б; спод/доби 107; отставивъ нас [= оста-] 62; и [о]лтарь 131б; къ ере[е]ви 134) та складів (повторення: тебѣ бѣ 67, вечерняаа 86, пережесвященень 87, закаласть с/тъ его 116б, двічі владыко 57б; пропущення: сподо[би] нас 92б, живота [на]шого 139, о пред[ло]женныхъ 134б, - і звідси інколи дописування пропущеного надрядком - *п*сставляють 14б, б(о)ж(е) 9б, творити 137, помяноувше 139, святыи истинныи 58б - чи поруч на маргінесі з доданою позначкою хрестиком місця для вставки - *благода мѣ* 13б, на маргінесі -*ри*-; вийнятковно над рядком вписано пізнішою рукою поправлену літеру *ю*, не витерши давньої *е*: не накланяющеюся 132б), 3) адідеаційному сплутанні слів (*дароносима* 101б [= дори-], о пред(но)ложенныхъ дарѣхъ 102), 4) часто в фальшивому перенесенні закінчень із сусіднього слова чи фрази, що однак в'яжеться зі сплутуванням відмінкових закінчень у здогадному середньоболгарському оригіналі Службника (самі себѣ и друогъ друогу 105б, 108, 146б; добрыхъ и полезныхъ душъ нашихъ [= шам нашим] 105; о предлежащихъ даровъ 73 [= -рѣх]; со благооудившими [от] праотець... и всякомъ дусѣ праведныхъ въ вѣрѣ скончавшимся 67 [= ...всякимъ духомъ праведнымъ]; се бо ...его тѣло и животворивоую [= -вая] его кровь 101; от [= у] него же скровища преоудрости ... потасна 102б; жертвы о своихъ сьгрѣшении [= -них] 103; смѣреннаа [= -няя] призирая 106; открыи [= -ыеъ] имѣ 130б; священникъ ... раздавасть дороу глаголящимъ людѣ [= глаголя к людем?]: Благословлю господа... 147б). Помилка трапилася і в Літ. НД, де писець написав на стор. 98б « молитва о готовоющихъ къ святому причастью » замість « *просвѣщеню* », і далі на стор. 99 у закликую діакона « елицы къ просвѣщеню *пристоутите* » замість « *изыдѣте* ». Перерване на кінці рядка слово дописувалося зменшеним півуставом чи на маргінесі (моли/тсѣ 57, 66б, 67б; възгла/шаема священником 108б) чи внизу (напр. цілий пропущений виголос *Яко подобает ...* 45б).

Серед поправок впадає закреслювання червонилем ектенійних прошень за чернечих зверхників і братію (48) - доказ, що Службеник уживався в світській, може, приходській міській, церкві.

Фонетика. Церковнослов'янсько-болгарський правопис і фонетика зазнали в Службенику змін шляхом наближення до живої місцевої вимови; такі зміни проявляються у відхиленнях від правописних норм.

Вийняtkово появляються: 1) повноголосі форми (до переноса 117б, пережеосвященень 87; може й оболчена 15б, 52б постало під впливом *оболочен замість облечен), 2) о- замість є- (одина 47, 97, октенья 83б), 3) ч замість щ (горючее 85, хочеть 138б), ж замість жд (преже 48б, неосоуженно 78..., зижителю 9б, покажасть 122б..., стражующих 89, троужающихся 95, в ноужі 71, безнадежнимъ 71б, о невѣжъствихъ 54б, прихожую 53, -жде// -же: такоже 114б...). При праслов'янських сонантних л, р вийняtkово трапляються болгарські написання -лъ-, -рѣ- (безмлъвно 69б, оумръщвеніа 100, съврѣшати 137), бо зрештою тут переважають сх. -слов. -ол(ѣ)-, -ер(ѣ)- (исполненіе 61, немольчними 59, начертаніе 61б, перѣсть 60, оумерѣ/ших 67б, дерѣ/зновеніемъ 31б...).

Про вимову шипучих правопис не дає скрізь певних даних. Пиसेць постійно пише групи: чь (врачь 71б, чътець 86), чя//ча (чясть 33б// часть 79, 118, начяла 59...), чю (чюдеса 57б...), чь//чѣ (конець 60б, ниць 85б, человѣколюбець 16б// -бець 95б, первѣнецъ 63, пѣвецъ 85б), ча (оукропца 141, от богородица 8, ...), чю//чу (отцю 36..., мышцю 69// десницу 69), чь//чѣ (помощь 61, ноць 63б//воплощься 61б, обрацься 144б), ця (общяя 5б), цю//цу (пицю 1, къ пристаницю 91, глаголюцю 86// -щу 86б), шь//шѣ (душъ 2, нашъ 1//нашъ 9...), ша (от душа 47), шу (душю 15б, чашю 64б, нашю 55), жь//жѣ (вложъ 116б...//предлѣжьше 65б), жа (ноужа 53б, рѣжа 11б), жю, ждю (надеждю 7б, прихожую 53). Такі написання свідчили б про процес отвердіння при ч, ш, ж.

Гіперизмом, виниклим в наслідок отвердіння р, слід уважати написання: тραπεзоу 124, -зою 143//трапезѣ 17, 54, отрывѣ 13б, 144 « обтерши ».

Характеристична для Пскова-Новгороду заміна ч-ц відбулася, може, і в написанні оцѣсти мя (113, 115б, 132), хоч саме те слово зустрічається і в церковнослов'янщині (напр. і в недвозначно сербському Молитовнику 15 в. ВВ - Euchologium, Slav. ms. 10 - лиш: оцисти га, оцѣсти га, 32б, оцѣщеніе 7а).

Написання: (помалоу) въздвижаи его (135б) - з ж замість з - слід уважати приподібненням до воздвиженіе. Хіба пропущенням л (або болгарським зразком) слід тлумачити форму: оумръщвена бо/преломль 63б. Наслідком змішання форм крест і Христос виникли напи-

сання: крестьяньскыя 134б, 139б//христіань- 19, 31. Адідеювання до рідних суфіксів створило форми: феміань 121, фимиань 145б.

Відхилення від етимологічних написань у вокалізмі стосуються головню літери *ѣ*, рідше *ы*.

Вимова літери *ѣ* була різною в випадку першовзорів двох других Літургій (ВВ і НД) та Уставу; текст Літургії ІЗ (крім маргінесових дописок) списаний з дотриманням етимологічних написань *ѣ*. У текстах Літургій ВВ і НД появляється в низці випадків: 1) *ѣ* замість *е* (долготерпѣливе 90, прилѣжноую 95//прилежнаго 95, понѣ 84, первѣнецъ 63, тебѣ просимъ 65б, обоурѣваемья 75б//реваемымъ 71б, прѣсвятоую 89б, 91б, 92б, 93//пре- 3б..., сами себѣ и друоугъ друоуга 80б, 91б - що привело до дальшого безглузкого перекручення у списувача, який узяв *себѣ* за Д¹ і змінив: сами себѣ и друоугъ друоугоу 105б), 2) зрідка *е* замість *ѣ* (зде 78б, 99б, невѣденіемъ 71, изыдемъ 81, телеса 46б, 96б, -есъ 105, -есемъ 109//тѣломъ Д³ 55б, 76б), при чому в маргінесових дописках Літургії ІЗ куди частіше (тобе 3б, 4б 3 рази, 5, тебе *господи* 32, великопелое, видевше, безгрешному, разве 4, победу, рцемъ 5, придете 6б), 3) зрідка *ѣ* замість *і* (сѣмѣренныхъ 46, 50, 50б, 7б, -нныя 11, -ннаа 10б, -ніе 50б, -нія 57б, 61б// смиреннаа 10б, 120б, -ніе 18б). Як узяти до уваги ще написання без переходу *-ий-* в *-ей-* (зѣмиевою 60; хоч *е* й велей еси 90), то можна б прийняти якесь « смоленське » походження першовзору Літургій, переписаного в Новгороді чи Пскові. В Уставі, крім частішого змішування *ѣ* з *е* (*ѣ* замість *е*: иерѣй 141б..., архиерѣа 120б, игѣмоноу 114б, соуангѣлие 127; *е* замість *ѣ*: целоуетъ 124, 127б// цѣ- 127, 127б, целовавъ 143б, поцеловавъ 114, 13б, 142, идеже 135, 148// идѣже 121б, везде 123б// здѣ 135, вийняткове *прѣ-* замість звичайного *пре-* прѣклонивъ 143, прѣчистоую, далее 141, малейших 144б), *е* ще й змішування *ѣ* з *і* (*і* замість *ѣ*: нози мои 115, первие 117// первѣе 135, 138; *ѣ* замість *і*: вонмѣм 129б// вонним 128..., нѣкако 121, 136б, 143, *і* в низці деклінаційних закінчень, де воно може тлумачитися аналогічними вирівняннями). Попри те, літера *ѣ* затримала зрідка ще з болгарського першовзору і функцію позначувати звук *'а/я* (всѣ А³сер.р. 32, 83, константинѣграда 112, изравнѣи 32б, врага и борителѣ 89).

Вагання поміж *и-ы* наявні лиш у випадку, де *ы* виникло з *і-* після визвучного *-ъ* префікса (изыдемъ 81, изыдѣмъ 146б, взымаеъ 135б// взымаеъ 133, 13б), і вийнятоково в закінченнях (А³ оуди 49, замість *-ы*; божествнымъ Д³, замість *-ымъ*) - може перейняте з якогось болгарського чи укр. рукопису. У групах *кы, гы, хы* написання з *и* трапляються рідко (на високих 115, плотьскыи 123, со всяким 124б..., паки 142..., роуки 140, 147, погибнетъ 22, 144б, тихим 137б, 145б; у маргінесових

дописках: паки зб). В написанні кажды [= -ый] 113 (2 р.) йдеться радше про пропущення надрядкового подвійного гравісу над *ы*, ніж про фонетичний білоруський і північноукраїнський зник післявокалічного *-й*.

Випадки з написанням *оу* замість *о* (в'роую жївоущихъ з) та з *о* замість *оу* (богатою милость 48, чистою... владычицю 92б) слід уважати помилковим адідеюванням до *в'рую* чи помилковим пропущенням у в дволітерному *оу*.

В суфіксах *-(ен)іє*, *-ія* часто появляються форми *-ьє*, *-ья* (взгляшенъ 83б, предложенья І¹ 84, по послѣдованью 87 - при чому тут *ь* перероблено з *і*, - причастъ 20, стихословъ 83б, октенья 83б, марью 92б), що свідчить про зредуковану тут вимову *і* перед *й*, а що в дальшому привело в білорусині (як і в українщині) до подовження тут попереднього приголосного. Перед наступним *-і*, *-іх* закінчення (в Л¹ і Л³) писець звичайно не позначає отакого зредукованого *-ь* (по прострени 49б, о спасені, благостоани, о невѣжъствихъ 54б).

Зрідка трапляються під півд.-слов. впливом - і внаслідок сх.-слов. отвердіння визвучного *-мь* - написання то з *ь* то з *з* (в немъ 58..., словомъ 95б, есмь 142// дамъ 142б; даждь 50..., въздаждь 68б, виждь 54б; аминь 66б...// аминь 33б...; милостивь 48, съблюді 107б; у храмось 43, поправлене на стор. 68 на храмъсь, въ миръ съ 60б, хлѣбъ съ 64б, градъ съ 72 йдеться про македонсько-болгарське вжиття займенника *сь* в *-о-с* як родівника).

Вокалізація *з* в *о* у правописі прийменників і префіксів *въ*, *съ*, *къ*, *въз-* здебільша хіба не відповідала вимові, себто правопис тут консервативніший і написання з *з* (послідовне лиш при *въз-*, крім одинокого *возмѣте* 132) було хіба всього зумовлене традицією чи півд.-слов. зразком; Молитовник-Службник першої пол. 14 в. (« кн. Володимира ») пише тут куди частіше *-о-*, рідше однак, ніж це робить сьгоднішня традиційна церковна вимова. В декотрих випадках пише й Службник консеквентно *-о-*: *со* (~ всѣми 4б... - вийняtkово съ всѣми 3б; ~ всяким 136б; ~ въходомъ 6; ~ въздохомъ 13; создавыи 54...; соблазномъ 30б// съ- 77), *во* (~ всемъ 92б...; ~ имя 90б; ~ истинуо 59б...; ~ мнѣ 104; ~ въсякомъ 20б...// и [в] всякой скорби 71; воплощъся 61б; во время 11, 98// въ в. 69; во нь 17, 88б// въ нь 2б, 53б), *ко* (~ востокоу 127б; ~ въздержанью 109); скрізь інде написання лиш з *-ъ* (теж: съвъкоупимся 75б; съ страхомъ 14// с с. 134 і навіть [с] страхомъ 33б, 79; състава 61б; въ мно́жствѣ 13; въ слоужбоу 50; въ святыхъ 7; предвъзвѣщя 61; достоенъ съ связавшихъ 51б; насъ въ всечестныя 110; показоует къ ви́шним 144б). Таке *з* (вийняtkово тут і *ь*: съблюді 107б// въ съблюдени 60) може й не писатися (в вѣкы 16б...; схрани 98б...; свершена

18...; взыслаемъ 99... і навіть взыслаемъ 146б; сдѣтельствовалъ 32; и сблюденіем 143), а що хіба свідчило б і про вимову без -о- в таких випадках.

Подібна справа з вокалізацією *ь* в *е* в окремих суфіксах і словах, де в Служебнику порівняно з сьогоднішньою церковною вимовою переважають написання з *ь* чи *ѣ* (мно́жествомъ 101б, мно́жеству 54б; пророчества 84б; безчисльнаго 52; мыслѣнныи 54б; прельсти 96б// прелестью 96б; жертвѣник 102б...// жертвенникъ 121...// жертвеник 118; божествѣнныхъ 80, 146// -твною 81, -твныи 108// -твѣнымъ 104// -твѣнныи 107б; безболѣзѣнныи 77, -нѣнно 105; благодарестѣвноюю 144б); звідси може й *е* писатися замість *ь* (неприобещны 100, обещники 110// опщежителѣ 118б).

У суфіксах з групами *лн*, *лств*, *лск*, *тн*, *дн*, *зн*, *сн*, *рн*, *нн*, *нц*, *нств*, *мл*, *рств*, *ск* виступають - зокрема при кінці рядка - поруч написання то з *ь* (рідше з *ѣ*) то без *ь/ѣ*. У групах з *л* тут могла б бути мова про « середню » вимову пом'якшеного *л* (*лн*: безначалныи 38, началникоу 63, болныхъ 70б, волноє, неволноє 8, кадилницею 84б, свѣтилникоу 84б, всехвалныхъ 67б, многопитателныхъ 37; *лств*: гоубительства 72, вѣ свѣдѣтельствѣ 12б, сдѣтель/ствовалъ 32, житель/ствоуемъ 27б; *лск*: апостольскыя 68, -лѣстѣи 70б, 48б); зате скрізь інде - крім можливого паляталізаційного впливу наступного *і*, *ѣ* - тут рішала правописно-графічна традиція, тимбільше що *ь* тут писане переважно в кінці рядка (*тн*: смерть/ныя 62б, приять/нѣ 50; *дн*: единородъ/наго 101// безпостыдны 19; *нн*: истинныи 123б, священъ/ник 51...//священничьскомъ 26б, неосоужень/но 31б, преблагословень/ноюю 44, не достоинъ/наго 52б; *сн*: небесныи 1...; *зн*: неболѣзѣ/ныи 19; *рн*: миръ/ныи 31, зборнѣи 96; *вн*: православъ/ныхъ 26б; *шн*: грѣшъ/нымъ 101; *нств*: таинство 82, недостои/ньство 72б, долгодѣнствоующа 72б, священство 15, -нѣствовати 16, діаконства 26б, воинъ/ство 69б, благоговѣньствомъ 142б; *нск*: христіанскыя 31...; *нц*: младень/ца 70; *тск*: плоть/скыи 51б; *дск*: людъ/скыхъ 17б; *дств*: господства 59; *рск*: мирскыи 22б...; *рств*: царь/ствіа 78б; в випадках: пришѣсствіа 23б, челоувѣколюбъ/че 14, приємъ/ляи 17б, подеъмъ/люще 75б). З графічної привички пропускається *ь* у формах типу *поклонся* 129// -нѣся. У відрізненні від написань: мздоу 55, милостивъ 48 - форми *кровь* 16, *дверь* 85б передають справжню паляталну вимову.

За болгарською традицією не позначено в Служебнику міжвокального *й*, себто як правило пишеться тут: *аа*, *еа*, *іа*, *оа*, *ѣа*, *ѣа*, *іоу*, - хоч є й відхилення (боатися 90, твоя 4б, навіть съединіа [= я] 11, одѣаніу 11).

Наголос. Наголосові значки були поставлені ймовірно не пе-

реписувачем тексту, але - як зважити виблділіше чорнило - кимсь іншим. Тимбільше що в низці випадків місце наголосу не відповідає системі сх. -слов. мов, але нагадує то сербсько-штокавське відтягання наголосу на один склад до початку слова то знову ж гіперистичне перекидання його на докінцевий склад, бо писець відчував нормативну невідповідність свого відтягнутого наголосу. В декількох випадках існує вагання: то подвійний наголос на тому ж слові (ськóрo 73б, пó мнóжъствоу 47б// по мнóж- 54б, 70, 72б) то інакший наголос у дальшому тексті (от не́го же// от него́ же 58б).

Відтягнений до початку слова наголос зустрічаємо: 1) в іменниках: первоуоченика 118б, прэзвѣтеръ 120, зăвѣта 64, под зăкономъ 62, свѣщєньство 15, възглăшєніє 106б, принóшеніа 17; 2) прикметниках і дієприкметниках: на -єнь (предлóжєнныхъ 53б// прельщєнныхъ 70б, растóченнѣя 70б, свѣршенъ 80б// принесєннымъ 53), -имь (непостѣжимъ 20б, -їжѣма 43// -ижѣма 58; даронóсѣма 101б// приносѣмѣи 16б), -я(ѣ), -ящѣй (хóтя 63б, сьхóдѣя 36, 81б, подăя 71, подăѣи 6, нóсѣя 61б, принóсѣи 16б, 53, плодонóсѣящихъ 28б, 68б, прóсѣящємоу 76), -ив(ый) (полóживъ 76, полóживѣи 103, предлóживъ 100, блáгодăривъ 63б, прѣклóнивъ 143, испрóсѣвшє 35, 77, 80б), 3) в дієсловах (інфінітив: показати 66, изьїти 63б, вьсѣлитѣся 18, предлóжитѣся 101б, принóсити 76, 12б, 17б, 20, 54б, 57б, блáгодăрити 20б, хвăлити 20б і, може, слăвити 74; тепер. час: мóлно 52б, отврăтиши 16, възбрăниши 73, възсѣлаємъ 5б, 8, 14б, 53, 58б// възсѣлаємъ 36; імператив: сьпричѣти 11; аорист: вьнїде 62, прóслăвѣся 110, полóжи 60, блáговóли, сьтвóри 61 - як і сьтвóрилъ еси 75; испóлнѣся, свѣршѣся 82, покăза 37 - як і покăзуя 58, принѣсоша 68).

Гіперистичним наголошуванням (наголос перекинений на кінець слова) якогось серба вважаємо випадки: 1) в іменниках: премоудрóсть 46, 51, 58, 84б (2 р.), 85, моудрóстію 56б// моу- 103б, крѣпóсть 58б, державă 4, може, щєдротăми 73б, слóужитѣлемъ Д³ 50// слóужї- Д³ 54, доухóмъ 16б, 19б, 24б, 38, 53б, 56б, 57б, 62б, 78б, глăсómъ Г¹ 7, мѣрómъ 81// мѣрómъ 44, і, може, стрáхómъ Г¹ 33б, сьглăсіá 43, слóво 51// слóво жїво 58, слóвомъ Г¹ 37, 48б; 2) в прикметниках і дієприкметниках: шєстокрїлатăа 21б, вторăа Н¹ ж. р. 13б// втóраго 23б, велѣи (велїй) 90, посланнїхъ 70, животворящїм 19б, поуцьшєствоующїхъ 28, оуповающїхъ 35б; 3) в дієсловах: кланѣтѣся 20б, може, избавїтѣся 33б, 75, 89б, напóлнѣхóm'ся 82// испóлнѣть 62б, прóсїмъ (дїйс. спосїб) 66 - під впливом імперативу прóсїмъ 18б, 31, 56 (2 р.), 105 - тут гр. конюнкт. аор. з функцією імперативу *αἰτησώμεθα* 60 (інші імперативні, форми: испóлнї 36б, испóлнїмъ 53б, остăвї 81б, остăвї 78, оустăвї 81б, 93б, вьспрослăвї 35б, 81, сподобї 33, 79// сподобїти 82б, въз-

любимъ 19б, 56б - але тут гр. майбут. час *ἀγαπήσωμεν* б1!), молимся (дійс. сп.) 85б.

З інших наголосів варто ще відмітити: хвалѣ 50, хвалы А³ 57б, горѣ 20, 33, 107, трапезы 30, душамъ 76б, поста 109б, живота 5б, от отрокъ 53, въ раи 60, дары А³ 68// даромъ Д³ 54, свѣтомъ Д³ 36, прости 80, 84б, сирых А³ ч. р. 70б, силень 90б, волное 73, приносна 54, полѣзных 5б, безчисльнаго 52, Ааронова 75, священническыи 74, священствовати 52б.

Морфология. Морфологічна система Службника, в тому зокрема деклінація, являє собою сх.-слов. фонетичну адаптацію болгарських форм з елементами місцевої народної мови. В іменників уже наступило переміщення закінчень давніх основ, а в складеній відміні прикметників появились нові сх.-слов. стягнені форми, паралельні - як і в інших ділянках - з давнішими, а які змогли затриматися тимбільше, що йдеться про знаний сакральний текст, який не легко піддається ґрунтовнішим змінам. Отут спинимося лиш над маркантнішими явищами деклінації й конюґації.

В м'якій відміні жіночих іменників (давні основи на *ja-*) виступає в Г¹ (і Н-А³) поруч давнього цслов. *-я/-а* (святыя богородица 46б, от ноужа 53б, от всея душа 47, святыня твоея 57, приснодѣвы мария 62) зрідка місцево, аналогічне до твердої відміни (давні основи на *a-*) закінчення *-и* (братии нашея 97б, до земли 141б, от чаши 66б, прочитається притчи 85).

В складеній відміні прикметників у Г¹ ж. р. тут поруч цслов. закінчення *-ыя* (слоужебныя сея жертвы 52) появляється зрідка, особливо в чині літургій, сх.-слов. *-оє* (із *-оѣ*: до четвертое недѣли 97, указъ слоужбы прежесвященное 83) і сконтаміноване з обох *-оя* (четвертоя недѣли 97б, 99б, от лѣвоя страны 114б, святоа трапезы 136); вагання тут виступає особливо при *всякъ*, що відмінюється то як займенник (всякого 78, о всякомъ 89, всякоя діавольскыя козни дѣиствоуемая 104б) то як прикметник (от всякыя скорби 102б).

В давніх консонантних основ у Г¹ виступає поруч давнього *-е* (матере 71б, 148, церкве 49) нове *-і* (ис церкви 143б, крови 107б). Подібно і в середніх консонантних основ: у Г¹ давнє *-е* (времєне 112б) поруч нового *-і* (имени твоего 90, с небеси 142).

В Г¹ жіночих іменників на приголосний (головно давні основи на *i-*) виступає закінчення *-ию// -ью* (благодатию 80б// -тью 89б, кровью 68).

В Г³ жіночих на приголосний виступає цслов. *-ии* (частии 119б, страстии 63б) поруч місцевого *-еи* (двери 124б, милостеи твоихъ 65б); у дальших відмінках з вокалізацією *ь*: Д³ *-емъ* (по заповѣдемъ 63б), Л³ *-ехъ* (въ пропастьехъ 68б).

Чоловічі іменники зазнали в твердій відміні впливу основ на *и-*, а в м'якому типі - впливу основ на *i-*. Вплив закінчень основ на *и-* помітний у: Д¹ (ієреєви 131б, -р'єєви 139, -реєви 112..., -р'єєви 127// єреєу 131..., ієреєу 128б, -реєу 131; діаконови 132, 86б// -ноу 133; мирови 133б, 81б (в І¹ мироу 117) потирєви 140б; оурарєви 136б; днєви 148, 74; моїєєєви 109; *отцєви* 78б; *гослодєви* // *гослодоу* 102), Л¹ (о мирскомъ животоу 63б), І³ (даров 8б, останковъ 107б, от духовъ 70б, гр'ѣховъ 120б, 142, змиєвъ 109б, покровцєвъ 136б; таке *-овъ* переноситься в А³ теж при назвах понять, напр. *внегда г'ѣвєць стиховъ сих поєт* 85б) і І³ (дар'єми 68б).

Вплив основ на *i-* позначився в: І³ (*царєй* 119б, князий 120// -зєй 120б, - при чому при іменах осіб це закінчення перенесено й на А³: *создатєлєй* 138б), І³ сер. роду (молен'єми 67б, прєгр'ѣшен'єми 60, славословєн'єми 59б), Л³ чол. і сер.р. (о воехъ 886; в'є соудилищєхъ 70б// о с'єгр'ѣшєнихъ 54б...). З уваги на паралельність творив *-о// -іє* в сер. р. годі сказати, від котрої форми походить закінчення І³ *благодательстві[й]* 75.

В А¹ чоловічих іменників, що означають особу, виступає поруч нового закінчення, перенесеного з І¹ (*предгєчє* и *крєститєлєя* І¹ 118), зрідка ще й давня форма А¹, однакова з Н¹ (*благодарим тє* и *єдинородн'єи твоє сын'є* и *дух'є твоє свят'єи* 21), особливо ж, де назва живих істот набрала нового значення предметів (*[чтєць]* *апостол'є* прочитаеть 128, не *обращаеть свят'єий агнєць ниць* 117б).

В В¹ ч. р. появляється форма Н¹ (*діакон* *пристоупи* 141б, 143б, *отчє ...и бог'є оут'ѣшен'єа* 78 - МС 73б и *божє* *вєсєа оут'ѣх'єи*).

В Н-А³ м'якої відміні ч. р. поруч цєлов. *-я* (А³ *хранитєлєя* 61, *д'єждєя* 73б) виступає й *-і* (із сх. -слов. *-ть*, вирівняного до твердого типу: *свят'єгєя* *покривцєи* А³ 114б; Н³ *п'ѣвцєи* 85).

Панівне в І³ нулеве закінчення (*святитєл'є* 118б, *создатєл'є* 120б, *от помысл'є* 112б, *от воин'є* 117, *мучєник'є* 118б, *патриарх'є* 120б, *раб'є твоєихъ* 92, *в'єздоухъ* 89, *плод'є зєм'єныхъ* 89 - теж І³ *церков'є* 88б) буває в випадку означення для осіб перенесене й у А³ (о *прєзвитєр'є* и *діакон'є* 120).

Давні закінчення основ на *о-* переважають у твердій відміні чоловічих іменників у множині як і однині (І¹ *гн'ѣва* 3, *сынєа* 4б; Д¹ *богоу*, *сынєоу* 3б; І¹ *миромъ* 2; Л¹ в *в'ѣц'є* 45; Н³ *свят'єєницєи твоєи* 115, *раби сподобл'єшєисєа* 65б; Д³ в'є *в'ѣк'єи* *в'ѣкомъ* 49б; А³ на *раби* *своєа оглаш'єнн'єи* 11; І³ *трєма перст'єи* 124; Л³ о *с'єслоужєбниц'єхъ* 120, о *гр'ѣс'єхъ* 85б, о *дар'єхъ* 53б). Подібно і в твердій відміні середнього роду (Д¹ *стадоу* 98б, І¹ *множ'єствомъ* 101б, Л¹ *во м'ѣст'є* 12б, Д³ *по д'єломъ* 63б, І³ *оуст'єи* 139, Л³ *во д'єл'єхъ* 59б).

В середніх іменників на *-ie* настає звичайно в закінченнях *-ii*, *-iixъ* стягнення в *-i* (Л¹ в отверъзени 51// по поставленьи 102б, по причастии 79, зрідка в І³ благодательстві 75), *-ixъ* (Л³ о невѣжъствихъ 54б// о съгрѣшениихъ 50).

Іменники *слово*, *тѣло*, *око* творять множину теж від основи на *ес* (Н³ очи наши 93б, тѣла 46б, 96б, І³ словъ// словесъ 100, телесъ 105, Д³ тѣломъ 55б, 76б// телесемъ 109, А³ словеса 85б, І¹ очеси 101б).

Двоїна, хоч і виступає ще подекуди - особливо в текстах молитов (под нозѣ ихъ 89, нози мои 115, оустнѣ 124, 143б, въ оустноу 143б, роукама 144, р. обѣма 143, своима р. 145 б, под кровом крилоу твоею 107б, 122б, на колѣноу лежаше ниць, онъ ...на колѣнох 85б), але не менш часто в імен замінюється множиною (роуки свои 134, оба роуки своя 122б, роуки же наша 100, на свѣтлыхъ роукахъ 63б, роуками 136б, 144, двѣма же покрывають ноги, двѣма летяще 59), особливо ж у дієприкметників і дієслів (ставше оба покланяются 123б, приходит иерѣи съ діакономъ... и творять поклонъ оба 126б, станут оба 134, показуют оба 137).

Прикметники виявляють твердий і м'який тип (вечерній, дольний, горній, вишній, послѣдній, третій); вплив твердої відміни на м'яку помітний у Л¹ дієприкметника (в боудущомъ жити//вѣцѣ 6, 82б; подібно в чоловічих іменників - иереови 112, с иереомъ 127б - і словотворі присвійних прикметників - моисеова 55). Всуміш виступають закінчення іменної й займенникової відміни прикметників, при чому й різною буває форма стягнення складених закінчень. Іменна відміна появляється, крім що від присвійних прикметників (от рама діаконова 133б) та в присудкових функціях (повинна сътвориши 75б, аще живи соуть 138б; від дієприкметників - тои же свершеннѣ 131б, си же скончавъшися 147, тебе соуща бога 57б), теж в атрибутивній функції радше без первісного вже відтінка неозначености (въ гробѣ новѣ 133б, в чистѣ жити 69, на престолѣ хероувимьстѣ 52, сердцемъ съкроушеномъ 57б, лоукава зрѣнія 100, от всякого дѣла лоукава 78, всякого спротивна 80, от съвѣсти лоукавы 52б - на рабы своя оглашенныя, преклѣнших своя выя 90).

Займенникова відміна прикметників зазнала різного роду стягнень (*-ых*// *-ых*) і вирівнянь до вказівних займенників. Впадає змішування закінчень І¹ з Л¹ чол. р. (съ страхомъ мно́зѣмъ 86б, съ страхомъ божіемъ 53б// о отци нашим 9б); вплив твердого типу на м'який виявляється і в Л¹ чол. р. (по вечернѣмъ же псалмѣ и по вечернихъ молитвахъ 88). Форми, то з *ъ-е-* в основі (виниклі зі стягнення закінчень займенникової відміни) то з *о-* (перенесені зі вказівних займенників), появляються в Л¹ чол. -сер. р. (на стѣрашиѣмъ соудѣ 5б, о свѣшнемъ мирѣ 88// на

святомъ блюдци 84) і в Д-Л¹ жін.р. (преблагословеннѣи владычици нашей 118, святѣи сборнѣи апостольствѣи церкви 48б, по велицѣи милости 94//хероувимскои пѣсни пѣвасмои 131б, в деснои роуцѣ свои 85, на горнеи//долнеи части 11б, 116б). Нестягнені форми поруч стягнених, з основою *ы-и-*, виступають: в І¹ (соудомъ истиннымъ 59б), І³ (вѣч-ныхъ благъ бо, съ связавшихся 51б//недостойныхъ рабъ 51), Д³ (небеснымъ силамъ 52, плавающимъ 70б//святымъ церквамъ 72), І³ (со святыми 67), Л³ (на высокихъ 63, по вечерних молитвах 88), А³ (прельщенныхъ обраті 70б//расточенныя, обоурѣваемыя 70б). В¹ чол. р. може мати теж закінчення Н¹ (святѣи божсе, с. крѣпкыи, с. без-смертне 135б, неописане, неизмѣнныи, *отче гостода* нашего 58). Активні дієприкметники виявляють у Н³ чол. р. переважно вже лиш аналогічні вирівняння (побѣдною пѣснь поюща, вопиюща, възывающа и глаголюща⁴ 21б, 59б, нѣции рекша се 135// раби сподобльшеися 65б); подібно в Н³ нѣции 144б// нѣкыя глаголют 84 (перенесене з А³).

В особових займенниках виступають у Д¹ поруч цслов. тебѣ 51б, себѣ 148б і сх. -сл. форми тобѣ 46б, 51б..., собѣ 113... Енклітичні форми появляются й після прийменників (на тя 81б, на ны 54б, як і: слышаны 57б; молю ти ся 53 - ни же отринеси мене 53). У 3-ій особі одн. виступає в А¹, крім давніх форм (поставльшаго и 120б, вó нь 88б), і новіше *єго* (з І¹: о преслоушавша тя, истиннаго бога, създавшаго єго бо); в жін. р. тут появляється (під впливом перенесеної з І¹ в А¹ форми: прийми єя [службу] 55) нове: приємъ єю [рипиду] 136б. В А³ чол. р. виступає поруч давнього цслов. сѣхрани я 48б (Літ. ВВ) і новіше, перенесене з І³, сѣхрани ихъ тоб, 9б (Літ. ІЗ і НД) теж в А³ жін. р. 140; щодо вжиття одної чи другої форми різняться відповідно в тих самих місцях тексти окремих Літургій.

Вказівні займенники приймають подекуди нові закінчення складеної відміни прикметника (Н¹ ч. р. вѣ часъ сии 4б, тропарь сии 133, хлѣбъ оубо сии 137б, поруч *-сѣ/-сѣ* на лад болгар. -макед. родівника: храмось 43, хлѣбъ сѣ 64б...; Н¹ ж. р. чаша сій 6б поруч си [жертва] 84б; А¹ ж. р. раздѣливъ тою [= часть] на двоє 141, тою молитвою 84; А³ ч. р. тья 68, А³ с. р. не глаголет тая 130 - поруч з давнім Н¹: приходить и тѣ 115). У функції дальшого вказання виступає, крім *тѣ*, ще *онѣ* (єгда познает [діякон] оного [= священника] молитвою свершивша 139б,

⁴ Тут можна однак це *-а* тлумачити і як Н³ с. р. внаслідок скалькованого перекладу гр. *τὸν ἐλνίκιον ὕμνον ἄδοντα, βοῶντα νεκραῦτα καὶ λέγοντα* [= *κράτη*, себто сили] 62. - У «Музикійській граматиці» (1677) М. Ділецького Й. Т. Коренев наводить тлумачення св. Григорія Солунського, ніби тут ідеться про голоси лева, орла, вола й людини як символів 4 євангелістів («Музикійская грамматика.» Н. Ділецького, изд. С. В. Смоленского, Москва 1910, стор. 35).

оному 132б); подібно замість займенника 3-ої особи появляється вказівний (цѣлоует то [= євангеліє] попь 127б, поставляєть и то [= блюдце] такоже 133, и раздѣливъ тоую [= часть] на двоє 141), а замість 2-ої ос. одн. *ты* - перекладене скрізь дослівно з грець. *αὐτός* - *самъ* (боже ...самъ благослові 1б, доб - грець. *αὐτός ἐδόξησον*, Euch. 42, - тоді як Молитовник-Службник тут ще має скрізь *ты*, пор. стор. 8). В А¹ чол. р. вводиться форма *Г¹ того, сего* не лиш у відношенні до живих істот, але й до предметів (и сего [= воздух-покровець] поцеловавъ 13б, якоже держить того [= урар] 127, открывъ того [= хліб] 87).

Займенник *весь* приймає в множині закінчення твердого типу (о всѣхъ 65, всѣмъ 19б, со всѣми 20) як і *єдинъ, инъ* (єдинѣми 139, с инѣми 139б); *таковъ* може мати й іменне закінчення (иномуу которомуу таковоу 136б). За аналогією до жіночого роду виникла форма Н¹ ч. р. *кажды[й]* 148б.

Присвійний займенник 2-ої ос. одн. *твой* може виступати всуміш із *свой* (спаси, *господи*, люди своя и благослови достоаніє твоє 5); на болгарський лад він, як і інші присвійні, може бути замінений енклітичним Д¹ *ми, ти, си* (приидеши въ царстви си 142б, честною си кровью (2. одн.) 115б, пречистое ти тѣло 52б, съ безначалным ти отцемъ 53б, се ми естъ тѣло 64, приближаемся святомуу ти жертвникоу 65б// приближающихся святомуу твоємоу жертвникоу 54б); в 3. ос. однини трапляється хибне вжиття *свой* і *єго* (на своємъ єго мѣстѣ 123б, своими ємоу прегрѣшенями 60// діаконъ причащається... въ оставленіє грѣховъ єго 144, да нас съобразны сътворить образу славы єго [= своєї] 61б і навпаки: подай же имъ легкы яремъ свои [= їх] 49).

Теж конюгація виявляє суміш архаїчних цслов. форм з покістом сх. -сл., в тому й модернізованих; редакція Службника тут однак порівняно з ранішим Молитовником-Службником («кн. Володимира») виразно замінила застарілі здвозначнілі форми (напр. 2. ос. одн. аористу, тотожні з 3. ос. одн.) новішими перфекту.

В теперішньому часі відмічуємо перевагу сх. -сл. закінчення 3. ос. одн. і мн. *-ть* супроти рідкого цслов. *-тъ* (раздрабляєть 87// рідкі: покрываєть 86б, предстоять 59); в 1. ос. мн. в атематичних дієслів закінчення *-мы* (исповѣмы 135, имамы 75б); в 2. ос. одн. імперативу: *даждь*//*даждь* і нове: *дай же нам* 139, а в множині аналогічне до відміни *-е-* *ядѣте* 136б.

Подекуди зустрічаються ще форми 2. ос. одн. аористу (забы, поспѣти, отвратися боб, въскресе, спасе 133б, дасть 62, дасть себе 62б, приять 55), хоч вони доволі послідовно замінювані тут перфектом,⁵ який уви-

⁵ Хіба того роду змінені форми 2-ої ос. одн. стали причиною, що ввели їх

датное різницю між 2. та 3. ос. одн., - як виявляє порівняння з Молитовником-Служебником (ты, господи, покажь еси нам 49б - Мол. -Сл. 55 ты, господи, сказа нам).

З дієслівних форм віднотуємо: 1) складений майбутній час з дієприкметником на -ль в функції кондіціоналю (аще тепла боудеть была просфоура 117б), 2) складений майбутній з допоміжним дієсловом *имамь* (не имамь бо тайны твоя врагом повѣдати ни лобзания ти дамь 142б), 3) складений імперфект (стоя бьаше 138), 4) утворений для передачі грецького дієприкметника майбутнього часу складений такий же дієприкметник від якогось « *хощу предлагатися* » (на хотящая предлагатися дары 51, предвѣзвѣщая хотящее быти спасение 61). Може, формою змішування різноконюгаційних суфіксів є глаголящимь 147б (замість -люцимь).

Деякі особливості виявляє й аспект дієслів; форми майбутнього доконаного часу (себто тепер. часу від перфективних дієслів) вживаються в функції « сценічного теперішнього часу » (виражувати режисерські ремарки): таж възгласит 84б, и тако прочитаєт бытійское 85, станєт пред святымь престолом 85, таж прочитаєт притчи 85, чтець апостоль прочитаєт 128, вонзит копіє 11б, и взєм часть и положит 121, и шєд станєт 125б, приемлет святое евангелиє и исходит ...и отходит ...и станєт тамо 129. Для подібної функції утворюються навіть активні дієприкметники теперішнього часу від перфективних дієслів (молится прочитая молитвы 83, священникъ же назнаменує его глаголет 128б). В утвореній від імперфективного дієслова *учитися* формі аористу *оучихомся* змінено надрядковою допискою префіксу *на-* аспект на перфективний (идеже и мы наоучихомся видѣвши 135) - знак, що про доконаність дії в мовному почутті писця рішала вже не часова форма (аорист), але аспект дієслова.

При перекладі грецьких часових форм Служебник (тексти Літургій) послідовно стосує такі самі цєлов. часові й аспекти форми; гр. імператив, інфінітив і партіціпій аористу перекладено відповідними формами перфективних дієслів (*υποτάξει* 43 - покорити 2б; *μετέχειν* 53 - приимати 14, *δέξασθαι* 62 - прияти 21б, *προσδεξαι* 53 - приими 12; навіть *εὐχή ἐν τῷ συστείλαι τὰ Ἁγία* 77 - молитва вєгда потребити святаа 36б; *ἐπιβλέψας* 53 - призрѣвъ 13б, *ἐφορῶν* 53 - призирає 10б; *προσφέρειν* 53, *προσενέγκειν* 59 - принєсити 12б, 17б, *προσάγαγε* 59 - принєси 17б;

як звичайні в парадигму аористу граматики Л. Зизанія (1596) та М. Смотрицького (1618-19), див. наша праця *Die vier Ausgaben der kirchenslavischen Grammatik von M. Smotryč'kyj, Wiesbaden 1964, S. 21-22.*

μνημονεύσαντες 44 - помянувшє 3б, і теж партіціпій перфекту *προσχεκοιμένων* 6б - оусѡбшихъ 2б; *χορηγῶν* 45 - подаѡя 6// подавая 45); гр. імперфект перекладено цслов. імперфектом недоконаного дієслова (*παρεδίδον* 63 - предаашє 22б); гр. аорист перекладений ще в Моли-товнику-Служєбнику послїдовно як аорист майже скрізь від доко-наних дієслів, але в Служєбнику змінєно його 2. ос. одн. на 2. ос. одн. складєного перфекту (*παρέδωκας* 58 - предаль єси 15, 52 - МС 17б пре-дасть; *παρήγαγες* 62 - привель єси 2об - МС 22б приведе; *ἀνέστησας* 62 - вьзъстáвилъ єси 2об - МС 22б вьскрєси; *ἐχαρίσω* 62 - дароваль єси 21 - МС 22б дарова; але в 3. ос. одн. аорист залишений *ἔδωκε* 63 - дасть 22б - МС 23б вдасть). Зрїдка трапляється, що гр. перфект пере-дано аористом (*παρεστήκασι* 62 - предстоахоу 21б, що мїг тут сприйматися і як імперфект, тимбїльше що дієслово імперфективне), а гр. аорист перфектом (*δημοουρήσας* 70 - сдѣтельствоваль єси 32). Такі засади перекладу порушені однак у кількох випадках: декотрі недоконані цслов. дієслова стоять в імперативі й інфінітиві теж за гр. аористні форми (благослові 1б - *εὐλόγησον* 42, благословити 20 - *εὐλογεῖν* 62; священъствовати 1б - *ιεροουρήσαι* 5б, але в МС 18 ще священънѣ пож-рети; не презря 7б// не презирая 4б - *μὴ παρορῶν* 48 - МС 12 не презря; гр. аор. *χάρισαι* 53 перекладєно раз як дароуи 13б то вірнїше як даждь 27б; гр. аор. *ἀγιάσον* 45 перекладєно в МС 10б як святи, але в Служ. поправно освяті 5; гр. аор. *ἐκτελέσαι* 60 передано в Літ. ІЗ недокладно як кончати 18б, але в Літ. НД поправно скончати 105).

В наслідок пересадно дослівного перекладу з грецького виявляє с и н т а к с а літургїйних текстів чимало скалькованих чужих конст-рукцій, а то й неузгодженостей і неясностей; в випадку змішання де-котрих відмінків годї сказати, наскільки там заважив ще й якийсь середньоболгарський першовзїр (напр. в 1. мирній єктєнії: *ὕπερ τοῦ Ἀρχιεπισκοποῦ ἡμῶν (τοῦ δεῖνος), τοῦ τιμίου πρεσβυτερίου, τῆς ἐν τῷ Χριστῷ διακονίας, πάντος τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν* 43 - О архієпіскопѣ нашємѣ. імярек чєстънаго презвітеръства єже о хрістѣ діакон'ства всего причєта и людєх, *господоу помолимся* 2б - з дрібними змінами: єпіскопѣ, прозвутєрства, дьяконъства и всего при-чта людии - така сама складня тут і в МС 9; виходило б, що перекладач помилково відніс *прєсвітерство, діаконство* й *причет* до *архієпископа*, не взявши до уваги істотних тут ком... але, може, йдється тут про А¹ сер. р., рівний Г¹, хоч зрєштою керування на початку й на кінці стиха: *молитися* о з льокативом, і не акузативом; подібна неузгодженість ке-рування є й при *помянути* в тїй же єктєнії: Прєсвятую чистую преб-лагословєнноюу владычицю нашу богородицю и приснодѣвы марїю

...помянувши 3б, Літ. ВВ - ма́рія 42б, а Літ. НД уже поправно приснодѣвицю марию 89б; грецьке дієслово *μνημονεύω* теж керує тут родовим *τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου, δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας... μνημονεύσαντες* 44; так само в ектенії: О благочестивыхъ и богохранимыхъ цареи нашихъ, всея полаты и воєх ихъ, г. п. 2б - *ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων βασιλέων ἡμῶν, παντὸς τοῦ παλατίου καὶ τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν...* 43 - в МС 9 тут правильно: О благовѣрнѣмъ богохранимѣмъ князи нашемъ. імярек. и о всѣхъ боярехъ и о воихъ его..., бо варіант тексту інший, зумовлений місцевою традицією.

Помітно переважає вживання присвійного давального супроти родового (въ вѣкы вѣкомъ 2..., *молитва* антифону третьєму 92, оставленіє грѣхомъ 23// въ оставленіє грѣховъ 64, 144, хранителя душъ и телесъ нашихъ 105). Дуже часто стосується відокремлений давальний з дієприкметником замість часового речення (сеμου же скончавшоуся възглашаєть священникъ 147б, и преж сего еще апостолу глаголемоу приемъ діакон кадило съ феміаном приносит иереови 128; і навіть при тотожному підметі: діакону покадившю святая и кадило въ святомъ мѣстѣ положившю, исходитъ [= діакон!] и станеть предъ святыми дверьми на обычномъ мѣстѣ 146). Від надмірного накопичення таких відокремлених давальних виникає часто неясність щодо підмету (єи же [= молитвѣ] скончавшися възвращаетъ діаконъ къ жертвнику. послѣдоующюу и священнику. и тамо послѣднюю молитвоу изрекшю и время приемшюу діакону. и поклонившюся. потребляетъ святая 147, [по отпусті священник] отходитъ къ жертвнику. тамо же и діакону потреблшю святая. и священныя съсоуды сложившю. и покрывшю. оумываетъ роукы. и оустны свои такожде на обычномъ мѣстѣ. идеже створено сть оумыватися 148, - але аж з дальшого тексту виникає, що все те стосувалося діакона).

Інструменталь знаряддя дії уживається в Уставі нерідко з прийменником *съ* (показуєть съ оурарем 136б, 137, творит се [= вахлює] съ єдиным от покровцевъ 136б, знаменаєть с нимъ [= копієм] 116, приємлет с трими персты 141б).

Порівняно з Молитовником-Служебником наш пам'ятник залюбки вводить відносний займенник *єже* для дослівної передачі грецького родівника *τὸ*, наявного в греці зокрема при розгорнених атрибутах і прикладках та після *πᾶς* «увесь». Таке *єже*, звичайно скальковане з грецького, появляється особливо при інверсивному словоладі перед іменниками, що означають дію, з дальшим узалежненим від них членом, та перед інфінітивами з таким же членом: [о храмѣ] и єже с вѣроу

послідовно (открывши нам и положивши нас 103, *господи* щедрши и милостивши, долготерпѣливе и многомилостиве 90).

Заперечення виражується - на грецький лад - лиш раз (ни єдиного же нас посрамиши 73). Після запереченого присудкового дієслова стоїть пряме доповнення не лиш у родовому (не оуклоні сердца моего въ словеса лоукавствѣа 85б), але і в знахідному (не оуклоні сердца наша 93б). Порівняно з Молитовником-Служебником (а інколи і з Літ. НД) сполучник *да* (*iva*) в намірових реченнях замінено на *яко да* (помолитесь, яко да *господь* помилуєть ихъ 10, 48б - але: да 95б), хоч не скрізь (да и ти с нами славять 11б, 49, 96б), мабуть, через задомашність окремих стихів.

Словолад здебільша докладно притримується грецького тексту й буває звичайно інверсивний - з препозитивним залежним іменником, з присудком на кінці речення, з прикладкою й присвійно-займенниковим атрибутом (бо й гр. *ἡμῶν, σου...* тут постпозитивні) після іменника (въ царства небеснаго наслѣдье 108, даровавши нам *небесныхъ* таинъ откровеніє 54, твоєю огради благодатью 100б, аще живи соуть 138б, десныя роуки трими персты 141б, мы ж творим поклоны три 8б) - без окремих стилістичних функцій.

Сполучник *и* (*каі*) звичайно докладно відповідає вжиттю сполучника в грецькому тексті, себто при переліках стоїть частіше, ніж по слов'янських мовах (перед кожним членом перелікового ряду, і не лиш перед останнім), а звідти пишець вживає його подекуди зайво (*богородици* и приснодѣвѣ и маріи 25б, 67).

При низці дієслів керування буває двоєке без жодних ще стилістично-значенневих розрізнювань, до того ж нерідко в суміжних фразах одного речення; йдеться тут про різночасові чи різнодіалектні нащарування. Замість родового появляється знахідний після *помянути, просити, чаяти* (*добрыхъ ...душамъ и миръ морови... просимъ* 77, *христіанськихъ* кончинъ ...и добрыи отвѣтъ ...просім 105, *милость* и оставленіє сьгрѣшеніємъ ...просімъ 105, прощенія испросивъ 141, *день* весь свершенъ испросивше 80б, 134б; *помяни святыя* ...церкве 68, *помяни пресвітерство*, еже о *Христѣ* діаконства и весь ...чинъ 73, *поминаи князи* 94б, таж и княгынъ 95; от чааніа *милости* твоея 92, чающе еже от тебе богатоую *милость* 106б). Подібно двоєке керування при *благати* о з місцевим і знахідним (*благая* о церкви твоеи и всѣхъ людїи твоихъ 69б). Незвичне керування виступає при інших ще дієсловах (*благодарити* тя *благодательствѣ* твоихъ 75, *воными* глас 85б, *приобщатися* *святынъ* 108, *прикасається* оурареву 136б, *поклонився* къ нему 143б, *полоучимъ* *благъ* 104б), (діє) *прикметниках* (*избавлени* *кѣзни* 104б, *прича́стни* *благъ* 76б) та *применниках* (прямо стригущемоу 116//

п. жертovníка 122б; місцевий для означення *напрямку руху*: приходять... пред святою трапезою 126б).

Інокли виникає логічно-граматична неузгодженість суміжних фраз - через зміну роду подуманого анафорового іменника (пожидая свершения молитвеннаго. [сер. рід] тои же [= молитвѣ, ж. р.] свершеннѣ... 131б), через неузгодженість числа в підметі й присудку (сим же [= священникові з діяконом] предходять [множина!] носяи [однина!] свѣчник 132б) або через накопиченість активних дієприкметників (приятъ ...прѣклонивъ главою... и моляся глаголя [котресь дієслово мусіло б стояти в 3. ос. одн.!] таж яже і дїакон 143).

У словотворі відмічуємо: іменникові суфікси *-о//іє* (царство 2// царствие 139б), *-иця* (приснодѣвицю 89б// -дѣвы 3б, вдовицамъ 70б), прикметникові *-ивый* (животворивая сила 58б// -творящихъ 78, благоутробивый 10б), *-инный* (недостоинныхъ 50, таинно 101б), *-ьный* (от свѣсти лукавны 15б// лоукавыхъ дѣль 100б//великолѣное 2), прислівникові *-н//о* (з іншим ніж сьогодні розподілом: достоинѣ 75б, 107б, изрядно 67, 138, богато 65б), множно-числівниковий *-ишды* (единою//о-я 124, двожда 124, трожда 137// трижда 123б, тришдъ 6б), аналогічні дієслівні форми (всыпоуетъ 144, согноует 136, стерль 114// прострѣвши А¹ ч. р. 140// отрывъ 136, 144 « обтерши »), окремі форми коренів і суфіксів та префіксів (свѣдѣтельствомъ І¹ 75б// свидѣтельствова 117; благословяет 137б, благословено 2// благословляя 137б, 138, благословеніє 117б - з відсутнім і наявним вставним *л*; крестаобразно 85...; ныня 82б// нынѣ 2; Никола 118б; оупоустить воду « змокріє » 117б, оукропещ 141). Дуративно-ітеративні дієслова здовжують кореневе *-о-* в *-а-* (оустраяя 60б, раздрабляеть 87, 140, пробадаеть 117, сматряя 139б).

Лексика Служебника виявляє різниці і поміж окремими Літургіями враз з Уставом і в цілому супроти лексики Молитовника-Служебника, себто йдеться тут про переклади й редакції, здійснені в різному часі й місці. В тотожніх молитвах і сктеніях чотирьох паралельних текстів Служебника вжито в низці випадків інакших виразів, при чому найяскравіше протиставляється Літ. ІЗ та Літ. ВВ, а Літ. НД йде за лексикою Літ. ІЗ то Уставу. Декотрі лексичні різниці полягають у тому, що Літ. ІЗ намагається дослівніше передати грецький вираз (*leitourgia* 46: служба 6 - служеніє 45, *τὸ μὴ ὄν* 48: небытіє 7 - не соуща 45б, *ἐν ὑψηλοῖς* 53: на високихъ 10б - на небесех 49, *ἐπιθυμία* 55: желанье 14б - похоть 51б, *ἀχρεῖος* 5б: непотребный 15б - недостойный 52б, *εὐαγγέλιον τῆς ἀληθείας* 51: еуангеліє правдѣ 10б - е. праведное 48б), рідко навпаки (*ἀνάπαισον* 6б: помяни 26б - оупокои 67б). В низці інших розбіжностей йдеться знову лиш про цслов. синоніми,

вживані в усіх чи обох текстах, але на різних місцях (*ἀμαρτίων* грѣхъ// сьгрѣшеніє, *ἄφεσις* оставленіє// отпущеніє, *ἀμέτροτος* безмѣрный// безчисельный, *πᾶς, ἅπας* всяк// всяческий// весь, *εὐσεβέστατος* благочестивый//благовѣрный; *ἐχθρός* боритель//соупостать, *εὐχή, ἱεσία, δέησις* мольба// моленіє// молитва). З інших цікавіших різниць наведемо: *ἀντίφωνος* 44: сьгласіє 3б, 43 - антифон 89б, 125б, *αἰών* 45: житіє 6 - вѣкъ 45, 92, *ζωή* 45: жизнь 6 - животь 45, *θέμενος* 48: полóживъ 7б - постáвивъ 4б, *ἔνδυμα* 53 - одѣаніє 11 - одежа 49, *εὐχή τῆς προσκομιδῆς* 59: молитва приношенія 17 - м. приносна 54, *εἰρήνη* 60: сьмиреніє 18б - миръ 5б, 105, *βῆμα* 60: соудище 19, 105 - соудъ 5б, *βῶμεν* 62: вьзываемъ 22 - зовемъ 59б, *ἐπιτελοῦμεν* 6б: творимъ 2б - свершасемъ 67б, *εὐπρέπεια* 7б: благолѣпіє 35б - благолѣпота 81.

В Літ. ІЗ, крім кількох випадків, де Молитовник-Службеник виявляє зіпсутий супроти грецького першовзору текст (*ἀναίμακτος* 55: безкровный 15 - бескверный МС 17б, *μακάριος* 62: блаженный 21б - божественный 23, *ἀθάνατος* 71: бессмертный 34 - неизреченный 32б, *μέλλον* 45: боудоущій 6 - ходящій 11, мабуть, замість *хотящій быти!*), крім опертого на місцевій традиції поминання не царів і їх *полати* (*παλάτιον* 43), але князя й боляр (МС 9), а теж підбору низки інших синонімів грецькому термінові (напр. *φρούρησον* 74: ограді 34б - сьблюди МС 32б, *λατρεία* 6б: жертва 26б - слоужба 2б, *σταυρός* 63: крест 23б - распятіє 23, *ἐποχοῦμενος* 55: яздяй 15 - сьдяй 17б, *μετέχειν* 54: приимати 14 - причаститися 17), то головніші лексичні різниці обох пам'яток у літургійному тексті можна б звести до таких виразів: *ἐδοταθεία* 43: благостоаніє 2 - благооустосньє МС 9, *εὐφορία* 43: оумноженіє 3 - гобина 9б, *εὐσπλαγγία* 44: благооутробіє 4 - благосердіє 10, *ιερεύς*: иерей, священник (але в Уставі поп!) - поп 8б, *μονογενής* 53: едиnorodный 11 - единочадый 15, *εὔθετος* 53: благополучный 11 - подобный 15, *ἀκαταγνώστως* 54: неосоужденно 12б - незазорно 1б, *ἀπροσοκόπως* 54: непрегькнуовенно 12б - непорочно 1б, *μετάρσιος* 62: вьзвышающійся 21б - вьсхищающійся 23, *νῆψις* 65: оумьвеніє 24б - бодрость 25, *βασιλείον* 6б: царство 27 - владычество 26б, *ἐλπίς* 68: надежда 29б - оупованіє 28, *νοσῶν* 70: болящій 32б - недужный 29б, *ἱατρός* 70: врач 32б - цѣлитель 29б.

З-поміж маркантніших лексичних різниць у текстах Літ. ВВ в МС та в Іс. Сл. наведемо: МС 54б *уго* - Іс. Сл 49 *яремь*, 57 *слуга* - 54 *слоужитель*, 57б *благодать* - 54б *дарь*, 58 *пореченіє* - 55 *порокъ*, 58 *поручникъ* - 55б *строитель*, 59б *оусыненіє* - 58б *сыноположеніє*, 59б *достояніє* - 58б *наслѣдіє*. Подібно і з Літ. НД в обох рукописах: МС 79 *владыка* - Іс. Сл. 100 *властелинь*, 79 *зльий* - 100 *лоукавий*, 79 *оудержатися* - 100б *отшаатися*, 79 *токмо* - 100б *точью*, 80б *скровень* - 103 *потаснь*, 80б *изряд-*

ний - 103 дивный, 82 неприязниньский - 104б діавольський, 81б церкви - 104 храмъ, 82б милосердѣ - 106 благоутробивый, 82б і 84 приимати - 106б причаститися 107б приобщатися, 85 неразлучный - 109б нераздѣльный, 85 доити - 109б достигнути. З богослужбової лексики МС варто ще відмітити: *херетонія* « устав літургії » 1б, *литургисати* « правити » 1б, *дора* « проскурка » 5б, *сѣнь* « покровець » 8, *платокъ* « воздух-покровець (при « Вірую ») » 21б.

Багатий богослужбовою лексикою зокрема Устав Іс. Служ.; декотрі вирази або їх значення не включені ні в І. І. Срезневського « Матеріали для словаря древнерусского языка » (СПб. 1893-1903). Подасмо поазбучний перелік особливостей лексики Служебника:

алілоуіа ж. р. на всякоу алілоуію 83б; *антифонъ* 89б, пор. сѣгласіє *бисеръ* « округинка св. дарів » 143, пор. крошка; *блюдо* 114б, 133б, *блюдце* 84 « діскос », пор. діскос; *боритель* « противник » 2б, 94б, пор. соупостать

вадати « передавати, вручати » 129б; *восток*: кѣ востокомъ 112б, 127б (пор. гр. множинне *πρός ἀνατολάς*)// ко востокоу 127б « на схід »; *врачь* « лікар » 71б; *взнака* « горілиць » 117б

горская работа// *роуда* « рудник, праця в копальні » 71

діаконства « діяконові стихи в ектенії » 97б; *святый діскос* (еже есть святое блюдце) 132, 137б; *дора* « антидор, проскурки роздавані після богослуження » 147б (гр. *ἀντίδορον*); *дѣвство* « целібат » 68б

запад: кѣ западом « на захід » 129, 144б (гр. *πρός δυσμάς*); *запѣвати* « співати » 8б; *зароукавіє* « поручі, нараквиці » 115, пор. поручіа *игъмон* « намісник » (Пилат) 114б; *изрядный* « вибраний » 62б; *иноплеменный* « чужинець » 72

кадило « кадильниця » 121, 128б; *крестаобразно* « хрестовидно » 11б; *кромъ* (монастыря) « поза (манастирем) » 130; *крошка* « крихта » 121, пор. бисеръ

лавида « лжиця, літургійна ложечка » 145 (гр. *λαβίδα* « щипчики »); *лѣто* « час, роки » (прочее л. живота нашего 5б), пор. время

манастырь 130// *монастырь* 125, звичайно обитель; *мѣсто*// *в мѣсто* « замість » 68б

надра « нутро » (въ надрѣхъ твоихъ 62)

о « за (зі знахідним) » (предааше себе о мирскомъ животоу 63б); *октенья* « ектенія » 83б; *опаховати* « вахлювати віяльцем » 136б; *опоясоватися* « підперізуватися » 141; *оправдати* « допустити (панувати) » 69; *орарь* 127// *оуарь* 147 « орач діякона » (гр. *ὄραριον*); *останки* « рештки св. причастя » 107б; *отшаатися* (дѣль) « відректися » 100б

первънець « первородний » 63; *первослужитель* « архідіакон (Сте-

фан) » 118б; *пожидати* « очікувати » 125б, 131б; *показати* (покажи 91) « покарати »; *покров* « покровець отирати чашу » 144; *полата* « царський або княжий двір, дворяни, бояри » 2б; *понь* « хоча б лиш » 84; *поть* « священник » 127б, 105б; *пороучіа* « поручі, нараквиці » 114, пор. зарукавіє; *потирь* « чаша » 133 (гр. *ποτήριον*); *потребити* « спожити рештки св. причастя » 3бб;

предположени дари « предложені, перенесені на престол св. дари » 122б; *прозвительство* « священники » 119б; *просфоура* 115б// *просфора* 118 « просфора, проскурка »

рптида « віяльце, вахляр » 136б (гр. *ρπίδιον*)

сборная церкви « собор, катедра » 125; *свершати* (нозѣ) « зв'язувати » 115; *святитель* « єпископ » 127, « священник » 137, 138; *святими двери* « царські врата » 129, пор. царські двери; *святими* « святощі » 104; *смагряти очима* « позирати » 139б; *соблазнъ* = *прегрѣшеніє, сѣгрѣшеніє* 55б, 77 (гр. *πλημὴλεια* « помилка »); *спасеный* « спасительний » 63б; *спрокинуути* « перевернути » 136б; *соупостать* « супротивник » 47б, 114, пор. боритель; *сыноположеніє* « усиновлення » 58б; *сѣгласіє* « антифон » 43 (мабуть, від слів молитви 3. антифону: *иже общія сѣа и сѣгласныя намъ даровавы молитвы 5б - гр. ὁ τὰς κοινὰς ταύτας καὶ συμφώνους ἡμῖν χαρισάμενος προσευχὰς* 45)

теплота « тепла вода, вливана до чаші » 140б, пор. оукропець; *троусь* « землетрус » 72; *тысоуца* « тисяча » 21б, 89

удержавити « укріпити » 69; *оукропець* « тепла вода, вливана до чаші » 141, пор. теплота; *оукропникъ* « посудина з теплою водою » 140б; *оусобная брань* « міжусобиця » 72;

фелонь « фелон » 115, 134 (гр. *φαινόλης, φαλόμιον* « світлий плащ »); *финикъ* 121, *фоуникъ* 144 « мітелочка збирати окрушки просфори й св. дарів »

царским двери « царські врата » 133, пор. святими двери

чтець 128 (на маргінесі)// *чтець* 128 (у тексті) « чтець »

явь « видно, торжественно(?) » 129 (предходящим явѣ яко обويمъ свѣчником)

Служебник Исидора та інші. Стосунку Исидорового Служебника до відомих досі збережених інших рукописних цслов. Служебників 12-14 вв. нам устійнити не можливо, бо майже всі вони не друковані. Зі згаданого часу відомі досі по центральних бібліотеках самої Росії, згідно зі зведеними таблицями в кн. V. Kiparsky: *Russische historische Grammatik, Bd. I, Heidelberg 1963*, стор. 40-70, 24 Служебники (в Ленінграді в Держ. публ. б-ці ім. Салтикова-Щедрина: а) IF р. 73, I. Q. р. 3 - з 14 в. митр. Кипріяна, б) з фонду СПб. духов. академії— нр. 518 з 12 в.; нр. 519, 524, 525 з 13 в.; нр. 520, 521, 522, 523, 526 з 14 в.;

в Москві в Держ. історич. музеї: а) з Москов. синодальної б-ки - нр 604 з 13 в.; нр. 598, 601, 892, 952 з 14 в., б) з б-ки Святотроїцесергіївської лаври - нр. 8 з 1381-82 рр., в) з б-ки Воскресенського Новоієрусалимського монастиря - нр. 5 з 14 в., г) зі збірки Уварова - нр. 861 з 14 в.; в Москві в Держ. публ. б-ці ім. Леніна з б-ки Румянцевського музею - нр. 398 і 399 з 14 в.; в Ярославлі в Ярославльському облас. музеї з б-ки Яросл. архіерей. дому - з 14 в.; в Казані раніш у б-ці Казан. духовної академії - нр. 1016 і 1017 з 14 в.), 8 Уставів (Чиновник церковних чинів 12 в. в Ярославль. обл. музеї з б-ки Яросл. арх. дому; Устав церковний-Типикон в Москві в Держ. іст. муз. а) з Типограф. б-ки - нр. 285 з 12 в., нр. 286 з 14 в., б) з Москов. синодаль. б-ки - нр. 330 з 12 в., нр. 329 з 14 в., в Ленінграді в Держ. публ. б-ці ім. Салтикова-Щедрина а) з фонду СПб. дух. акад. - нр. 1136, б) зі збірки Погодіна - нр. 32 з 14 в.; Студійський устав 1398 р. ченця Іоана в Москві в Держ. іст. музеї з Моск. син. б-ки - нр. 333) та 1 Літургія Ів. Золотоустого 1380 р. (в Москві в Держ. іст. муз. з б-ки Воскресен. Новоієрусал. монастиря).

До речі, перелік В. Кіпарського не включає вже ні новгородського Службника 1400 р. ні Молитовника-Службника (« кн. Володимира ») з 1-ої пол. 14 в., подібно як і використаного І. І. Срезневським у « Матеріалах для словаря... » рукопису 14 в. Москов. синод. б-ки нр. 347 (Службникъ преподобнаго отца игумена Сергия Радонежскаго чудотворца - див. там таки під *лавиди*, *оуларь*, *потырь*) чи оцього Ісидорового Службника ВВ. За винятком Молитовника-Службника, виданого фототипом 1960 р. П. Ковалевим, названі Службники й Устави не опрацьовані ні для нас не доступні, так що встановити їх стосунок до нашого Службника нам годі. Всього лиш цитати І. І. Срезневського зі Службника Сергія Радонежського дозволяють ствердити місцями деяку подібність до Уставу в нашім Службнику (напр. Служб. Серг. л. 45 цит. під, лавида: *присмъ святую лавиду і вложъ въ святыи потырь и покрываеъ его единымъ покровцем - Исид. Служб. 144б: приемъ святоую лавидоу и вложъ въ святыи потырь и покрывъ его съ единымъ покровцем; л. 42, цит. під оуларь: по сем же опоясуеъся дьяк оуларемъ своимъ крестаобразно - Исид. Сл. 141: дїакон же опоясовоуеъся крестаобразно оуларемъ своим; але інакше л. 8, цит. під *потырь*: дьяк же вливаеъ в святыи потырь вино и воду - Исид. Сл. 147: ...помываеъ трожда святыи потырь с виномъ и водою). Основніше порівняння тексту Исид. Службника можна було провести всього з опублікованим Молитовником-Службником, що і змістом і більшістю текстів як пам'ятка раніша (П. Ковалів приймає списання її перед 1342 р.) виразно різниться від Исид. Службника, виниклого не скорше кінця 14 в.*

Літургійні тексти Службника. Чотири цслов. літургійні тексти Ісид. Службника (Літ. ІЗ, повторена ще в Уставі Філофея, Літ. ВВ і НД) не однорідні з мовного погляду, себто постали від себе незалежно й були (може, з деякими уніфікаційними справленнями) лиш зведені в одному рукописі, затримавши в основному давні, головно лексичні, різниці. Про мовні розходження поміж окремими Літургіями в частинах, де вони тотожні, вже згадано. Текст Літ. ІЗ з Уставу різниться і характером і подробицями від поданого на початку тексту Літ. ІЗ: оба виникли незалежно від себе і списані з різних джерел.

В наголовку Уставу говориться, що він авторства царгородського патріярха Філофея (святѣишаго и блаженнаго архиепископа константиѣ града. новаго рима и вселенскаго патріярха филофея. оуставъ божествѣнныя слоужбы. како достоитъ священникоу съ діакономъ слоужити, 112а); Філофей Коккін (патріярх двічі: в 1354-55 і 1362-76 рр.), як відомо, причинився до заведення нового, поправнішого ерусалимського уставу Літургії Ів. Золотоустого, замість дотогочасного студійського. Популяризатором Філофеевого Уставу в київській митрополії був митроп. Кипріян.

Стосунку цслов. тексту Уставу з Ісид. Службника до *Διάταξις* Філофея нам устійнити не вдалося за недоступністю грецького оригіналу. Надрукований у патрологічній серії Jacques Paul Migne (1800-75) *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, 1857-66, в т. 154, стор. 746-66, грецький текст з латинським перекладом *Ordo sacri ministerii quomodo videlicet sacerdoti diaconus ministrat in celebribus vesperis, matutino et missa a sanctissimo et oecumenico patriarcha domino Philotheo compositus et ordinatus* від нашого Уставу різниться істотно, і щодо літургії представляє всього дуже скорочену версію. Стаття про патр. Філофея Коккіна в «Енциклопедическом словаре» Брокгауза-Ефрона (т. 35, СПб. 1902) згадує, що проф. казанського університету Красносельцов відкрив у бібліотеці Пантелеймонового монастиря на Афоні Філофеїв текст Уставу Літургії Ів. Золотоустого, не подаючи ближче, чи був цей текст донебудь надрукований. Довелося послугуватися всього грецьким текстом *Διάταξις* із виданого в Римі 1873 р. *Εὐχολόγιον τὸ μέγα*; хоч про нього англійський літургіст С. А. Swainson (*The Greek liturgies, chiefly from original authorities*, Cambridge 1884, - з опублікованими грецькими текстами літургій від 8 в. до перших друкованих у 16 в.) говорить як про видання не критичне (у вступі, стор. XIV). Але як виявляє порівняння Уставу з римського *Euchol.* 1873 з передрукованою у Свейнсона грець. Літургією Ів. Золотоустого з 16 в., то йдеться в обох випадках в істотних частинах майже про тотожний текст. Сам же римський текст 1873 р. майже до подробиць пок-

ривається з Уставом Исид. Служ. (римський обширніший тим, що подає одночасно і молитви священика і тексти співів вірян), і це дозволяє докладно встановити зміст бракуючих листків рукопису (між 1276 та 128). Назагал згідний у Літ. ІЗ з гр. текстом Euchol. 1873 виданий у Римі 1942 цслов. Літургікон-Служебник (Чин літургії, стор. 161-93, Літ. ІЗ, стор. 194-286) злегка відбігає в окремих місцях від тексту Уставу Исид. Служ. (напр. у тихих словах діякона й священика після перенесення св. дарів: гр. 59, рим. Служ. 234-35 - Ис. Служ. 134-134б).

Виринає питання, хто переклав Філофеїв Устав. Відомо, що до його поширення в нас причинився болгарин родом київський митрополит Кипріян (висвячений 1376, в 1380-82 рр. і після 1389 визнаний таким і в Москві, помер 1406), що м. ін. писав поучення новгородському духовенству про церковні служби, а псковському послання з поукою на різні теми з церковної практики, перекладав твори Отців Церкви (Діонісія Ареопагіта, Ів. Ліствичника, проповіді на неділі й свята з Ів. Золотоустого), виправив цслов. переклад Псалтиря, переписав Служебник,⁶ вимагаючи в післямові, щоб «писець нічого не змінював сам» (один із Служебників 15 в., переписаний іншим писарем, носить запис з оригіналу «Сій С-к преписа от греческих книг на рускій язык рукою своєю Кипріян смірєнний митрополит кїєвський і всея Руси»), - а подібні помітки мають перекладені Кипріяном канони, акафісти й молитви тогочасних царгородських патріархів Філофея й Исидора по московських збірках); Кипріянові належить і Житіє митроп. Петра, раніш ігумена Ратенського монастиря,⁷ висуненого кн. Юрієм Львовичем у кандидати на першого митрополита галицького, а висвяченого 1308 р. на митрополита київського і всеї Руси, і що як такий перенісся 1309 р. до Владіміра н. Клязьмою, де підтримував політику московських князів Юрія й Івана Даниловича Калити, забезпечив в Орді права своєї Церкви, добився побудови Успенського собору в Москві, де й похований († 1326); незабаром був канонізований: його мощі відкрито 1339 р.,⁸ а Житіє списав саме митр. Кипріян. Стоїть же воно в якомусь зв'язку і з цслов. перекладом Філофеевого Уставу.

⁶ Ми не могли устійнити стосунку Уставу з Исидорового Служебника зі Служебником Кипріяна. Знімок зі сторінки Служебника Кипріяна з 14-15 вв. подає А. И. Соболевский: Славяно-русская палеография с 20 палеографическими таблицами, СПб. 1901-1902¹, 1908², що нам однак не була доступна. Див. ще стор. 45.

⁷ М. Грушевський: Історія української літератури, т. У, стор. 12-14, Нью-Йорк 1960; І. Власовський: Нарис історії Української Православної Церкви, т. І, стор. 104, 112, 140, 143, Нью-Йорк 1955.

⁸ А. Дублянський: Українські святі, Богословсько-Науковий Інститут УАПЦ, стор. 18, 71-72, Мюнхен 1962.

Відсутність грецького оригіналу Філофеевого Уставу не дає нам змоги ствердити, що перекладач докладно вніс своє у цілов. переклад Уставу Ісидорового Служебника; є бо тут місця, які напевно не належать до грецького оригіналу. Саме вони промовляють за авторством Кипріяна як перекладача першовзору, а з якого Устав Ісид. Служ. це копія. Головне - це в проскомідійному поминанні згадка-додаток при третій просфорі: « Петра, новаго чудотворца роусскаго » (118б) - автором Житія якого був саме митр. Кипріян. Супроти грецького оригіналу напевно дальшими нововведеннями були серед чергових проскомідійних поминань⁹ льокальні додатки: 1) після « о здравии и спасении благочестивыхъ цареи » (119б) ще « о благочестивомъ и хрістолубивомъ князи нашемъ. їмярек. и всѣх (120) благочестивых и хрістолубивых князии наших иже роусскою землею пекоущимися и о воесхъ. и о всѣх православныхъ хрістианъ », 2) врешті ж (120б) « о памяти и оставленьи грѣховъ преставльшихся православных князеи роусских. zde же поминает ихже (121) и елико ихъ хочет ». Ймовірно, Кипріяновим додатком перекладача супроти грецького оригіналу патр. Філофея є замітка при « Возлюбим » (135) « здѣ же нѣции едіноу точию святоую трапезу цѣлоуют доволно рекша се. [= Възлюблю тя, господи, ...] яко же и въ святѣи софії. в великои церкви творимо естъ идеже и мы наоучихомся видѣвше... » (себто не покровці над дискомом і чашею). Тих слів немає в римськоку Euchol. 1873 і ледве чи могли вони походити від патріярха, який не потребував би покликуватися на звичай у соборі св. Софії, хіба знаний духовенству у Візантії; такий авторитет міг однак бути потрібний « чужинцеві » Кипріянові в недовірливій супроти всього позамісцевого Москві, де він так довго добивався признання. Перекладу Уставу міг Кипріян довершити хіба аж ставши митрополитом (після 1376 чи аж після остаточного визнання 1390 в Москві, чим тлумачилося б таке запопадливе повторювання поминань місцевих князів), а головне повносити в переклад такі свої додатки. Докладніше

⁹ Порівняно з Чином літургії римського Літургікону-Служебника з 1942 р. (стор. 179) Устав поминає подрібно над 4-ою частицею після Онуфрія ще: (118б) афанасія, иже въ афонѣ. феодосія опщезителя. иоанна лѣствичника. и всѣхъ святыхъ (119) чудотворецъ бесребренникъ и святыхъ праведныхъ богоотець. иоакима и анны святыхъ великомучениць феклы. варвары. киріаки евфимы и всѣхъ святыхъ мучениць. святыхъ преподобныхъ женъ. пелагіа. феодосія. анастасія. евпраксія. февронія. феодоули и всѣхъ святыхъ преподобныхъ женъ. таж и святого егоже естъ храмъ. и потом. егоже естъ день ... потім (119б) за всяке епископство православне й архієпископа, священників і діаконів, далі « о здравии и спасения благочестивыхъ цареи », а після поминання « руських князів » та (120б) « таж поминаеть поставльшаго и архирѣва » і врешті покійних - царів, патріярхів і князів.

ж роки виникнення перекладу належить пов'язувати з написанням Кипріяном Петрового Житія та літургійних поук священникам новгородцям і псковцям.

Текст Літ. ІЗ в Исид. Служебнику подає головним чином молитви священника, почавши від кінцевої проскомідійної молитви пропозити, - 3 молитви антифонні, трисвятого, прилежного моління, оголошених, 2 вірних, херувимської пісні, приношення, на « Достойно », на « Свят », 3 на освячення, на « Ізрядно », за живих, після « Отче наш », передпричасну, на причастя священника, заамвонну й на спожиття решток св. причастя і як додаток - молитву над кутею у празники святих - крім, само собою, екстенійних стихів диякона й виголосів священника. Порівняно з тим Устав подає вичерпно чин літургії з дияконом (чи то й з двома), з кадиллом, в монастирі та в приявності « святителя » (єпископа), бере до уваги чин облачення з молитвами диякона й священника, обширно чин проскомідії, перенесення св. дарів, освячення, причащення священника й диякона з молитвами, спожиттям решток св. причастя, роздачею дари й молитвами знімання риз; самі екстенії й виголоси тут здебільша лиш позначувані кількома початковими словами. Однак є і в тих скорочених фразах Уставу тоді різниці і щодо змісту і щодо перекладу - порівняно з текстами екстеній у Літ. ІЗ, подібно зрештою як і лексично-термінологічні (Літ. ІЗ: сьгласіє, иерей//священник - Устав: антифон, поп). Закреслення червоном екстенійних стихів Літ. ІЗ за чернечу братію свідчить, що рукопис признався й був остаточно вживаний у якійсь світській (а з уваги на доданий Устав хіба в місько-соборовій) церкві.

Устав додає: в сугубій екстенії після стиха « о благовѣрных и богохранимых » (царів) - окреме прохання за князя « (о благовѣрном и хрістолобивом » [князи], 130) - подібно додає тут після стиха за царів і Літ. НД: (94б) « таж. Поминаи князи и елико потреба. И по сем. еше молимся о архієпіскопѣ нашем. імрк. (95) таж. и княгынь. Еше молимся о троужающихся поющих. о предстоящих людии и чающих еже от тебе богатыя милости ». Далі в Уставі додано в екстенії вірних стихи з мирної (130б: « О свьшнѣм мирѣ », « О мирѣ всего мира », « О (131) святѣмъ храмѣ семъ »), пропущено « Заступи... » і вставлено ще й другу, розширену екстенію вірних-мирну (131: *Аще есть монастырь глаголет. О святѣи обители сеи. Аще ли ж есть кромѣ монастыря глаголет. О градѣ сем и всяком градѣ. О благорастворени. О плавающих поуть. И сия глаголя зрит къ ереу. и вегда познает его скончавша молитвою [= 2-гу вірних]. абие глаголет. Премоудрость*). Про тихе поминання живих і покійних дияконом на « Ізрядно » сказано лиш: (138б) « поминает в себѣ создатели храма или обители преставльшихся.

и иных еликих хоцет », а по виголосі « Во первых » сказано: (1386) « паки діакон поминает создатели храма аще живи соуть. или обители таж и игоумена. аще есть манастирь и братію так же и иных живых еликих хочеть » (у Літ. ІЗ сказано лиш коротко: (276) « діакон глаголет поминанія живыхъ »). Про низку граматично-лексичних різниць поміж обома текстами Літургії ІЗ (на початку Службника та в Уставі) була вже мова; і вони свідчать про різне походження обох перекладів. Томущо в обох випадках ідеться про широко відомі тексти, то можна здогадуватися, що Кипріян дотичні місця Літ. ІЗ в Філофеевому Уставі головню повторив хіба з якогось знаного собі болгарського варіанту, а який був поновно адаптований новгородським писцем Ісид. Службника до місцевих традицій.

Виданий П. Ковалевим псковсько-новгородський Молитовник-Службник (МС) першої половини 14 в. (« кн. Володимира ») різниться і щодо мови і щодо укладу та тексту від Ісид. Службника; на його зміст складаються: 1) з Літ. ІЗ молитви священика почавши від входу в церкву й проскомідії всі інші, що і в Ісид. Служ., аж по знімання риз, 2) 10 молитов вечірні, 3) 12 молитов утрени (властиво скорочені чини вечірні й утрени з цими молитвами) - включно з молитвою при почи-нанні вина, 4) молитви священика з Літ. ВВ від надкадильної почавши, 5) молитви з Літ. НД, 6) 6 молитов священика з панахиди-парастасу, 7) 14 заамвонних молитов на врочисті Господські й Богородичні свята, 8) початкові фрази стихів літургійного прокимену й алилуй року.

Текст Літ. ІЗ в МС відповідає радше Уставові з Ісид. Служ. з тим, що МС знає обширніші вступні молитви, яких немає в Іс. Сл. а) « Владыко, Господи Исусе Христе Боже вседержителю не хотяи смерти грѣшникомъ », б) « Благодателю всѣхъ и твари всякоа сдѣтелю », в) « Господи Боже истинный, услышавши вся уповающая на тя », г) « Молю тя, Господи, отими от мене беззакония моя »); зате Іс. Сл. знає тут молитви облачення, яких немає в МС. Інакший і куди коротший в МС опис приготування просфори на проскомідії. Ось прибік обох текстів:

МС 5:

и вземъ просфуру. и прекрестить крестообразно глаголя се: Въ споминаніе творимъ *господа* нашего *исуса христа*. иже на таинъби его вечерѣ. И положъ просфуру на блюдѣ дорнѣмъ. рѣжа

Іс. Сл. 115б:

таж. приемлетъ иерѣи. в лѣвои руцѣ просфуру. в деснои (116) же *святое* копіе и знаменаєть с нимъ трижда верху просфуры крестообразно на знаменіи просфоры глаголя сице. Во вѣ-

глаголетъ. Яко овча на заколеніе веденъ бысть. в. ю страну рѣжа глаголетъ. И яко агнець прямо стригущему безгласенъ.

споминаніе *господа* и бога и спаса нашего *ісуса хріста*. и сице наз-наменуя трижда. тожде глаголет. таж вонзит копіе в лѣвои странѣ знаменіа просфуры. и рѣжа глаголет. Яко овча на заколеніе ве-деся. десную же страну рѣжа глаголет. и яко агнець прямо стригущему безгласенъ.

Інакший в МС текст поминання при частицях і молитва кадильна (МС 7 - Іс. Сл. Устав 121б), немає в МС молитви дискосної звїзди (Іс. Сл. 121б), а інакші молитви покровців (Іс. Сл. 122, 122б) є аж після молитви предложення (МС 8, 8б), в подробицях інакше перекладеної з грецького. Наприкінці мирної ектенії додане прошення « И о всѣхъ требующихъ яже от *господа* помощи и заступления » (9б), а немає « Заступи... Пресвятую... Яко подобает... »; помилково пересунено наголовки антифонних молитов 2-ої й 3-ої як « 1-ої » і « 2-ої » (бо при 1-ій антифон в МС ще зветься « сугласіє »!); в тексті тихих молитов часто пропущено синонімні вирази. В ектеніях поминається єпископ, князь і бояри (в Іс. Сл., як і в грець. тексті: архієпископ, царі й їх « по-лата »). Перед 2-им антифоном повторено виголос 3-перед 1-го (« Яко подобаетъ » замість « Яко твоя »), а перед 3-ім антифоном виголос 2-го (« Яко твоя держава » замість « Яко благъ ») - помилка, виникла хіба з того, що поперезивано антифони (1-ий « сугласієм », а 2-ий і 3-ій - « 1-им » і « 2-им » антифонами). У відрізненні від основного тексту Літ. ІЗ, ектенійні прошення МС намічує лиш скороченнями, подає ж за те ще відповіді вірян, подрїбно виголоси діякона й півця при читанні апостола; немає тут молитви перед євангелієм ні докладнішого чину євангельського читання (як це є в Уставі). В сугубій ектенії додано два дальші прошення (МС ІЗ: « Богатыи милостью благыи щедротами молимъ ти ся », « Не хотяи смерти грѣшником. но ожидая обращенъ въ животѣ ихъ молимъ ти ся », а наступне « О предъстоящихъ людехъ чающихъ яже от тебе богатыя милости молим ти ся »). До речі, екте-нійне прошення за світських властей в обох Службениках поставлено перед прошенням за церковні власті (МС додає при єпископі ще « о здравьи и о спасеніи » 14, прошення ж за ієромонаха й братію розбите на два окремі). МС подає тут потрійне прошення за покійних зі вка-зівкою, що священик говорить завпокійну молитву « Боже духомъ » (14б), але її тексту не подано, тоді як Іс. Сл. тут поминає лиш присутніх живих (того знову ж нема в МС), а відповідно до того рїзнятьс я

виголоси перед ектенією оголошених: в МС вони оба - за покійних (« Яко ты еси покои ») і за живих (« Яко милостивъ ») - поставлені по собі (МС 14б), а в Іс. Сл. немає тут виголосу за покійних (10, 130б). В ектенії оголошених у МС стихи « Спаси », « Оглашенні, главы » подано аж після тихої молитви за оголошених (15), а в ектенії вірних перед 2-ою молитвою вірних додано ще 4 прошення з мирної ектенії (« О свѣшнемъ... », « О мирѣ... », « О святѣмъ... », « О избавитися » 16б). Обширно подає МС чин обмивання рук перед переносом св. дарів з відповідними молитвами; чин передбачає тут (як і перед « Вірую » та при причащенні) більше сослужачих священників і подає їх молитовні прошення за старшого священника. У відріженні від Уставу Іс. Сл. тут нема згадки про чин діякона з рипидою та покривцем при переносуванні св. дарів. При освяченні в МС біля слів священника « Обоє се преложи... » (25) на маргінесі дописано « Да помянетъ тя *господь* въ царстви его и нынѣ пріс » - частково слова, говорені діяконом в Уставі, отже може й дописані там, у МС, уже після здійснення Кипріянового перекладу Уставу. В тихій молитві після « Достойно » (МС 26б) подано - на лад Літ. ВВ - куди обширніше поминання живих (« Помяни *господи* рабы своя. імрк. а сдѣ помяні живыя. (27) О сдравьи и о спасении. О отпушении грѣховъ. Остави имъ всяко прегрѣшеніе волное и неволное. Помяни *господи* и мене недостойнаго и грѣшнаго раба своего. імрк. Помяни *господи* градъ съ... »). Перед молитвою освячення « Вонми *господи* » (30) МС додає ще стих « глаголи таи въздвигъ рущѣ горѣ: *Господи* устнѣ мои отверзеш и уста моя възвѣстятъ хвалу твою ». При піднесенні св. дарів МС включає ще відсутні в Іс. Сл. слова діякона (поп (30б) въздвизая хлѣбъ: *Святая святым*) « и дьякон приступль къ трапезѣ речеть: Многа лѣта *отче богъ* святую и честную молитву твою даруєтъ намъ на многа лѣта честныи *отче*. И онъ отвѣщаст. Купно съ *святыми* предлагаая. познаста *господа* оученика въ преломлении хлѣба. И намъ *господи* подажь грѣшникомъ познати въ жизни вѣчнѣи. И вземъ часть. полагаєтъ въ потіри. Дьяк *глаголетъ*. Исполни *отче* чашю сию. положивъ оуарь на потіри. Поп *глаголетъ*. Смѣшение *святого* тѣла и честныя крове *господа* нашего *ісуса христа*. Исполнение... »).

Подібний варіант у молитвах приносить у МС теж причащення: тут подрібно описане причащення священників при сослуженні, а чого не знає тут ні Літ. ІЗ ні Устав. Молитва благодарення « Благодаримъ ты » в МС подана перед ектенією (32б), а після молитви описаний чин кадженія св. дарів священником на « Възнесєся на небеса » (33). Включено в МС і відпуст після заамвонної молитви (34), а наприкінці Літ. ІЗ теж молитву при зніманні риз (« *Господи* божє нашъ приими оумалєную нашу молитву... » 34б), чого немає в Іс. Сл.

Подібні різниці є і в Літ. ВВ поміж обома Службениками: в Іс. Сл. вона починається молитвою предложення («*Боже, боже нашъ иже небесныи хлѣбъ*» із закінчення проскомідії) й далі мирною ектенією як в Літ. ІЗ, то в МС - спершу надкадильна молитва («*Господи боже нашъ приимыи авелевы дары*» 52), далі молитва «*надъ дары. не покрывъ*». («*Господи ісусе хрїсте хлѣбе животныи*» 52) і молитва трисвятого («*Святе святыхъ боже нашъ*» 52б - текст її, до речі, інакший ніж у Іс. Сл., де текст молитви трисвятого в Літ. ВВ тотожній з текстом із Літ. ІЗ), бо «*начатокъ литургии до выхода писано все въ ивановѣ службѣ*» (52б); подібне покликуння на Літ. ІЗ є тут і при причащанні (74б «*И потомъ причастятся якоже писано въ ивановѣ службѣ*»). Подаючи скороченнями початкових фраз ектенійних стихів, виголосів і окремих молитов власне лиш чин Літ. ВВ, спиняється МС всього на тих молитвах Літ. ВВ, що різні від молитов Літ. ІЗ; самі тексти таких молитов в МС різняться від Літ. ВВ в Іс. Сл. лиш граматично-лексичними відмінностями, подібно, як і в тексті Літ. ІЗ.

У відрізненні від подрібнішого чину («*Указу*») Літ. НД в Іс. Сл. почавши вечірневою частиною аж по піднесення й причастя (стор. 83-87) та в дальшому повного її тексту відправи з діяконом (стор. 88-112) обмежується МС лиш до скороченого витягу з чину потижневих служб Літ. НД з Посної тріоди (стор. 77-78), а зразу після того подана молитва за оголошених (МС 78 - Іс. Сл. 96), себто відсутні тут інші в випадку Літ. НД молитви 1-го, 2-го й 3-го антифонів (Іс. Сл. 90, 91, 92) та молитва входу (Іс. Сл. 93б). Варте воно уваги, що в римському цслов. Службенику 1942 р. тут трішки інакше поділені ектенії й виголоси поміж антифонами, а цслов. переклад згаданих антифонних і вхідної молитов зрідка в окремих випадках від Літ. НД різняться. Відсутня в МС вказівка про змінений в часі від переполовлення посту стих і молитва про просвічених замість оголошених (в Іс. Сл. 98б при молитві помилково сказано «*о готовоющихъ къ святому причастью*» замість «*просвѣщенью*»), інакший тут текст ектенії перед перенесенням св. дарів (поширена вона стихами з мирної: «*О свѣшнемъ*», «*О мирѣ*», «*О святомъ храмѣ*», «*О избавитися*», слово «*Вечера всего...*» Іс. Сл. 105, 108 тут замінено на «*Дне всего...*» 82, 84) і при переносенні (МС 79б-80), докладніше ж подано чин причащання (МС 83, 83б) й кадження св. дарів після причастя, наведено текст «*Хвалим тя*» (= *Благодарим тя*), який однак виявляє пропущення; інакша врешті в МС й коротка молитва при спожитті рештків св. причастя (85: *Кочавше божествъную таиную службу. славу и благодарение въсылаемъ отцю и сыну и святому духу і нынѣ.*). Теж і в тексті Літ. НД в МС чимало граматично-лексичних розходжень з Іс. Сл.

Морфологія й синтаксис МС являє собою помітно архаїчніший тип сх.-слов. церковнослов'янщини - з-перед доби модернізаційно-геленізаційного впливу, що прийшов до східних слов'ян з кінцем 14 в. з болгарського Тирнова як т. зв. Євтімієва школа. Порівняння паралельних місць у текстах МС і Іс. Служ. дозволяє устійнити форми й засяг отої середньоболгарської одночасно реставрації й модернізації літературної церковнослов'янщини у східних слов'ян, яку провела консеквентно до кінця й канонізувала згодом у 17 в. на Україні школа місцевих уже філологів з М. Смотрицьким та Є. Славинецьким, а якої кінцевий продукт по літургічних виданнях візантійсько-слов'янських церков утримується й по сьогодні.

В МС збережені архаїчні форми, поусувані в змодернізованішій церковнослов'янщині Іс. Сл., а саме: 1) в морфології - частіше в назвах живих істот чол. р. $A^1 = H^1$ (сынъ свои вда 23б), збережена ще двоїна і в дієслів (поп и дьяк причаститася 83б, познаста господа оученика 30б), збережені енклітичні форми особового займенника *ми, ти, си, мя, тя, ны, вы* (замінювані згодом неенклітичними формами), в займеннику 3. ос. мн. давнє *я* (A^3) ще не замінюване новішим *ихъ* (з I^3), збережені форми присвійного займенника 1. й 2. ос. одн. без заміни їх енклітичними *ми, ти, си*, збережені форми 2. ос. одн. аористу (без пізнішої заміни їх перфектом) та сушіну (прииди освятитъ насъ 30 - Іс. Сл. 33: п. въ еже освятити нас); 2) у словотворі переважають в активному дієприкметнику мин. часу дієслів *-и-* форми з *-ь* (оукрашь, освящъ, испросьше, поставлий), і не з *-ивъ* (Іс. Сл. оукрашивъ 7б, освятивъ 22б, испросивше 31, оуставивыи 6); 3) у синтаксі панує назагал однорідне керування дієслів в одній фразі й не трапляється тут сплутування відмінків, немає такого частого переносування форми родового в знахідний при назвах чоловічих живих істот, немає такого частого вживання присвійного давального замість родового, а сполучник намірових речень *да* ще не виступає в пізнішій формі з підсиленням *яко да*; немає ще такого послідовного намагання передавати якнайдослівніше грецькі синтаксичні звички скалькованими церковнослов'янськими, щоб зберегти нюанси грецького вислову, а саме: а) наголошеного займенника 2. ос. одн. *αὐτός* за допомогою *самъ*, замість давнього *ты* (*αὐτός Δέσποτα πρόσδεξαι* 48 - ты владыко приими МС 12б - самъ владыко приими Іс. Сл. 7б) як і педантного повторювання сполучника *и* при переліках, де в гр. тексті повторюється *καί*; б) *да не* з 2. ос. індіктиву замість *не* з 2. ос. імперативу, щоб передати грецьке *μή* з кон'юнктивом - цслов. імператив служив у розумінні пізніших філологів лиш для передачі гр. імперативу (*μή ἀποστρέφης τὸ πρόσωπον σου... μηδὲ ἀποδομιᾶς με* 5б - не отвори лица твоего ...ни непотребна мя створи МС 18 - да не

отвратиши лица твоего ...ниже отринеш мене Іс. Сл. 16); в) відносний займенник *εμε* ще не вживається так послідовно в функції грецького родівника, особливо при дієйменнику, яким у сполучі з родівниковим *εμε* згодом тут замінено згідно з грецьким оригіналом і супін і віддієслівний іменник-назву дії (*δ̄ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν τὰ σὺμπλαττα* 48 - и приведиши от небытия въ бытие вся МС 12 - иже от небытія въ еже быти приведъ всяческая 7).

І в історично-літургічному розумінні порівняння обох Службеників дозволяє визначити приблизно, коли почали усгійнюватися подробиці теперішньої форми трьох літургій у східних слов'ян, себто й на Україні.

Опублікування тексту Ісидорового Службеника послужить немало при вивчанні інших збережених у рукописах текстів Службеника давньої київської митрополії.

Примітки

Увага. Томущо титли в цитатах з рукописів розшифровані, то курсивою подано в прикладах зреконструйовані літери, яких немає в написаннях під титлою; подібно фіту передано як *ϕ*, омегу як *ο*, преїотовані *ε*, а як *ε*, *я*, малий юс як *я*. При окреслюванні відмінкових форм вжито великих літер з показником 1, 2, 3: великі літери це ініціали латинських назв відмінків (номінатив, генітив, датив, акузатив, інструменталь, льокатив, вокатив), індекси ж це однина, двоїна, множина. Інші скорочення при граматичній аналізі такі: болг. - болгарський, гр. - грецький, сх.-сл. - східнослов'янський, слов. - церковнослов'янський, аор. - аорист, мн. - множина, одн. - однина, ж. р. - жіночий рід, с. р. - середній рід, ч. р. - чоловічий рід; інші ще скорочення: ВВ - Ватиканська бібліотека, Euchol. 1873 - *Εὐχολόγιον τὸ μέγα*, Рим 1873 - звідки взято всі грецькі цитати, при чому цифра після грецьких цитат подає сторінку звідси саме, Іс. Сл. - Ісидорів Службеник, рукопис Ватиканської б-ки, Літ. ВВ - Літургія Василя Великого, Літ. ІЗ - Літургія Ів. Золотоустого, Літ. НД - Літургія Напередосвячених дарів, МС - Молитовник-Службеник т. зв. Молитовник кн. Володимира рукопис з 14 в. виданий фототипно й опрацьований П. Ковалевим - « Молитовник-Службеник, пам'ятка 14 ст. », Науково-Богословський Ін-т Православної Церкви в США, Нью-Йорк 1960.

Зведення збережених рукописних Службеників з бібліотек України, а від 15 в. і з Росії та інших країн, немає. Серед друкованих Службеників 15-18 вв., що зберігаються в Державній публічній бібліотеці УРСР в Києві, книжка « Славянские книги кирилловской печати 15-18 вв., Описание » (Київ 1958) називає 74 видання, в тому з друкарень: 3 з *Венеції* (1519, 1554, 1570), 3 з *Вильна* (Мамонічів 1583, Братства 1617, 1640-41), 14 з *Києва* (1620, 1629, 1639, 1653, 1692, 1708, 1735, 1736, 1737, 1746, 1762, 1775, 1795, 1796), 8 зі *Львова* (Ставропігії 1637, 1666, 1681, 1691, 1702, 1712, 1759, Сльозки 1646), 21 з *Москви* (1602, 1616, 1630, 1635, 1656, 1657, 1658, 1668, 1670, 1676, 1693, 1699, 1709, 1717, 1723, 1734, 1739, 1748, 1763, 1793, 1795), 9 з *Почаєва* (1734, 1735, 1744, 1755, 1765, 1778, 1788, 1791, 1793), 1 зі *Стрятина* (1604), 6 зі *Супрасля* (1695, 1716, 1727, 1732, 1758, 1763), 4 з *Унева* (1733, 1740, 1740, 1747) і 5 з *Чернігова* (1697, 1704, 1747, 1754, 1763). Якінєбудь текстово-порівняльні студії над ними нам не відомі.

В університетській бібліотеці в Дебрецені зберігаються видання: (Лейтургіаріон) Львів 1666, 1702, Почаїв 1765, (Лейтургікон) 1791 (D. Gottesmann: Slawische Bücher der Universitätsbibliothek in Debrecen bis 1850, Debrecen 1963).

Давня Московська Синодальна бібліотека включувала серед своїх рукописних фондів 28 Службеників з 12-17 вв. Їх опис враз із зведенням істотніших різниць поміж ними (про це « Предисловіє », с. II-III й VI-УІІ) подає кн. А. Горський-К. Невоструев: Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки, отд. III: Книги богослужебные, ч. I, Москва 1869 (фотопередрук у Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris, Fontes et dissertationes, t. II, nr. 342-432, Wiesbaden 1964). Текст Літургії ІЗ в пергаментових Службениках з 12 в. nr. 342 (й 343) нагадує дуже близько і текст з Молитовника-Службеника і з бомбицінового звитка Ватиканської б-ки. Текст пергаментового Службеника митр. Кипріяна з 14 в. (nr. 344, 136 листків) в окремих своїх частинах тотожній щодо змісту з відповідними частинами Исидорового Службеника; інакші тут - правопис та уклад частин (Кипріянів Службеник включає ще й деякі дані з уставу, з требника та молитви, лл. 73-136); йдеться отже про два списки одного тексту. Кипр. Сл-к починається Філофеевим уставом (проскомідія, л. 1-9, Літ. ІЗ, л. 10-40, - окремого ж тексту Літ. ІЗ лиш з молитвами священника нема), з черги йде Літ. ВВ (л. 40б-62а) та Літ. НД (л. 69-71; її текст у подробицях відбігає в чині Літ. НД від Исид. Сл-ка; молитва над кутьєю вміщена після Літ. НД). Поміж обома рукописами є різниці фонетично-морфологічні (в Кипр. Сл. є більше східнослов'янських рис) та лексичні (*ієрѣй* « священник », *священник* « святитель »).

Помилка в Літ. НД Исид. Сл. (с. 98б) з надписанням молитви за тих, хто готується до св. просвічення, - є і в рукописному Службенику ч. 352 з поч. 16 в. (л. 78) та ч. 353 з 15 в. (л. 265) і ч. 356 з 16 в. з України (л. 64), - себто в усіх чотирьох рукописах виникла з одного джерела.

Змінений варіант Філофеевого Уставу вміщений і в Требнику ч. 376 з 15 в.

Серед описаних рукописів з Україною зв'язані тут Службеник ч. 356 з 16 в. та архиерейський Службеник ч. 370 з 1665 р.

СЛУЖЕБНИК МИТР. ІСИДОРА,
РУКОПИС ВАТИКАНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ: SLAVO 14

Літургія св. Івана Золотоустого

божественна служба иже въ *святыхъ отца* нашего іоанна архієпіскопа константінаграда златоустаго.

молитва пре[д]ложєнію.

Боже[.],боже нашъ. иже небєсьныи хлѣбъ піщю всемоу миру. *господа* нашего и бога ісуса хрїста (1б) ниспослѣвъ спаса и избавїтеля и благодателя. благословляюща и освящающа нас, сѣмъ *благослові* пре[д]ложенїе се. и прими є въ пренебєсныи свои жертвѣникъ. помяни яко *благъ* и чєловѣколюбєць, принєсшихъ, и их же ради принесоша. и нас неосоужєны сѣхрани въ *священнодѣйстви божєствєных* ти таинствѣвъ. Яко *благослові* ся и прослѣви ся пречестное и вели(2)колѣпное имя твое и сына и *святаго духа*. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

дїакон [:] *Благослові[.] владыко.*

священникъ. *Благословєно царство отца* и сына и *святаго духа* нынѣ и присно и въ [вѣкы] вѣкомъ.

Дїакон. Миром *господоу* помолим ся.

О свѣшнемѣ мирѣ и о спасєні душъ нашихъ *господоу* помолим ся.

О мир всего мира [.] *благостоани святыхъ божиихъ церкве[й]*. и свѣкоуплєни всѣхъ, *господоу* помолим ся.

О *святѣмъ храмѣ* сємъ и еже (2б) сѣ вѣроу и *благоговѣнїємъ* и страхомъ *божиимъ вѣходящихъ* въ нь, *господоу* помєлим ся.

О архієпіскопѣ нашемъ. імярек[.] *чєстнаго презвїтерѣства* еже о хрїстѣ дїакон'ства [.] всего причєта и людєхъ, *господоу* помолим ся.

О *благочєстивыхъ* и *богохранимыхъ царєй* нашихъ, всея полаты и воех ихъ, *господоу* помолим ся.

О пособити и покорити под нозѣ ихъ всякого врага и борїтеля, *господоу* помолим ся.

(3) О градѣ сємъ и всякомѣ градѣ и странѣ. и вѣроую жївоущихъ в нихъ, *господоу* помолим ся.

О *благорастворєни вѣздоухъ*. оумножєни плод земныхъ. и временєхъ мирныхъ, *господоу* помолим ся.

О *плавающихъ*. поутьєшєтвєоущихъ. недоугоующихъ. стражющїх [.] плѣнєнныхъ, и спасєні ихъ, *господоу* помолим ся.

О избавити ся намъ от всякоя скорѣби [,] гнѣва и ноужа [,] *господоу* помолим ся.

Застоупи [,] спасі [,] помилуи и (зб) съхрани нас [,] *боже* [,] своєю *благодатию*.

Пресвятоую [,] чистоую [,] *преблагословенною* владычицю нашу *богородицю* и *приснодѣвы* (!) *марію*. съ всѣми *святыми* помянувшѣ сами себе и другъ друга и весь *животъ* нашъ *хрїстоу* *богоу* предадимъ.

Възгласеніе [:] Яко подобаетъ ти всяка *слáва* [,] *чѣсть* и *поклананіе* *отцу* и *сыноу* и *святому* *духоу*. *нынѣ* и *присно* и въ *вѣкы* *вѣкомъ*.¹

Молитва. съгласіа *перваго*.²

(4) *Господи* *боже* нашъ. егѡ же *державá* *бесприкладна* и *слáва* *непостижима*. егѡ же *милость* *безмѣрна*, и *человѣколюбіе* *неизречѣнно*, самъ [,] *владыко* [,] по *благоутробію* *твоемоу*. *призри* на ны, и на *святыи* *храмъ* съ. и *сътвори* с нами и съ *молящими* ся с нами, *богаты* *милости* *твоя* и *щедроты* *твоя*.

дїакон [:] *паки* и *паки* *миромъ* *господоу* помолим ся.³

(4б) Застоупіи [,] спаси [,] помилуи и съхрани нас [,] *боже* [,] своєю *благодатию*.

Пресвятоую [,] чистоую [,] *преблагословенною* владычицю нашу *богородицю* и *приснодѣвы* *марія* (!) со всѣми *святыми* помянувшѣ сами себе и другъ друга и весь *животъ* нашъ *хрїстоу* *богоу* предадимъ.

Възгласеніе [:] Яко *твоя* *державá* и *твое* *есть* *царство* и *сила* и *слáва* *отца* и *сына* и *святаго* *духа*.⁴ *нынѣ* и *присно* въ *вѣкы* *вѣкомъ*.

¹ На маргінесі дописано іншою рукою й чорнилом дрібним півуставом: *благослови* *душа*[,] по .а.і *каѡісмѣ* *паки* і *паки*[,] *заступи*[,] *пресвятую* *чистую*[,] *яко* *твоя* *державá* и *твое* *царствіе* і *сила* [і] *слава* *отца* і *сына*.

² Під текстом дописано, як при 1): *таж* по .в. *каѡісмѣ* *паки* і *паки* *миромъ* *господоу*[,] *заступи* *спаси*. *пресвятую* *чистую*[,] *яко* *благыи* *человѣколюбѣць* *богъ* *еси* [і] *тобе* *славу* *въсплаемъ*.

таж по *блажени* *непорочны*[,] *паки* і *паки*[,]

заступи і *спаси*[,] *пресвятую* *чисту*. *Яко* *благъ* и *ся* і *прослав* по[...]

³ Під текстом дописано, як при 1): *таж* по *многомилостиве*[,]

таж *паки* і *паки*[,] *заступи* *спаси*[,] *пресвятую* *чистую*[,]

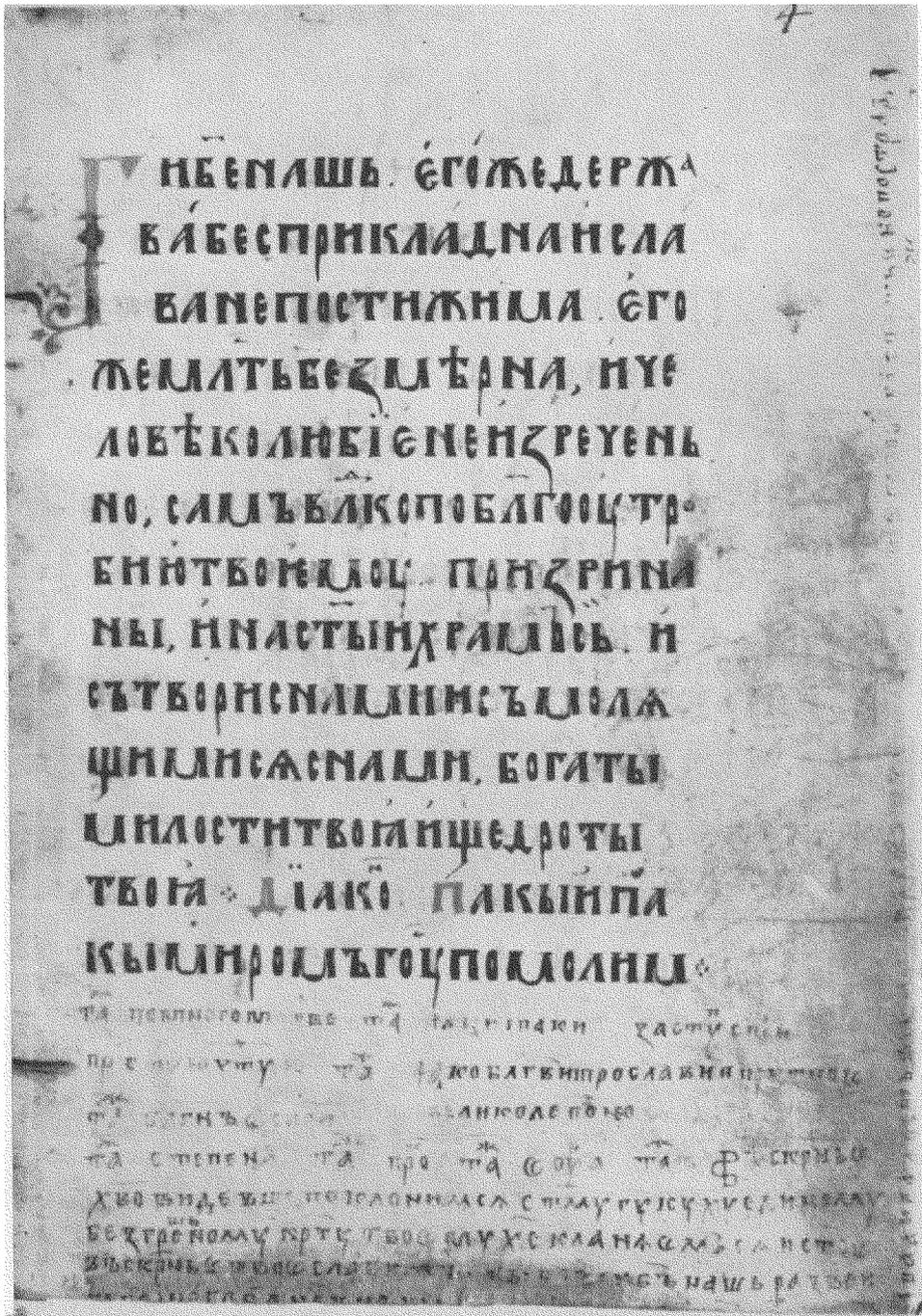
таж *Яко* *благослови* і *прославися* і *пречестное*[,]

таж *благословенъ* *еси* *господи*[,] *великолепое*[,]

таж *степенá*[,] *таж* *прокимен*[,] *таж* *соуагеліе*[,]

таж. *Въскресенъ* *хрїстово* *видевше* *поклонимся* *святому* *господоу* *ісусу* *хрїсту* *единому* *безгрѣшному*[,] *кресту* *твоему* *хрїсте* *кланяемъся* и *святое* *въскресенъ* *твое* *слáвимъ*. *ты* *бо* *еси* *богъ* *нашъ*[,] *разве* *тебе* *іного* *бога* *не* *имамъ* [...] *Вздвож* *зовнішнього* *маргінесу* *дописано*, *як* *при* 1), *при* *чому* *при* *оправі* *відрізано* *ще* *один* *наявний* *рядок*, *з* *якого* *залишилися* *лиш* *титли*: ...*а* *ради* *радость* *всему* *миру*. [...] *сенъ* [е]го *поем*[,] *распяте* *бо* *пострада*[...]

⁴ На маргінесі дописано, як при 1): [...] *лавлю* *отца*.

Лицева сторінка 4-го листка Исидорового Служебника, пергаментового рукопису 14-15 в. Ватиканської бібліотеки. Молитва 1-го антифону, внизу і на маргінесі пізніші дописки з чином недільної утрени

Specimen scripturae Liturgiarum Isidori, pag. 4 (recto)
Bibliotheca Vaticana, Codex Slavicus, nr. 14

Молитва. съгласіа. втораго.⁵

(5) *Господи божє нашъ. спасі люди своя и благослови достоаніе твое. Исполненіе церкви твоея съхрани. Освяті любящаа благолѣпотоу домоу твоего. ты я въспрослави божественною ти сілою и не остави насъ оуповающихъ на тя.*

Діакон. Паки и паки миромъ *господоу* [помолим ся].

Заступі [,] спасі [,] помилоуи и съхрани [...].

Пресвятоую [,] чистоую [,] преблагословенноую [...].

Възглашеніе. Яко благъ и ⁶ *человѣколю(5б)бець богъ еси и тебѣ славоу възсылаемъ отцю и сыноу и святомуу духоу. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.*

Молитва съгласіа. третіаго.

Иже общія сіа и съгласныя намъ даровавы[й] молитвы. Иже двѣма или тремъ свѣщающимъ о имени твоємъ прошеніа дати обѣщавъ, самъ и нынѣ рабъ своихъ прошеніа, къ ⁷ по(б)лезномуу исполни. подаяи намъ въ настоящемъ жити, познаніе твоея истины. и въ боудущомъ жизнь вѣчноую дароуя.

Молитва въходуу.

Владыко *господи божє нашъ. оуставивыи на небесехъ чины и воинства аггелъ и архаггелъ. въ слоужбоу славы твоея, сътвори со въходомъ нашимъ, въходуу святыхъ аггелъ бы(бб)ти. съслоужащихъ нам и съславящихъ твою благость.*

[Возглашеніе] Яко подобаеть ти всяка слава [,] честь и поклоняніе отцю и сыноу и святомуу духоу нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Діакон. Премоудрость.

Възглашеніе. Яко *святъ еси божє нашъ и тебѣ славоу възсылаемъ отцю и сыноу и святомуу духоу. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.*

⁵ Під текстом дописано, як при 1): таж паки і паки[.] Заступи[.] Пречистую. Яко ты еси богъ нашъ. и тебе славу. таж на .з.и пѣсни[.] паки и паки[.] заступи[.] пресвятую чистую. ты бо еси царь смиренню і тебе славу. по .ф. паки і паки му(!) заступи[.] пресвятую чистую. Яко ты хвалять силы небесныя *господи божє нашъ*[и] тебе славу[.] таж свято(!) *господи(!) богъ нашъ. таж Свѣт[илец]* таж хвалите *господа...* Дальший рядок обрізано при переплеті.

⁶ Під текстом дописано, як при 1): слава [въ] вышнихъ богу. таж *святыи божє*[.] таж Яко твое [єсть] царство и сила [и] слава *отца*[.] по сем[:] днесъ спасеніе всего мира поемъ *въскрѣсшаго із гроба начальника животу христа бога*[.] разруши бо смертнующую победу і подасть намъ ми[р] і велью *милость*[.] по сем. рцемъ вси[.] таж исполним[.] таж исполни[м] оутрениа *молитвы наша*[.] заступи[.] дне сего с[...]. Яко *богъ милостивъ щедръ челоуѣколюбья* [єси [и] тебе славу[...]. Дальший рядок обрізано при переплеті.

⁷ На маргінесі дописано, як при 1): *блажени ници духомъ*[.] таж *блажена*[.] [...]аствашаго. глас[а].

Молитва трисвятыя пѣсни.⁸

(7) *Боже святыи*. иже въ *святыхъ* почиваяй. иже трисвятымъ гла-
сѡмъ от серафѣмъ въспѣваемыи. и от хероувѣмъ славословимыи. и от вся-
кой небесныя сѣлы покланяемыи. иже от небытіа, въ еже быти приведеъ
всяческая. создавши челоуѣка по образу своему и по подобію. и вся-
ческими даръми своими оукрасивъ (7б) и дая прѡсящему премоудрость
и разоумъ. и не презря сѣгрѣшающа (!). но полѡживъ на спасеніе,
покааніе. сподобивши насъ смѣренныхъ и недостойныхъ рабъ твоихъ,
и въ часъ съ стати предъ славою *святаго* твоего жертвника и должно
тебѣ поклоняніе и славословіе принѡсити, самъ [.] владыко, прими и
от оустъ насъ грѣшныхъ (8) трисвятоую пѣснь, и посѣти насъ въ *благости*
своеи. прости намъ всяко прегрѣшеніе, вѡлное же и невѡлное [.] *Освяти*
наша душа и телеса. и даждь въ преподобіи слоужити ти во вся дни
живота нашего. *молитвами святыя богородица*. и всѣхъ *святыхъ* [.] иже
от вѣка тебѣ благооугодившихъ.

възглашеніе. Яко *святъ еси* [.] *боже нашъ* [.] и тебѣ славою възсѣ-
лаемъ отцу (8б) и сыноу и *святому* духоу. нынѣ и прѣсно и въ вѣкы
вѣком.⁹

По евангеліи. *Глаголетъ*. Діакон [:] *Рыцѣмъ* вси. От всея душа и
от всего помышленія *рыцѣмъ* вси.

Господи вседержителю [.] *боже отецъ* нашихъ [.] молим ти ся [.]
оуслыши и помилуи.

Помилуи насъ [.] *боже* [.] по величѣи милости твоеи [.] молим ти ся [.]
господи [.] оуслыши и помилуи.

Еще молим ся о *благочестивыхъ* (9) и *богохранимыхъ* цареи нашихъ,
державы. побѣды. пребыванія. мира. здравія. спасенія ихъ. и *господоу*
богоу нашему наипаче поспѣшити и направити ихъ во всемъ и покорити
под нозѣ ихъ, всякого врага и борителя.

Молитва прилежнаго моленія.

Господи *боже* нашъ. прилежноую сію мольбоу, прими от своихъ
рабъ. и помилуи насъ по мно́жеству (9б) *милости* твоея. и щедроты
твоя ниспосли на ны. и на вся люди твоя. чающихъ еже от тебе *богатоую*
милость.

Еще молим ся о *благовѣрныхъ* и *христолюбивыхъ* цареи нашихъ.
імярек.

Еще молим ся о архиепископѣ нашемъ імярек.

⁸ Дописано, як при 1): таж *святыи боже*[.] таж. *апостоль*[.] і на маргінесі (від *Възглашеніе*): по входѣ ж[.] премудрость прости[.] придете поклонимся. припад-
[ѣм] [...]мъ ем[у] спаси ны [сы]не божии рожи[...]я от дѣвы. въ[с]кресь из мерт-
вы[х]ъ прославляя [свя]тыя своя по[ю]щим тя *аллілуя*. таж *треп[арь]* таж *конд[ак]*.

⁹ На маргінесі дописано, як при 1): таж. *аллілуя*[.] таж. *евангеліе*.

Еще молим ся о рабѣ божии и отци нашимъ священноиноцѣ имярек. и всеи еже о христѣ братии нашеи.¹⁰

Еще молим ся (10) о троуждающихъ ся [.] поющихъ [.] о предстоящихъ людѣи и чающихъ еже от тебе богатоую милость.

Възглашеніе. Яко милостивъ и чловѣколюбець богъ еси и тебѣ славою възсылаемъ отцю и сыноу и святому духоу. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Діаконъ. Помолите ся [.] оглашеніи [.] къ господоу.

Вѣрнии [.] о оглашенныхъ помолите ся [.] яко да господь помилуеть ихъ.

Огласить ихъ сло(10б)вомъ истиннымъ.

Открыеть имъ еуангеліе правдѣ.

Приединить я святѣи свои сборнѣи и апостольстѣи церкві.

Спасі [.] пом[и]лоуи. заступи и съхрани ихъ [.] боже [.] своею благодатью.

Оглашеніи [.] главы ваша господевіи преклоните.

Молитва оглашенныхъ преже святого възношеніа.

Господи боже нашъ. иже на высокыхъ живии и смиреннаа призирая. иже (11) спасеніе родоу чловѣчьскомуу низпослѣвъ единороднаго ти сына, господа нашего ісуса христа, призри на смѣренныя рабы своя оглашенныя. преклоншая тебѣ своя выя [.] и сподоби ихъ во время благополоучно, бани пакыбытїистѣи. и оставленіоу грѣховъ. и одѣаніоу нетлѣнїа. съединї а святѣи твоєи зборнѣи и апостольстѣи церкви. и съпричѣти (11б) ихъ избранномуу ти стадоу.

Възглашеніе. Да и ти с нами славятъ пречестное и великолѣпое имя твоє отца и сына и святого духа. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Діакон. Елико оглашеннии изыдѣте. оглашеннии изыдѣте. елико оглашеннии изыдѣте. да не кто от оглашенныхъ. елико вѣрнии (12) паки и паки миромъ господоу помолим ся.

Молитва. вѣрныхъ .а. по прострени илитона.

Благодаримъ тя [.] господи боже силъ. сподобльшаго насъ предстѣти и нынѣ святому твоемоу жертвникуу. и припасти щедротамъ твоимъ, о своихъ съгрѣшениихъ. и о людскихъ невѣжствихъ. приими [.] боже [.] моленіе наше. сътвори насъ до(12б)стоиннымъ быти еже, принѣсити ти моленїа и мольбы. и жертвы безъкровныя. о всѣхъ людехъ твоихъ. и оудовли нас. их же положилъ еси въ слоужбоу твою сію, въ силѣ духа твоего святого, неосоужденно и непретъкновенно въ чїстѣ свѣдѣтельствѣи съвѣсти нашея, призывати тя во всякомъ времени и мѣстѣ. яко да послоу(13)шая нас, милостивъ намъ боудеши. въ мнѣжствѣ твоєа благости.

¹⁰ Весь стихъ закреслено червонилемъ.

Діаконъ. Застоупі [,] спасі [,] помилуи и съхрани насъ [,] боже [,] своєю благодатию.

Премоудрость.

Възгласеніе. Яко подобаєть ти всяка слава [,] честь и поклоняніе отцю и сыноу и святому духоу. ныня и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Діаконъ. Паки и паки миромъ господоу помолим ся.

Молитва (13б) вѣрныхъ. втораа.

Паки и многожды, тебѣ припадаємъ. и тебѣ молим ся [,] благыи и чловѣколюбче, яко да призрѣвъ на молитвою нашу, очистиши наша душа и телеса, от всякой скверны плоти и духа. и даси намъ неповинно и неосоуженно предстоаніе *святаго* твоего жертвника. дароуи же [,] боже [,] и мо(14)лящимъ ся с нами, преспѣваніе житіа и вѣры и разоума духовнаго. дароуи имъ всегда съ страхомъ и любовію, слоужити ти, неповинно и неосоужденно приимати *святыхъ* твоихъ таинъ. и небснаго ти царствіа сподобити ся.

Діаконъ. Застоупі [,] спасі [,] помилуи и съхрани насъ [,] боже [,] своєю благодатию.

[П]ремоудрость.

Възгласеніе. Яко да под державою твоею все(14б)гда храними, тебѣ славою възсылаємъ отцю и сыноу и святому духоу. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Молитва. ю же творить священникъ к себѣ. херовумской пѣсни поемѣи.¹¹

Никто же достоенъ от связавшихъ ся съ плотскими желаньями и сластями, приходити или приближати ся. или слоужити тебѣ царю славы. еже бо слоу(15)жити ти, велико и страшно и тѣмъ небеснымъ силамъ. но обаче ради неизреченнаго и безмѣрнаго ти чловѣколюбія. непреложенъ. и неизмѣненъ бѣвъ чловѣкъ. и *святитель* намъ бѣлъ еси. и слоужебныя сія и безкровныя жертвы. *священство* предалъ еси намъ яко владыка всяческихъ. ты бо единъ [,] *господи боже* нашъ, владычествоуеши небесными и (15б) земными. иже на престолѣ херувимствѣ яздяи. иже серафимомъ *господь*. и *царь израилевъ*. Единъ *святъ* и въ *святыхъ* почивая. тебе нынѣ молю едіного благаго и благопослушливаго. призри на мя грѣшнаго и непотребнаго раба своего. и очисти ми душу и сердце, от съвѣсти лоукавны. и оудовлі мя сілоу *святаго* ти духа оболчена *священничества* (16) *благодѣтъ*, предстати *святѣи* твоєи сеи трапезѣ. и *священствовати святое* и пречистое ти тѣло. и честноую кровь. тебѣ бѣ (!) бо прихожю преклонъ свою выю. и молю ти ся, да не отвратиши лица своего от мене. ниже отринеши

¹¹ Дописано на маргінесі, як при 1): таж перенось.

мене от отро́къ твоихъ. но сподоби принесенѣмъ быти мною грѣшны(166)мъ и недостойнымъ рабомъ твоимъ, даромъ сѣмъ. ты бо еси приносѣи и приносѣи и приемлемыи, и раздаваемыи [,] христе боже нашъ. и тебѣ славою възсылаемъ. с безначалным ти отцемъ. и пресвятымъ и благымъ и животворящим ти духомъ нынѣ и прѣсно и в вѣкы вѣкомъ.¹²

по преносѣ глаголетъ. (17) Діакон.

Исполнимъ молитвы наша *господеви*.

О предлѣженныхъ честныхъ дарѣхъ *господоу* помолим ся.

О святѣмъ храмѣ семъ и еже с вѣрою¹³ и страхомъ Божиимъ входящихъ во нь. *господоу* пом[о]лим ся.

О избавити ся намъ от всякоя скорби [,] гнѣва и ноужа, *господоу* пом[о]лим ся.

Молитва приношеніа. по еже на святой трапезѣ *боже*(176)ственнымъ даромъ положенымъ.

Господи боже вседержителю. единъ святъ. приемляи жертвою хвалѣ от призывающихъ тя всѣмъ сердцемъ, приими и нас грѣшныхъ молитвою. и принеси святому твоему жертвнику. и оудовли нас приносити тебѣ дары же и жертвы духовныя, о нашихъ съгрѣшеніихъ. и людѣ(18)скихъ невѣждствихъ. и сподоби нас, обрѣсти благодать предъ тобою. еже быти тебѣ благопріятнѣи жертвѣ нашей. и възселити ся духоу благодати твоея благомоу в насъ. и на предлежащихъ дарѣхъ сихъ. и на всѣхъ людѣи твоихъ.

Застоупи [,] спасі [,] помилуи и съхрани нас [,] *боже* [,] своею благодатию.

Дне всего свершена *свята* [,] ми(186)рна и безгрѣшна, оу *господа* просимъ.

Ангела мирна. вѣрна. наставника. хранителя душамъ и тѣломъ нашимъ, оу *господа* просимъ.

Милость и отпушеніе грѣхомъ и съблазномъ наши[м] оу *господа* просимъ.

Добрыхъ и полезныхъ душамъ нашимъ и съмиреніе миру оу *господа* просимъ.

Прочесъ лѣто живота нашего въ съмирени кончати, (19) оу *господа* просимъ.

Христіанскыя кончѣны живота нашего. неболѣзны [,] безпосты-

¹² Закреслено помилково повторене ще двічі слово вѣкы. На маргінесі дописано, як при 1): кадить.

¹³ Помітка хрестовидною чотирокрапкою, до якої внизу додано тим самимъ письмомъ відсилач-доповнення: и благоговѣньемъ, згодомъ витертий.

дны. мирны. и добра отвѣта еже на страшнѣмъ соудищи христовѣ, просимъ.

Пресвятоую [.] чистоую [.] преблагословенноюу владычицю нашу богородицю и приснодѣвицю марію со всѣми святыми помянувше. сами себе и другъ друга. и весь животъ нашъ христу богу (19б) предадимъ.

Възглашеніе [:] Щедротами едиnorodнаго сына твоего. съ нимъ же благословенъ еси с пресвятымъ и благымъ и животворящимъ ти духомъ. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Миръ всѣмъ.¹⁴

Діакон. Възлюбимъ другъ друга [.] да единомыслиемъ исповѣмы.¹⁵
Людіе. Вѣроую въ единого бога отца.

Діакон [:] Станѣмъ добрѣ. станѣмъ (20) съ страхомъ. вонмѣмъ святое възношеніе въ смирени принѣсити.

священникъ Възглаголасть. Благодать господа нашего ісуса христа. и любви бога и отца. и причастье святаго духа, боуди со всѣми вами.

Горѣ имѣимъ сердца.¹⁶

Благодаримъ господа.

священникъ преклон ся молит ся.

Достоино и праведно, тебе пѣти. тебе благословити. (20б) тя хвалити. тѣ благодарити. тебѣ кланяті ся во всякомъ мѣстѣ владычествіа твоего. ты бо еси богъ несказаненъ. недовѣдомъ. невидимъ. непостижимъ. присно сѣи. такожде сѣи. ты и едиnorodныи твои сынъ. и духъ твои святыи. ты от небытіа въ бытіе нас привель еси и отпадшихъ възвѣстѣавиль еси пакы. и не от(21)стоупиль еси вся творя, дондеже насъ на небеса възвѣль еси. и царство дароваль еси боудоущее. О сихъ всѣхъ, благодаримъ тя и едиnorodныи твои сынъ, и духъ твои святыи. о всѣхъ ихъ же вѣмы. и ихъ же не вѣмы явленныхъ и не явленныхъ благодааныхъ еже на насъ бывшихъ. благодаримъ тя и о слоужбѣ сѣи. ю же от роукъ на(21б)шихъ прияти сподобиль еси. та же, тебѣ предѣстоахоу, тысоуща архаггелъ, и тмы аггелъ. хероувими и серафими. шестокрилатѣа, многоочитаа. възвышающа ся пернатая.

Възглашеніе [:] Побѣдноую пѣснь. поюща. вопиюща. възывающа. и глаголюща.

священникъ преклон ся молит ся.¹⁷

¹⁴ На маргінесі дописано, як під 1): таж дѣякъ [: і] духови твоему.

¹⁵ На маргінесі дописано, як під 1): таж дѣякъ [:] отца і сына і святаго духа.

¹⁶ На маргінесі дописано, як під 1): таж милости ми[ра] жертва[...] і съ духомъ твоимъ. имамъ к господу. до[стоино] і праведно.

¹⁷ На маргінесі дописано, як при 1): таж дѣякъ [:] святъ святъ святъ. господъ савофъ[...] полни небо землю [с]лавы твоя ради. оса[...] вышенихъ.

Съ сіми и мы блаженъ(22)ными силами [,] владыко челоуѣколюбче. възываемъ и глаголемъ, святъ еси и пресвятъ. ты и едиnorodныи твои сынъ. и духъ твои святыи. святъ еси и пресвятъ. и веліколѣпна слава твоя. иже миръ свои тако възлюби, яко сына своего едиnorodнаго дати. яко да всякъ вѣроуяи во нь, не погибнуть. но иматъ животъ вѣчныи. иже при(22б)шедъ и все еже о насъ смотреніе исполнивъ, в ноци в ней же предашеса. паче же себе предаше за мирьскыи животъ, приемъ хлѣбъ святыми своими и пречистыми и непорочными роуками, благодаривъ и благословивъ. освятивъ. преломль, дасть святымъ своимъ оученикомъ и апостоломъ. рекъ.

Възглашеніе. (23) Приимѣте [,] ядите. се есть тѣло мое. еже за вы ломимое въ оставленіе грѣхомъ.

се же в таи. Подобнѣ и чашю по вечери. глаголя,

Възглашеніе (!). Пите от нея вси, се есть кровь моя [,] новаго завѣта. яже за вы и за многы изливаемаа. въ оставленіе грѣхомъ.

священникъ преклон ся молитъ ся.

Поминающе оубо нынѣ (23б) спасітелноюю сію заповѣдь. и всѣхъ еже о насъ бывшихъ, креста. гроба. тридневнаго възкресеніа. еже на небеса възшествіе. еже о десною сѣданіа. втораго и славнаго пакыпришествіа.

Възглашеніе. Твоя от твоихъ тебѣ приносяще о всѣхъ и за вся.¹⁸

священникъ. преклон ся молитъ ся.

Еще приносим ти сло(24)вѣсноую сію и безкрѣвноую жѣртвою. и молимъ и прѣсимъ. и мили ся дѣемъ. послѣ духъ твои святыи на насъ и на предълежащая дары сіа.

и ставъ знаменастъ святыа дары глаголя.

И сѣтвори хлѣбъ оубо съ честное тѣло христа твоего [,]

діаконъ [:] аминь.

священникъ [:] А еже въ чаши сѣи, честноюю кровь христа твоего.

(24б) Діаконъ [:] аминь.

священникъ. Прелѣжь духомъ твоимъ святымъ.

діаконъ [:] аминь.

священникъ преклонъ ся молитъ ся.

Яко быти причащающимъ ся, въ оумьвеніе души. въ оставленіе сѣгрѣшеній. въ приобщеніе святаго ти духа. въ царства небснаго исполненіе. въ дерзновеніе еже к тебѣ. не въ соудъ. или въ осуженіе(25)е. еше приносим ти словесноюю сію слоужбою, о еже въ вѣрѣ почившихъ праотець. отецъ. патриархъ. пророкъ. апостоль. проповѣдницѣхъ.

¹⁸ На маргінесі дописано, як при г): [дѣякъ ?] ты благослови[м] ты благодаримъ[,] господи[,] моли[м] ти ся [боже на]шь.

благовѣстницѣхъ. мученицѣхъ. исповѣдницѣхъ. въздержницѣхъ. и всякомъ душѣ въ вѣрѣ скончавшим ся.

възглаголеніе [:] Изрядно, пресвятѣи [,] чистѣи [,] преблагословеннѣ(25б)и владычици нашей богородици и приснодѣвѣи и маріи.¹⁹

священникъ преклон ся молит ся.

Святаго іоанна пророка предтеча и крестителя. святыхъ и всехвалныхъ апостоль. святаго[.] імярек. его же и память творимъ. и всѣхъ святыхъ твоихъ. ихъже моленьми, постѣи нас [,] боже. и помяни всѣхъ оусѣвшихъ о надежи възкресенія жизни вѣчныя. (26б²⁰) и помяни ихъ. идѣже присѣщастъ свѣтъ лица твоего. еше молимъ тя, помяни [,] господи [,] всяко епископство православныхъ. исправляющихъ слово твоея истины. всяко пресвитерство. еже о христѣ діаконства. и всякомъ священническомъ чиноу. еше принѣсимъ ти словесную сію жертвоу. о вселеннѣи. о святѣ(27)и сборнѣи и апостольствѣи церквы. о еже въ чистѣи и благолѣпотнѣ житии пребывающихъ. о вѣрившихъ и христілюбныхъ царей нашихъ. всеи полатѣи и воехъ ихъ. даждь имъ [,] господи [,] мирно царство. яко да и мы в тишинѣ ихъ, тихо и безмольвно житіе поживемъ во всякомъ благовѣрїи и чистотѣ.

възглаголеніе. (27б) Въ первыхъ, помяни [,] господи, архієпископа нашего. імярек. его же даждь святымъ твоимъ церквамъ, въ мирѣ, цѣла, чѣстна. здрава. долгоденьствующа. исправляюща слово твоея истины.

діакон. глаголет поминанія живыхъ.

священникъ. преклон ся молит ся.

Помяни [,] господи [,] градъ въ немъ же житель(28)ствоуемъ. и всякъ градъ и страну. і вѣроу живущихъ в нихъ.²¹

Помяни [,] господи, плавающихъ. поутѣшествующихъ. болящихъ. стражующихъ. плѣнныхъ, и спасенї(28б)а ихъ. помяни [,] господи [,] плодоносящихъ и добротворящихъ въ святыхъ твоихъ церквахъ. и поминающихъ ницаю. и на всѣхъ нас, милости твоя ниспослї.

възглаголеніе. И даждь намъ единѣи оусты и единѣмъ сердцемъ славити и възпѣвати пречестное и великолѣпое имя твое отца и сына и святаго духа нынѣи и присно и (29) въ вѣкы вѣкомъ.

И да боудуть милости великаго бога и спаса нашего ісуса христа, со всѣми вами.

Діакон. Вся святыя помянувшє, паки и паки миромъ господоу помолимъ ся.

¹⁹ На маргінесі дописано, як при 1): таж достоїно.

²⁰ Сторїнка 26-а залишена порожньою.

²¹ 6 рядків залишено незаписаними.

О принесенныхъ и освященныхъ честныхъ дарѣхъ. *господоу* помолим ся.

Яко да *человѣколюбець богъ* приемыи я въ *святыи* и *пренебесныи* и *мысльны*(29б) и свои *жертвѣвникъ* въ *воню благоуханїа*, *ниспослетъ* намъ *благодать* и *даръ святаго духа*, *помолимъ* ся.

О *избавити* ся намъ от *всякоя скорби* [,] *гнѣва* и *ноужа* *господоу* *помолим* ся.

Священникъ *преклон* ся *молить* ся.

Тебѣ *предлагаемъ* *животъ* нашъ *вѣсь* и *надежду* [,] *владыко* *человѣколюбче*. и *молим* ся. и (30) *прѣсимъ*. и *мїли* ся *дѣемъ*, *сподоби* нас *причастити* ся *небесныхъ* и *страшныхъ* твоихъ *тайнъ*. *сея священныя* и *духовныя* *трапезы* съ *чистою свѣстію*, въ *оставленїе грѣхѣмъ*. въ *процѣненїе съгрѣшенїи*. въ *духа святаго* *причастїе*. въ *царства небеснаго* *наслѣдїе*. не въ *соудъ* ни въ *осоуженїе*.

Дїакон [:] *Застоупи* (30б) *спаси*. *помилоуи*. и *схрани* нас [,] *боже* [,] *своею благодатью*.

Дне *всего* *свершена*. *свѣта*. *мїрна*. и *безгрѣшна*, *оу* *господа* *просїмъ*.

Аггела *мїрна*. *вѣрна* *наставника* *хранїтеля* *душамъ* и *тѣломъ* *нашимъ*, *оу* *господа* *просим*.

Милость и *оставленїе грѣхѣмъ* и *соблазномъ* *нашимъ*, *оу* *господа* *просимъ*.

Дѣбрыхъ и *полезныхъ* *душа*(31) *нашимъ*, и *смирненїе* *мироу*, *оу* *господа* *просимъ*.

Прѣчес *лѣто* *живота* *нашего* въ *мирѣ* *кончати*, *оу* *господа* *просимъ*.

Христїаньскыя *кончины* *живота* *нашего*. *бес[с]трастны*. *непостыдны*. *мирны*. и *добрыи* *отвѣтъ* *еже* на *страшнѣмъ* *соудици* *христовѣ* *просїмъ*.

Єдиненїе *вѣры* и *причѣстїе святаго духа* *испросивше*, (31б) *себѣ* и *другъ* *другоу* (!) и *весь* *животъ* нашъ *христу* *богоу* *предадимъ*.

взгласненїе [:] *И* *сподоби* *насъ* [,] *владыко* [,] *съ дерзновенїемъ* *неосоуженно* *смѣати* (!) *призывать* *тебе* *небеснаго* *бога* *отца* и *глаголати*.²²

Яко *твое* *єсть* *царство* и *сїла* и *слѣва* *отца* и *сына* и *свѣтаго* *доуха* *нынѣ* и *присно* и *въ* *вѣкы* *вѣкомъ*.

священникъ. *Миръ* *всѣмъ*.

дїакон [:] *Главы* *ваша* *господєви* *преклоните*.²³

(32) *священникъ* *преклонъ* *ся* *молїт* *ся*.

Благодарим *тя* [,] *царю* *невидимыи*. *яко* *неисчетенною* *ти* *сїлою* *всѣ*

²² На маргінесі дописано, як при 1): таж *отче* нашъ.

²³ Внизу дописано, як при 1): *амин*[.] *духови* *твоему*[.] *тебе*[.] *господи*.

сдѣтельствоваць еси. и множьствомъ милости твоея, от небытіа въ бытіе вся приведѣ, самъ [.] владыко [.] с небесъ призри на преклонша тебѣ главы своя. не бо преклониша плоти и крови. но тебѣ страшно-(32б)моу богоу. ты оубо [.] владыко [.] предлежащая всѣмъ намъ, въ благое изравнѣи въ коегождо свою потребу. плавающимъ, съплавай. поутышествующимъ, съпоутышествуй. болящихъ, исцѣли [.] вѣрачю душамъ и тѣломъ.

възглашеніе. Благодатію и щедротами и челоувѣколюбіемъ едіно-роднаго сына твоего. с нимъ же благословенъ еси. с пресвяты(33)мъ и благымъ и животворящимъ ти духомъ. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

священникъ [:] Вонми [.] господи ісусе христе боже наш, от святаго жилища твоего. и от престола славы царствіа твоего. и прииди въ еже освятити нас. иже горѣ отцю съсѣдяи. и zde намъ невидимо съпробываея. и сподоби державною ти роукою подати намъ (33б) пречистое ти тѣло. и честноюу²⁴ кровь. и нами, всѣмъ людемъ.

дїакон [:] Вонмѣмъ.

священник [:] святая святымъ.²⁵

дїакон. Исполни [.] владыко.

И присемъ священникъ от святаго хлѣба чясть единою и вълагаеть въ святоую чашю глаголя.

Исполненіе святаго духа.

дїакон. Аминъ.

и по причащени глаголетъ дїаконъ. С [с]трахомъ божимъ и вѣроу. при(34)стоупите.

Та же причащенноу бывшоу аще кто въсхощеть. И святымъ от тязезы святыя отнесеномъ священникъ преклон ся молит ся.

Благодарим тя [.] владыко челоувѣколюбче [.] благодателю душъ нашихъ. яко и въ настоящій день сподобилъ еси нас небесныхъ твоихъ и бе[з]смертныхъ таинъ. исправи нашъ поуть. оукрѣпи нас всѣхъ (34б) въ страсѣ твоемъ. ограді нашъ животъ. оутверди наша стопы. молитвами и моленіемъ преслѣвныя богородиця, и приснодѣвиця марія. и всѣхъ святыхъ твоихъ.

дїаконъ. Прѣсти [.] приемше божественыхъ святыхъ. пречистыхъ. бе[з]смертныхъ. небесныхъ христовыхъ таинъ, благодаримъ господа.

Застоупи [.] спаси [.] помилоуи. и съхрани насъ [.] боже [.] свое(35)ю благодатью.

²⁴ В тексті стерто слівце: ти.

²⁵ На маргінесі дописано, як при 1): таж єдинъ свѣтъ єдинъ господь ісусъ христость [...] славу богу отцю.

День весь свершенъ. *святъ*. миренъ. и безгрѣшенъ испробивше, себѣ. и другъ другому (!) и весь животъ нашъ *христу* богу предадимъ.

възглашеніе. Яко ты еси освященіе наше, и тебѣ славоу възсылаемъ отцу и сыноу и святому доухоу. *нынѣ* и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

діаконъ. Миромъ изыдѣмъ.²⁶

Господоу помолимъ ся.

молитва (35б) заамвонная.

Благословяи благословящая тя *господи*. и *свята* на тя оуповающая, спаси люди твоя, и благослови достоаніе твое. исполненіе церкви твоея съхрани. освяти любящая благолѣпіе дому твоего. ты я възпрослави божественною твоею сілою. и не оставиви (!) насъ оуповающихъ (36) на тя. миръ миру твоему дароуи. церквамъ твоимъ. священникомъ. царемъ нашимъ. воемъ и всѣмъ людемъ твоимъ. яко всяко дааніе благо, и всякъ даръ свершенъ, съвыше есть. съходя от тебе *отца* свѣтомъ. и тебѣ славоу и благодареніе и поклоняніе възсылаемъ. *отцу* и сыноу и святому духоу. *нынѣ* (36б) и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Молитва вегда потребити *свята*.

[И]сполненіе закону и пророкомъ, самъ еси [,] *христе* боже нашъ. исполнивши все *отче* смотреніе, исполни радости и веселія сердца наша, всегда и *нынѣ* и присно и въ вѣкы вѣкомъ. аминъ.

Молитва глаголемаа над коутією въ памятьехъ и пра(37)зниковъ *святыхъ*.

[И]же вся свершаяя словомъ своимъ [,] *господи*. и повелѣвъ земли всяческия плоды прозябати, на веселіе и на пищу намъ. иже сѣменными отроки и даниила въ вавилонѣ многопитательныхъ свѣтлѣишихъ показа, самъ владыко преблагыи, и сѣмена сіа. различныя же плоды, (37б) благослови. и еже от нихъ въкоушающихъ, *освяти*. яко въ честь и въ память *святаго*. імярек, предъложиша ся. и въ поминаніе еже въ благочести и въ вѣрѣ скончавшихъ ся. подаи же оуготовавшимъ сіа. и память свершающимъ, вся къ спасеніюу прошенія. и вѣчныхъ твоихъ благъ възпрятя. яко ты (38) еси благословяи всяческая [,] *христе* боже нашъ. и тебѣ славоу възсылаемъ. с безначальным ти *отцемъ*. и пресвятымъ и благымъ и животворящим ти духомъ. *нынѣ* и присно и въ вѣкы вѣкомъ. аминъ.²⁷

²⁶ На маргінесі дописано, як при 1): таж дьяк[:] О [и]мени *господни*[.] *господи* помилуй.

²⁷ Незаписаними залишено: 5 рядків на стор. 38, сторінки 38б, 39, 39б і 7 рядків на стор. 40.

Літургія св. Василя Великого

(40) БОЖЕСТВЕНАА СЛОУЖБА ИЖЕ въ *святыхъ отца* нашего василіа великаго.

молитва предложенію.

Боже [,] *боже* нашъ. иже небесныи хлѣбъ пиццю всемоу миру *господа* нашего и (40б) *бога ісуса христа*, ниспослѣвъ спаса и избавителя и *благодателя. благословляюща и освящающа. нас, самъ благослови* предложеніе се. и приими е въ пренебесныи свои жертвѣвникъ. помяни яко *благъ и челоувѣколюбець, принѣсшихъ. и их же ради принесоша. и нас неосоужденых съхрани въ священнодѣвствии божествѣвных ти таинствѣв.* Яко *благослові ся и прослѣви ся пре(41)честное и великоликѣвпое (!) имя твое отца и сына и святаго духа. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣвѣкомъ (!).*

По сем діакон. став пред царскыи дверми *святыми.* Възглаголет.

Благослови владыко.

Священник же [:] *Благословено царство отца и сына и святаго духа нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.*

Діакон. Миром *господоу* помолим *ся.*

О свѣшнемъ мирѣ и о спасѣни душъ наших, *господоу* помолим *ся.*

О мирѣ всего мира [,] *благосто(41б)ѣни святыхъ божиихъ церкве[й].* и съвѣкоуплени всѣхъ, *господоу* помолим *ся.*

О *святѣмъ храмѣ семъ и еже съ вѣроу и благоговѣніемъ и страхомъ божииемъ въходящихъ въ нь, господоу* помолим' *ся.*

О архиепископѣ нашемъ *честнаго пресвѣтерѣвства. еже о христѣ діаконѣвства. всего причета и людех, господоу* помолим' *ся.*

О *благочестивыхъ и богохранимыхъ цареи наших. всея полаты и воехъ ихъ, господоу* помолим *ся.*

(42) О *пособити и покорити подъ нозѣ ихъ всякого врага и борителѣ, господоу* помолим' *ся.*

О *градѣ семъ и всякомъ градѣ и странѣ иже вѣроу живущихъ в них, господоу* помолим *ся.*

О *благорастворени въздохъ. благооумножени плодъ земныхъ. и времень мирныхъ, господоу* помолим *ся.*

О *плавающихъ [,] поутѣшествоующихъ [,] стражующихъ [,] плѣнѣныхъ. и спасени ихъ, господоу* помолим *ся.*

О *избавити ся намъ отъ вся(42б)коя скорби [,] гнѣва и ноужа, господоу* [помолим *ся].*

Застоупи [,] спасі [,] помилуйи и съхрани нас [,] боже [,] своею *благодатию.*

Пресвятоую [.] чистоую [.] преблагословенноюу владычицю нашу богородицю и приснодѣвы маріа. со всѣми святыми помянуовше, сами себе и другъ друга. и весь животъ наш, христу богу предадимъ.

Възглашеніе [.] Яко подобаетъ ти всяка слава, честь и поклоняніе отцю и сыноу и святомуу духоу. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

(43) Молитва. съгласіа перваго.

Господи божє нашъ. егѡ же держава бесприкладна. и слава непостѣжима. егѡ же милость безмѣрна, и челоуѣколюбіе неизреченно, самъ владыко, по благоутробію твоемоу, призри на ны. и на святыи храмось. и створи с нами. и съ молящими ся с нами. богаты милости твоя и щедроты твоя.

Діакон. Паки и паки миромъ господоу помолимъ ся.

(43б) Застоупи [.] спаси [.] помилуи и съхрани нас [.] божє [.] своєю благодатию.

Пресвятоую [.] чистоую [.] преблагословенноюу владычицю нашу богородицю и приснодѣвы марія. со всѣми святыми помянуовше сами себе и другъ друга, и весь животъ наш христу богу предадимъ.

Възглашеніе. Яко твоа держава и твое есть царство и сила и слава отца и сына и святаго духа. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Молитва съгласіа. втораго.

(44) Господи божє нашъ. спаси люди своя и благослови достоаніе твое. исполненіе церкѣве твоея съхрани. освяти любящая благолѣпотоу домоу твоего. ты възпрослави ихъ божественною ти сілоу. и не остави нас оуповающих на тя.

Діакон. Паки и паки мѣромъ господоу помолимъ ся.

Застоупи [.] спаси [.] помилуи [.] съхрани нас [.] божє [.] своєю благодатию.

Пресвятоую [.] пречистоую [.] преблагословенноюу владычицю нашу богородицю и присно(44б)дѣвы маріа со всѣми святыми помянуовше сами себе и другъ друга и весь животъ наш христу богу предадимъ.

Възглашеніе. Яко благъ и челоуѣколюбець богъ еси и тебѣ славою възсылаемъ. отцю и сыноу и святомуу духоу. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Молитва. съгласіа третіаго.

Иже общая сіа и съгласныя намъ даравы молитвы. иже двѣма или тремъ свѣщающим о (45) имени твоемъ прошения дати обѣщавъ, самъ и нынѣ рабъ твоихъ прошеніа, къ полезному исполни. подавая намъ в настоящемъ вѣцѣ, познаніе твоея истины. и въ боудоущемъ, животъ вѣчныи дароуя.

Тажъ выходи (!).

Молитва въходуу.

Владыко господи боже нашъ. оуставѣвыи на небесехъ чины и во[и]-
нства аггелъ и архаггелъ въ слоужѣнїе славы (45б) твоея, сътвори и
съ въходомъ нашимъ, въходуу святыхъ аггелъ быти. съслоужащихъ
намъ и съславящихъ твою благодсть.²⁸

Діакон. Премоудрость [,] прости.

Молитва. трисвятомуу.

Боже святыи. иже въ святыхъ почиваяи. иже трисвятымъ гласомъ
от серафимъ въспѣваемыи. и от хероувимъ славословимыи. и от всея
небесныя сілы покланяемыи. иже от не соущихъ, (46) въ еже быти при-
ведь всячьская. создавыи челоуѣка по образу своему и по подобію.
и всячьскыи даръми оукрасивъ. и дая просящемоу премоудрость и
разоумъ. и не презирая съгрѣшающа. но поставивъ на спасеніе по-
кааніе. сподобивыи нас смѣренныхъ и недостойныхъ рабъ твоихъ, и
въ часъ сїи стати предъ славою святаго жертьтвника твоего. и должное
ти покланяніе и славословіе при(46б)нести, самъ владыко, прими и
от оустъ нас грѣшныхъ. трисвятоую пѣснь. и посѣти нас благодію
своею. прости намъ всяко прегрѣшеніе, вольное же и невольное. освяти
наша душа и телеса. и даждь намъ въ преподобіи слоужити тобѣ вся
дни живота нашего. молитвами святаго богородица. и всѣхъ святыхъ иже
от вѣка тебѣ благоугодивъшихъ.

Яко святъ еси [,] боже нашъ [,] и тебѣ славою въз'сылаемъ (47) отцю
и сыноу и святомуу духоу. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

По еуангелїи діакон. глаголет.

ръцѣмъ вси. От всея душа и всего помышленїа. рцѣмъ вси.

Господи вседержителю боже отецъ нашихъ [,] молимъ ти ся [,] оу-
слыши и помилуои.

Помилуои нас [,] боже [,] по величїи милости твоеи [,] молимъ ти
ся [,] господи [,] оуслыши и помилуои.

Еще молимъ ся о благочестивыхъ и богохранимыхъ цареи на(47б)шихъ,
державы [,] побѣды. пребыванїа. мира. здравїа. спасенїа ихъ. и го-
сподоу богу нашему. наипаче поспѣшити направити ихъ во всемъ. и
покорити подъ нозѣ ихъ всякого врага и соупостата.

Молитва прилѣжнаго моленїа.

Господи боже нашъ. прилежноую сію молитвою, прими. от своихъ
рабъ. и помилуои насъ по мноужествуоу милости твоея. и щедроты (48)
твоя низпосли на ны, и на вся люди твоя чающая от тебе богатою (!)
милость.

²⁸ Відсилач у формі хрестика, і до нього під текстом дописано: Яко подобаетъ
ти всяка слава [,] честь и покланяніе отцю и сыноу.

Еще молим ся о благочестивых и христоролюбивых цареи наших имярек.

Еще молим ся о архиепископѣ нашемъ.

Еще молим ся о рабѣ божии отци нашемъ и всеи еже о христѣ братии нашей.²⁹

Възглаголеніе. Яко милостивъ и челоуѣколюбець богъ еси, и тебѣ славою възсылаемъ отцю и сыноу и святомуу духоу, нынѣ и присно и въ (48б) вѣкы вѣкомъ.

Діакон. Помолим ся [,] оглашении [,] господеву.

Вѣрнии [,] о оглашенныхъ помолите ся [,] яко да господь помилоуетъ их.

Огласить я словомъ истиннымъ.

Открысть имъ еуангеліе праведное.

Приединить я святѣи своеи сборнѣи и апостольствѣи церкви.

Спасї [,] помилоуи [,] застоупи и съхрани я [,] боже [,] своею благодатию.

Оглашенни [,] главы ваша господеву преклоните.

Молитва оглашенныхъ. преже святого възношеніа.

(49) Господи боже нашъ. иже на небесех живии, и призирая на вся дѣла твоя. призри на рабы своя оглашенныя. преклонших своя выя пред тобою. подаи же имъ легкы яремъ свои. сътвори ихъ оуды святыя твояе церкви. и сподоби их, бани пакыбытия. оставленіа грѣхомъ. и одежи нетлѣнїа. въ познаніе твое бога нашего.

Възглаголеніе. Да и ти с нами славят (49б) пречестное и великолѣпое имя твое отца и сына и святого духа. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Діакон. Елико оглашенни [,] изыдѣте. оглашеннїи [,] изыдѣте. елико оглашеннии [,] изыдѣте. да не кто от оглашенныхъ. елико вѣрнии, пакы и пакы миром господоу помолим ся.

Молитва вѣрныхъ .а. по прострени илитона.

Ты господи [,] показаль еси нам великоюю сию спасенїа та(50)иноу. ты сподобиль еси нас смѣренныхъ и недостоинныхъ рабъ своихъ, быти слоужителемъ святого твоего жертвника. ты оудовли нас сілоу святого твоего духа въ слоужбоу сию. яко да не осоужденно ставше пред святоу славою твоею, принесемъ ти жерътвоу хвалѣ. Ты бо еси дѣиствоуяи вся во всѣхъ. даждь [,] господи [,] господи [,] и о нашихъ съгрѣшениихъ, и о людскихъ невѣжъствихъ, приятнѣ быти жерत्वѣ нашей. и (50б) благоприятнѣ пред тобою.

Діакон. Застоупи [,] спаси [,] помилоуи [,] схран. ни (!) нас [,] боже [,] своею благодатию.

²⁹ Ціле прошення закреслено червоним чорнилом.

Възглашеніе. Яко подобаетъ ти всяка слава [,] честь и поклоняніе отцю и сыноу и святому духоу. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Паки и паки миромъ господоу помолимъ ся.

Молитва. вѣрныхъ .в.я.

Боже посѣщаяи въ милости и щедротахъ смѣреніе наше. поставивши насъ смѣренныхъ и грѣ(51)шныхъ. и недостойныхъ рабъ своихъ, предъ святою славою твоею. слоужити святому жертвнику твоему. ты оукрѣпи насъ сілою святаго твоего духа, въ слоужбу сію. и даждь намъ слово въ отверзени оустъ нашихъ, въ еже призывать благодѣть святаго твоего духа, на хотящая предлагати ся дары.

Діакон. Заступи [,] спаси [,] помилуй и схрани.

Прѣмоудрость.

Възглашеніе. Яко да под державою твое(51б)ю всегда храними, тебѣ славою възсылаемъ отцю и сыноу и святому духоу нынѣ и присно и въ вѣкы.

Молитва [,] ею же творитъ священникъ о себѣ херувимской пѣ[сни пѣваемой].

Никто же достоенъ съ связавшихъ ся с плотскими похотями и сластями. приходити или приближати ся. илѣ слоужити тебѣ [,] царю славы. еже бо слоужити тебѣ, велико и страшно и самымъ (52) небеснымъ силамъ. но обаче ради неизреченнаго и безчисльнаго ти челоуколюбіа. непреложень и неизмѣненъ бывъ челоукъ. и перво-святитель намъ бывъ. и слоужебныя сея и безкровныя жертвы, священство предаль еси намъ яко владыка всѣхъ. ты бо единъ [,] господи боже нашъ, владычествуешаи небесными и земными. иже на престолѣ херувимствѣ яздяи. иже серафимомъ господь. (52б) и царь израилевъ. единъ святъ и на святыхъ почиваяи. тебе нынѣ молю единого благаго и благопослушливаго, призри на мя грѣшнаго и недостойнаго раба своего. и очисти ми душу и сердце, отъ съвѣсти лоукавыи. и оудовли мя сілою святаго твоего духа. оболчена въ священства благодать, представи святѣи твои сеи трапезѣ. и священствовати святое и пречистое ты тѣло. и честно(53)ю кровъ. тебѣ бо прихожу преклонъ свою выю. и молю ти ся, да не отвратиши лица своего от мене. ни же отрѣниши мене отъ отрѣкъ твоихъ. но сподоби принесенымъ быти тебѣ мною грѣшнымъ и недостойнымъ рабомъ твоимъ, даромъ сімъ. ты бо еси приносѣи и приносимыи. и приемлемыи и раздаваемыи [,] христе боже нашъ. и тебѣ славою възсылаемъ съ (53б) безначальнымъ ти отцемъ, и съ пресвятымъ и благымъ и животворящимъ ти духомъ. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ. аминь.

По преносѣ діаконъ.

Исполнимъ молитвы наша господевы.

БЕЗНАУАЛНЫЦТНОЦЕССЯ!
СПРЕСТЫМЪ НЕБГЫМЪ НЖНВ
ТВОРАЩИТЦАХЪ. ННЕН
ПРИСНОНВЪВЪКЫВЪКЪМЪ.
АМННЪ П О ПРИБИДІАКОН
Н СПОЛНМЪ МАТОВИНАШАГВИ
О ПРЛОЖЕННЫ ЧЕСТНЫХЪ ДАРЪ,
ГОЦ ПОМНМСА. О СТЪМЪ
ХРИМЪ СЕМЪ НЕЖЕСЪВЪРОЮН
СТРАДОМЪ БЖІЕМЪ ВЪХДАЩИ
ВЪНЬ, ГОЦ ПОМНМСА.
ОНЪ БАВНТНІАМАМЪ ѿ ВСАКОМ
СИРОБИГНЪ ВАННОЦА, ГОЦ ПО
МНМСА

Оборотна сторінка 53-го листка Исидорового Служебника

Speciem scripturae Liturgiarum Isidori. pag. 53 (verso)

Bibliotheca Vaticana, Codex Slavicus, nr. 14

О предлѣженныхъ честныхъ дарѣхъ, *господоу* помолимъ ся.

О *святѣмъ* храмѣ сѣмъ и еже съ вѣроу и страхомъ божіемъ въходящихъ въ нь, *господоу* помолимъ ся.

О избавити ся намъ отъ всякой скорби [.] гнѣва и ноужа, *господоу* помолимъ ся.

(54) Молитва приносна по еже на святой трапезѣ даромъ положени.

Господи боже нашъ. создавши нас и въведъ въ жизнь сию. показавши намъ поуты спасения. даровавши намъ небесныхъ таинъ откровеніе. ты еси положивши насъ въ слоужбоу сию, сілоу духа твоего *святаго*. благоволи же [.] *господи*, быти намъ слоужителемъ новаго твоего завѣта. слоугамъ *святыхъ* твоихъ таинствъ. прими насъ (53б) приближающихъ ся *святому* твоему жертвнику, по мнѣжеству милости твоея. яко да боудемъ достойни. приносити тобѣ слоужѣбноу сию и безкрѣвноу жертвоу, о нашихъ съгрѣшенихъ и о людскихъ невѣжествихъ. ю же приемъ. въ *святыхъ* и пренебесныхъ и мыслныхъ твоихъ жертвникъ въ волю благооуханія. низспосли намъ даръ *святаго* твоего духа. призри на ны [.] боже. и виждъ на слоу(55)жбоу сію нашу. и приими ея. яко же приять авеловы дары. нѣвы жертвы. авраѣмова всеплодіа. моисѣова и аарѣнова *священства*. самоуілова мірная. яко же приять от *святыхъ* своихъ апостоль истинноу сию слоужбоу, сице и от роукъ насъ грѣшныхъ приими дары сия въ *благости* твоеи [.] *господи*. яко да сподобльше ся слоужити бес порока *святому* твоему жертвнику, обрящемъ мздоу (55б) вѣрныхъ и моудрыхъ строитель. въ день страшныхъ въздаанія твоего праведнаго.

Діаконъ. Застоупи [.] спаси [.] помилуи и съхрани насъ [.] боже [.] своею благодатию.

Дне всего свершена. *святая* [.] мірна. и безгрѣшна, оу *господа* просимъ.

Ангела мірна. вѣрна. наставника. хранителя душамъ и тѣломъ нашимъ [м], оу *господа* просимъ.

Милость и оставленіе грѣхомъ и соблазномъ нашимъ, оу *господа* просимъ.

(56) Дѣбрыхъ и полѣзныхъ душамъ нашимъ. и миръ мирови, оу *господа* просимъ.

Прѣчее лѣто живота нашего въ мирѣ кончати, оу *господа* просимъ.

Христіанскія кончины живѣта нашего. безболѣзны. непостыдны. мірны. и добрыи отвѣтъ на стѣрашнѣмъ соудѣ *христовѣ*, просимъ.

Пресвятоу [.] чистоу [.] преблагословенноу владычицю нашу *богородицю* и приснодѣвы *маріа* со всѣми.

Възгласеніе. (56б) Щедротами единороднаго сына твоего. съ нимъ же

благословѣнь еси, с пресвятымъ и благымъ и животворящим ти духомъ. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Миръ всѣмъ.

Діаконъ. Възлюбимъ другъ друга [.] да единомыслиемъ исповѣмы. Двери [.] двери [.] моудростію вонмѣмъ.

Станѣмъ добрѣ. станѣмъ съ страхомъ. вонмѣмъ святое възношеніе с миромъ приносиги.

Възглашеніе. Благодать господа нашего (57) ісуса христа. и любви бога и отца. и причастіе святого духа, боуди со всѣми вами.

Горѣ имѣимъ сердца.

Благодаримъ господа.

Священникъ молит ся [:] Сый владыко господи. боже. отче вседержителю. поклоняемъ. достойно яко во истину и праведно. и подобающее великолѣпію святыня твоея, тебе хвалити. тебе пѣти. тебе благословляти. тебѣ кланяти ся. тебе благодарити. тебе славити (57б) единого во истину соуща бога и тебѣ приносити сердцемъ съкроушеномъ и духомъ смѣренія. словесною сію слоужбою нашу. яко ты еси даровавыи намъ познаніе твоея. истины. и кто доволень възглаголати силы твоя. слыша ны сътворити вся хвалы твоя. или повѣдати вся чудеса твоя во всяко время [.] владыко владыко (!) всяческихъ. господи небеси и земли. и вся твари ви(58)димыя же и невидимыя. сѣдѣи на престолѣ славы. призирая бѣздны. безначалне. невидиме. непостижиме. неописане. неизмѣнныи. отче господа нашего ісуса христа. великаго бога. и спасителя оупованія нашего. иже есть образъ твоея благи. печатъ равнообразна. въ немъ показоуя себе отца. слово живо. богъ истинныи. превѣчная премоудрость. животь (58б) освященіе. крѣпость. свѣтъ истинныи. от него же духъ святыи яви ся. истинныи ³⁰ духъ. сыноположенія даръ. оброченіе боудущаго наслѣдіа. начатокъ вѣчныхъ благъ. животворивая сила. источникъ освященія. от него же вся тварь словесна же и мыслѣнаа оукрѣпляема, тебѣ слоужити. и тебѣ присносоущное възсылаеть славословіе. яко всяческа(59)а. работна тебѣ. тебе бо хвалятъ аггели. архаггели. престолы. господства. начяла. власти. силы. и многоочитаа хероувимъ. тебѣ предстоятъ окрестъ серафимъ. шесть криль едіномуу. и шесть криль едіномуу. и двѣма оубо, покрывають лица своя. двѣма же ноги. и двѣма летяще. възывають едино къ друугому. непрестанными оусты. немольчными (59б) славословеньми.

Възглашеніе [:] Побѣдноую пѣснь поюща. въпѣюща. възывающа. и глаголюща.

³⁰ Визвучне -и в словах *святый, истинныи* дописане над рядкомъ.

священник преклон ся молитъ ся [:] Съ сими блаженными силами [,] владыко чловѣколюбче [,] и мы грѣшніи, зовѣмъ и глаголемъ. *святъ* еси яко во истину и пресвятъ. и нѣсть числа великолѣпю *святыня* твоея. и преподобенъ во всѣхъ дѣлѣхъ твоихъ. яко правдою и соудомъ и(бо)стиннымъ, вся навелъ еси на ны. создавъ бо чловѣка перъсть въземъ отъ земля. и образомъ своимъ [,] *боже* [,] почетъ, положи его въ раи пища. бе[з]смертіа жѣзны, и въспрїятїа вѣчныхъ благъ, въ съблюденїи заповѣдей твоихъ обѣтовавъ емоу. и о преслушавша тя истиннаго бога [,] создавшаго его, и прелестью змїевою привлѣкша ся. оумерщвена же своими емоу пре(боб)грѣшенїи, изгналъ еси его праведнымъ ти соудомъ [,] *боже*, отъ рая въ миръ съ. и възвратилъ еси въ землю [,] отъ нея же възять *бысть*. оустраяя емоу еже пакыбытіа спасенїе въ самомъ хрїстѣ твоємъ. ни бо отврати ся созданїа своего въ конецъ [,] еже сътворилъ еси [,] *блаже*. ни же забы дѣло роукъ своихъ. но посѣти многообразнѣ ради милосердіа милости твоея. пророкы послалъ (бї) еси. сътворилъ еси силы *святыи* своими [,] еже въ коемъ-ждо родѣ и родѣ благоугодившими ти. глагола намъ оусты рабъ твоихъ пророкъ. предвѣзвѣщая хотяще быти спасенїе. законъ далъ еси въ помощь. аггелы поставилъ еси хранителя. егда же прииде исполненїе время, глагола намъ самѣмъ сыномъ твоимъ, имъ же и вѣкы сътвори. иже есть образъ славы тво(бї)ея, и начертанїе състава твоего, нѣся же вся словомъ силы твоея. не въсхыщенїемъ непщевавъ быти равенъ тебѣ [,] *богоу* и *отцю*. но *богъ* сынъ превѣчнїи, на земли яви ся и чловѣкомъ съпоживе. отъ двы *святыя* воплощъ ся. изліа себе образъ раба приемъ. съобразенъ бывая, тѣлоу смѣренїа нашего, яко да насъ съобразны сътворитъ образу славы его. понеже бо ради чловѣка (б2) грѣхъ вниде въ миръ. и грѣха ради съмерть, благоволи единороднїи твои сынъ. сынъ въ надрѣхъ твоихъ *бога* и *отца*. бывая отъ жены [,] *святыя богородица* и приснодѣвы *мария*. бывая подъ закономъ, осудити грѣхъ въ тѣлѣ своемъ, яко да иже въ адамѣ оумирающе, оживотворятъ ся въ самомъ хрїстѣ твоємъ. и поживъ въ мирѣ семъ, дасть повелѣнїа спасенїа. оставивъ насъ прельсти (б2б) идольскыя, привелъ въ познанїе твое *бога* и *отца*. стяжавъ насъ себѣ люди изрядны. царское священїе. языкъ *святъ*. и очистивъ водою. и освятивъ духомъ *святымъ*, дасть себѣ измѣноу смерти. въ ней же держими бѣхомъ продани подъ грѣхомъ. и съшедъ ради креста въ адъ. да исполнитъ собою вся. раздрѣши болѣзны смертнїи. и въскресъ въ трети(б3)и день. и поуть сътворивъ вси плоти еже изъ мертвыхъ въскресенїе. яко не бѣше мощно держимоу быти тлею началникоу жизни, *бысть* начатокъ оусѣпшимъ. первѣнецъ изъ мертвыхъ. яко да боудеть самъ вся. во всѣхъ перѣвстоуя. и възшедъ на небеса. сѣде о десноую величствїа твоего на высокыхъ.

иже и придетъ въздати комоуждо по дѣломъ его. остави (63б) же намъ възпоминаніа спасеньхъ своихъ страсти, сіа. яже предложыше по его заповѣдемъ. хѳта бо избѣти на вольноюу. и приснопамятноую и животворивую его смерть. в ноцѣ [.] в ню же предааше себе о мирскомъ животоу. приемъ хлѣбъ на *святыхъ* своихъ и пречистыхъ роукахъ. и показавъ тебѣ *богоу* и *отцю*. благодаривъ. *благословивъ*. *освятивъ*. преломль,

Възглашеніе [:] (64) Дастъ *святымъ* своимъ оученикомъ и апостоломъ. рекъ, примѣте [.] ядите. се ми естъ тѣло еже за вы ломимое въ оставленіе грѣховъ.

Священникъ. в таи. Подобнѣ и чашю от плода лознаго пріемъ. наливъ. благодаривъ [.] *благословивъ*. *освятивъ*.

Възглашеніе [:] Дастъ *святымъ* своимъ оученикомъ и апостоломъ. рекъ [:] Пійте от нея вси. се естъ кровь моя новаго заѣта (64б) яже за вы и за многы изливаемаа, въ оставленіе грѣхомъ.

Священникъ преклон ся молит ся.

Се творите въ мое възпоминаніе. елѣжды бо аще ясте хлѣбъ съ. и чашю сію пїете, мою смерть възвѣщайте. мое възскресеіе исповѣдайте. поминающе оубо [.] *владыко* [.] и мы спасенаа его страданіа. живо(65)-творивыи крестъ. тридневное погребеніе. еже изъ мертвыхъ възскресеіе. еже на небеса възшествоіе. еже о десноюу тебе *бога* и *отца* сѣдѣніа. и слѣвнаго и страшнаго его пришествіа.

Възглашеніе. Твоа от твоихъ тебѣ приносяще о всѣхъ и за вся.

Священникъ молит ся.

Сего ради [.] *владыко* пресвятыи. и мы грѣшнии и недостойннїи (65б) раби твои. сподобльшей ся слоужити *святому* твоему жертвникуу. не ради правдѣ нашихъ. не бо сътворихомъ что благо на земли. но ради милостей твоихъ и щедротъ твоихъ. их же изліалъ еси *богато* на ны, надѣюще ся приближася *святому* ти жертвникуу. и предложыше тожде образнаа *святаго* тѣла и крове хрїста твоего, тебѣ про(66)сімъ, и тебѣ молим ся [.] *свѣте святыхъ*. *благоволеніе* твоея *благости*, приити *духоу* твоему *святому* на ны. и на предлежащая дары сіа. и *благословити* ихъ. и *освятити* и *показати*.

и ставъ знаменает тришѣды глаголя *святыхъ* дары.

Хлѣбъ оубо съ, самое честное тѣло *господа* и *бога* и спаса нашего *исуса хрїста*.

Діакон [:] Амин.

Чаша же сїй, сама честнаа кровь *господа* и *бога* и спаса нашего *исуса хрїста*.

(66б) Діакон. Амин.

святенник [:] ізлианная за *мирьскїи* животь.

Діакон. Аминь.

священник молит ся [:]

Насъ же всѣхъ [,] еже от единого хлѣба и от чаши причащающих ся, съвькоупїи другъ другому въ единого духа *святаго* причастїе. и ни единого же нас въ соуд или въ осужденїе створиши. причастити ся *святаго* тѣла и крове хрїста твоего. но да (67) обрящемъ милость и благодать со всѣми *святыми* [,] еже от вѣка тебѣбѣ (!) благоугодившими. праотець. отецъ. патріархъ. пророкъ. апостоль. проповѣдникъ. благовѣстникъ. моученикъ. исповѣдникъ. оучитель. и всякомъ дусѣ праведныхъ въ вѣрѣ скончавшим ся.

Възглашенїе. Изрядно пресвятѣи [,] чистѣи [,] преблагословеннѣи владычици нашей *богородици* и приснодѣвѣ и марїи.

(67б) Діакон. поминает оумеръших.

священник преклон ся молит ся³¹ [:]

Святаго іоанна пророка и крестителя. *святыхъ* и всехвальных апостоль и *святаго*. їмярек. егѡ же и память свершасмъ, и всѣхъ *святыхъ* твоихъ. их же моленьми, посѣти нас [,] *боже*. и помяни всѣхъ оусопшихъ. о надѣжи въскресенїа жизни вѣчныя. и оупокои ихъ, идѣже присѣщастъ свѣтъ ли(68)ца твоего. Еще ти ся молим, помяни [,] *господи* [,] *святые* своєя сборнїи и апостольскїя церкви. ю же от конецъ, дѣже до конецъ вселеннїа. и оумири єя, ю же наздалъ еси честною кровью хрїста твоего. и *святые* храмъ съ.³² оутверди дѣже до конца вѣка. помяни [,] *господи*, яже дары тебѣ сїя принѣсшихъ. и о их же, и ради кѣихъ. и ими же тѣя принѣсоша. помяни [,] *господи*, плодо(68б)носящих, и добротворящих въ *святыхъ* твоихъ церквахъ, и поминающихъ нищїа. въздѣждъ имъ, богатыми твоими и небесными дарьми. дароуи имъ мѣсто земных, небеснаа. в мѣсто временныхъ вѣчнаа. в мѣсто тлѣнныхъ нетлѣннаа. помяни [,] *господи*, иже въ поустыняхъ и горахъ и пещерахъ и пропастьехъ земных. помяни [,] *господи* [,] еже въ дѣвь(69)ствѣ и благоговѣнствїи и безмолвїи и въ чистѣ житїи пребывающихъ. помяни [,] *господи*, благочестивых и вѣрнѣиших нашихъ *царей*. их же оправдалъ еси *царьствовати* на земли. ороужїемъ истины. ороужїемъ благоволѣнїа, вѣнчаи ихъ. осѣни надъ главою ихъ, въ время брани. оукрѣпи ихъ мышцю. и възвыси ихъ десницю. оудержави ихъ *царь*(69б)ство. покори имъ вся вѣрварьскїя языки брани хотящая. дароуи имъ, глоубокїи [,] неотемлемый миръ. възглаголи въ сердци ихъ, благая о церкви твоеи, и всѣхъ людїи твоихъ. яко да въ тишинѣ ихъ. тихо и безмлвно житїе поживемъ во всякомъ благо-

³¹ Слово *молится* дописано на маргінесї.

³² Справлене з первїсного *храмось* - з гравїсом над -ъ.

вѣрїи и чистотѣ. помяни [.] *господи*, всякое начало и власть. и еже въ полатѣ братїю нашу. и все войнѣ(70)ство. благыя, въ благиости съблюди. лоукавыя, благи сътвори въ благиости твоеи. помяни [.] *господи*, предстоящая люди. и ради благословныхъ вѣнъ посланныхъ. и спасї ихъ и нас по мнѣжеству милости твоея. скровища ихъ исполни всякого блага. соупроугы ихъ, въ мирѣ и въ едїнствѣ сблюди. младенца, въспитаи. оуность, накажи. старость, поддержи. (70б) малодоушныя, оутѣши. растѣченныя, сberi. прельщенныхъ, обрати. и съвькоуши святѣи твоеи сборнѣи и апостольствѣи церкви. обоурѣваемыя от духовъ нечистыхъ, свободї. плавающимъ, съплавай. вдовицамъ, предстани. сїрыхъ, защитї. плѣненныхъ, избави. болныхъ, исцѣли. иже въ соудилищехъ. и роудахъ. и заточенихъ и горькихъ работахъ. (71) и всякою скорби. и ноужи. и обстоани соущихъ, помяни [.] *боже*. и всѣхъ требующихъ великаго ти благоутробна. и любящихъ нас и ненавидящихъ. и заповѣдавшихъ намъ недостойнымъ молити ся о нїхъ. и вся люди твоя, помяни [.] *господи* *боже* нашъ. и на вся излияи богатоую свою милость. всѣмъ подая яже къ спасенїю прошенїа. и его же мы не помяноухомъ невѣденїемъ, (71б) или забвѣнїемъ. или мнѣжствомъ ѡмень, самъ помяни [.] *боже*. вѣдыи коегождо възраст и именованїе. вѣдыи коегождо от оутробы матере его. ты бо еси [.] *господи* [.] помощь безпомощнымъ. надежда безнадежнымъ. обоуреваемымъ спаситель. плавающимъ пристанище. болнымъ врачъ. самъ всѣмъ всяческаа боуди. (72) вѣдыи коегождо и прошенїе его. дѣмъ, и потребу его. изми и [.] *господи* [.] градъ съ, и всякъ градъ и страну. от глада. гоубительства. троуса. потопа. огня. меча. нашествїа иноплемнныхъ. и оусобныя брани.

Възглашенїе. Въ пѣрвыхъ помяни [.] *господи* [.] архїепископа нашего. імярек. его же дароуи святымъ твоимъ церквамъ въ мирѣ. (72б) цѣла. честна. здрава. долгоденствоующа. исправляюща ³³ слово твоея истины.

Дїакон. поминаа живыхъ.

священникъ преклон ся молит ся.

[П]омяни [.] *господи* [.] всяко епископство православныхъ исправляющихъ слово твоея истины. помяни [.] *господи* [.] по мнѣжеству щедрѣтъ твоихъ, и мое недостои(73)нство. прости ми всяко прегрѣшенїе вѣльное же и невольное. и не ради моихъ грѣховъ възбраниши благодати святаго твоего духа, о подлежащихъ дарѣвъ. помяни [.] *господи*, пресвїтерство. еже о *христѣ* дїаконства. и весь священническїи чїнъ. и ни единого же нас посрамиши, окрестъ стоящихъ святаго

³³ Літери -съ- дописано над рядком.

твоего жертвника. посети нас въ благи тво(73б)еи [,] господи. яви ся намъ богатыми твоими щедротами. благорастворенныи [,] полезныи въздохы нам дароуи. дждя мирны, земли къ плодоносію дароуи. благослові вѣнецъ лѣтоу благи твоея. оустави раздраніа церквамъ. оугаси вѣстаніа языческаа. еретическаа вѣстаніа, скорбь разорі сілою святаго твоего духа. всѣхъ нас. при(74)ими въ царство свое. сыны свѣта и сыны днєви покажи. твои миръ и твою любовь дароуи намъ [,] господи боже нашъ. вся бо въздалъ еси намъ.

Въглашеніе. И дждь намъ единѣми оусты и единѣмъ сердцемъ, славити и воспѣвати пречестное и велелѣнное имя твоє отца и сына и святаго духа нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

И да боудут милости велика(74б)го бога и спаса нашего ісуса христа со всѣми вами.

Діаконъ. Вся свята помянувшє, пакы и пакы миромъ господоу помолимъ ся.

О пренесенныхъ и священныхъ и честныхъ дарѣхъ, господоу помолимъ ся.

Яко да чєловѣколюбець богъ нашъ приемѣ ихъ въ святии и прєнебєсныи и мыслєныи свои жертвникъ въ воню благоуханіа, ниспослѣтъ намъ благодать и даръ свята(75)го духа [,] помолімъ ся.

О избавити ся намъ отъ всякоя скорби и гнѣва [,] ноужа господоу помолимъ ся.

священникъ преклонъ ся молитъ ся.

[Б]оже нашъ. боже спасати, ты насъ наоучи благодарити тя достоинно благодарствіи твоихъ, ихъ же сътвориши еси и твориши с нами. ты еси богъ нашъ приемѣи дары сїа. очисти насъ, отъ вся(75б)коя скверныи плоти и духа. и наоучи свершати святѣню въ страсть твоємъ. яко да чїстымъ свѣдѣтельствомъ съвѣсти нашея приемлюще часть святѣнь твоихъ, съвѣкоупимъ ся святому тѣлоу и крови христа твоего. и подемлюще ихъ достоинѣ, имамы христа живоуща въ сердцихъ нашихъ. и боудемъ храмъ святаго твоего духа. еи [,] боже нашъ [,] и ни единого же насъ повінна (76) сътвориши страшныхъ твоихъ сихъ и небєсныхъ таинъ. ни же немощна душею и тѣломъ, отъ еже недостоинѣ ихъ причащати ся. но дждь намъ дже до послѣдняго нашего издыханіа, достоинѣ примати надежду святѣнь твоихъ. въ напоутіє жїзни вѣчныя. въ отвѣтъ благоприятенъ на страшнѣмъ соудѣ христа твоего. яко еда како и мы со всѣми (76б) сватыми еже отъ вѣка тебѣ благооугодившими, боудемъ причастни вѣчныхъ благъ. ихъ же оуготоваль еси любящимъ тя [,] господи.

Діаконъ. Застоупи [,] спаси [,] помилуи и съхрани насъ [,] боже [,] своєю благодатію.

Дне всего свершена. свята. мирна и безгрѣшна оу господа просимъ.

Аггела мирна. вѣрна наставника. хранителя душамъ и тѣломъ нашим. оу *господа* [просим].

Милость и оставленіе грѣхѡмъ (77) и съблзномъ нашим, оу *господа* просим.

Дѡбрыхъ и полѣзныхъ душамъ нашимъ и миръ мирови, оу *господа* просимъ.

Прѡчес лѣто живота нашего въ мирѣ кончати, оу *господа* просим.

Христіанскыя кончины. безболѣзны. непостыдны. мирны. и добрыи отвѣтъ на страшнѣмъ соудѣ *христовѣ* просимъ.

Єдиненіе вѣры и причастіе *святаго* духа испрѡсивше себѣ и друогъ (77б) друогу (!). и весь животъ наш, *христу* богу предадимъ,

Възглашеніе. И сподоби нас [.] *владыко* [.] съ дерзновеніемъ неосоужденно смѣти призывать тебе *небеснаго* бога, *отца*. и глаголати.

Яко твое есть царство и сіла и слава *отца* и сына и *святаго* духа. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣком.

Миръ всѣмъ.

Діакон. Главы. ваша *господеви* преклоните.

священникъ молит ся [:]

Владыко *господи*. *отче* щедротъ. и (78) богъ всякого оутѣшенія, преклоншяя тебѣ своя главы. *благослові*, *освяті*. оутверді. ограді. оукрѣпї. от всякого дѣла лоукава, отставї. всякому же дѣлоу благоу съчетаи. и сподоби неосоуженно причастїти ся пречистыхъ сіхъ и животворящихъ таинъ. въ оставленіе грѣхѡмъ. въ духа *святаго* причастіе.

Възглашеніе. *Благодатїю* и щедротами и *человѣколюбїемъ* единого (78б) *роднаго* сына твоего. с нимъ же *благословенъ* еси с *пресвятымъ* и *благымъ* и животворящимъ ти духѡмъ. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣком.

священникъ молит ся.

[В]оньмї [.] *господи* *боже* нашъ, от *святаго* жилища твоего. и от престола славы *царствїа* твоего. и прииди въ еже *освятїти* нас. иже горѣ *отцеви* съсѣдя. и zde намъ невидимо съребыва(79)я. и сподобї державною ти роукою подати намъ пречестное тѣло твое. и *честною* кровь. и нами, всѣмъ людемъ.

Діакон. Воньмѣмъ.

Священникъ. *Святаа* *святымъ*.

Діакон [:] *Исполни* [.] *владыко*.

И приемлетъ *священникъ* от хлѣба часть. вълагаетъ въ *святыи* потиръ глаголя.

Исполненіе *святаго* духа [.]

Діакон [:] *Аминь*.

И по причастии, глаголетъ Діакон.

С [с]трахомъ божимъ и с вѣрою, пристоупите.

та ж (79б) причастію скончавшоу ся. останкомъ от святыхъ трапезы отнесенымъ. молит ся священникъ.

Благодарим тя [,] *господи боже нашъ*, о причастии святыхъ. пречистыхъ. бесмертныхъ, небесныхъ твоихъ таинъ. ихъ же даль еси намъ въ благодарованіе и освященіе и здравіе душамъ нашим. и тѣломъ. самъ владыко всѣхъ. (80) даждь быти намъ причастью *святаго тѣла* и *крови христа* твоего, въ вѣроу непостыдноу [,] въ любовь нелицемѣрноу. въ преумноженіе моудрости. въ исцѣленіе души и тѣлоу. въ отгнаніе всякого спротивна. въ дѣланіе заповѣдей твоихъ. въ отвѣтъ благоприятенъ еже на страшнѣмъ соудищи *христа* твоего.

Діакон. Прѣсти [,] приемше божествныхъ. святыхъ (80б) пречистыхъ. бесмертныхъ. и небесныхъ таинъ, благодаримъ *господа*.

Застоупи [,] спаси [,] помилуй. и съхрани нас [,] *боже* [,] своею благодатию.

День весь свѣршенъ. святъ. миренъ. безгрѣшенъ испросивше, сами себѣ и другъ друга и весь животъ нашъ *христу* богу предадимъ.

Възглашеніе. Яко ты еси освященіе наше. и тебѣ славоу възсылаемъ *отцу* и *сыноу* (81) и *святому* духоу. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Діакон [:] Миромъ изыдемъ.

Господоу помолим ся.

молитва. заамвоннаа.

Благословіа *благословіа*щая тя [,] *господи*. и святя на тѣ оуповающихъ, спаси люди своя и *благослови* достояніе твое. исполненіе церкви твоея съхрані. *освати* любящая *благолѣпотоу* домоу твоего. ты я възпрослави *божествною* ти (81б) сілою. и не остави нас оуповающихъ на тя. міръ *мирови* твоемоу даруй. церквамъ твоимъ. священникомъ. царемъ нашимъ. воемъ и всѣмъ людемъ твоимъ. яко всяко дааніе благо. и всякъ даръ свѣршенъ, свыше есть съходя от тебе [,] *отца свѣтомъ*. и тебѣ славоу и благодареніе и покланяніе възсылаемъ. *отцу* и *сы*(82)ноу и *святому* духоу. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

молитва. вегда потребити святая.

Исполни ся и свѣрши ся елико в нашей силѣ [,] *христе боже нашъ*, твоего съмотреніа таинство. имѣемъ бо смерти твоея память. відѣхомъ възскресе́нїа твоего образъ. *наполнихомъ* ся *бесконечныя* ти ³⁴ *жизни* въ(82б)*сприяхомъ* неисчерпаемыя ти пища. ю же и въ боудущомъ

³⁴ Дописано між рядками.

вѣцѣ, всѣхъ насъ сподобити благоволи. благодатию пречистаго ти
отца. и святаго и благаго и животворящаго ти духа. ныня и присно и
въ вѣкы вѣкомъ. аминь.

Чин Літургії Напередосвячених Дарів

(83) Указъ божественныя службы прежесвященнос.

Начало сътворшоу священнікоу вечерни

и глаголемоу вечернемоу обычномуу псалмоу.

священникъ молит ся прочитая молитвы вечерния.

таж. Миромъ господоу помолим ся.

и всѣ по рядуу. и възглашенье.³⁵

по томъ же чьтоут каөизъ(83б)моу. къ господоу [.] вьнегда скорбѣхъ [.]
възвах. или гласомъ поють.

бывающимъ и тремъ поклономъ на всякоу аллилоуію.

и на всякоу же славоу октенья мала. и възглашенье.

вьнегда же начнемъ се стихословье. отходить священникъ къ свя-
томуу жертвникоу. и вземъ прежесвященныи (84) святыи хлѣбъ, с
благоговѣньемъ многымъ, и поставляет на святомъ блюдци. влиав
же и въ святыи потирь вино по обычаю и водоу такожде.

покадивъ святыя дары и покрывъ, отходить не глаголет же ничто
же от обычных. ни же понѣ молитвоу предложенья. аще и нѣкыя гла-
голют тоую молитвоу. но токмо се едино.

молитва(84б)ми святыхъ отецъ наших [.] господи ісусе христе боже
нашъ [.] помилоуи нас [.] аминь.

прежесвященна бо есть си и свершена жертва.

на господи возвах, кадит священник по обычаю.

выход творит с кадилницею предидоуюю пред ним свѣтилникоу.
и молитвоу глаголет выходоу вечернюю.

таж възгласит. премоудрость прости.

потом пѣвци. свѣте тихыи.

діакон. премоудрость.

чтець. прокимен пророчьства.

и (85) тако прочитает бытиское.

таж вторыи прокимен.

и по сем став священникъ.

възглашауюцю діаконоу [:] въстанѣте.

священникъ же держа в десной роуцѣ сво[е]и кадило и свѣтило

³⁵ Справлене з възглашеніє.

УКАЗЪ БЖТВНЫЯ СЛО
ЖЫ ПРЯЖЕЩЕ НМОЕ
НАУАЛОСЪ ТВАШОЦ СЩЕ НН
КОЦ БЕУЕРННН ГЛЕМОЦ БЕ
УЕРНМОЦО БЫУНМОЦ
УАЛМО • СЩЕ ННН КЪ
МАНТА ПРУНТАМО
АНТЪ ВЕУЕРННН • ТА •
УНРОМЪГОЦ ПОЩАЛНЛСА
НВСТ • ПОРАДОЦ • НВЪ
ЗГЛАШЕНЬЕ • ПОТІМЪ
ЖЕУЪТОЦ — КАНЪ

Лицева сторінка 83-го листка Исидорового Службника
Specimen Scripturae Liturgiarum Isidori, pag. 83 (recto)
Bibliotheca Vaticana, Codex Slavicus, nr. 14

горючее, станет пред святымъ престолом и знаменает крестообразно глаголя сице.

премоудрость. прѣсти. свѣт христовъ просвѣщает всѣх.

таж прочитает ся притчи

и потом глаголет священник. мир ти. премоудрѣсть.

и пѣвецъ. да ся исправит молитва моя.

то же паки пѣвці.

(85б) таж пѣвецъ стих .а. господи [,] възвах к тебѣ [,] оуслыши мя. въньми глас молитвы мо[ея].

стих .в. положи [,] господи [,] храненіе оустомъ моим и дверь огражденіа о оус[тнах моих].

стих .г. не оуклоні сердца моего въ словеса лоукавствіа непщевати вины о грѣсѣх.

внегда оубо пѣвецъ стиховъ сих пост. мы на колѣноу лежаще ниць молим ся.

внегда же мы вставаем, онъ паки таж на колѣнох прекло(86)нь ся ниць, молит ся.

и сице оубо мы поюще, да ся исправит молитва моя.

чтець же стихи.

послѣ же чтець паки, да ся исправит молитва моа.

пѣвци же запѣвают сице. въздѣанье роукоу моею жертва вечерняяа (!).

и по сем глаголющо священникоу ектеню.

мы ж творим поклоны три.

и по преносѣ прежесвященных даров. и по скончаніи [:] ныня силы небесныя, творим поклоны (86б) три.

в то же время, открывает священникъ покровци от святых. и покрывасть ихъ въздухом.

по молитвѣ же еже,

въньми [,] господи ісусе христе боже нашъ.

и еще покровеномъ соушимъ даромъ божествнымъ. подложивъ священникъ роукоу десною, прикасает ся животворивому хлѣбоу, съ благоговѣнемъ и съ страхомъ мнозѣмъ.

глаголющоу діаконви [:] воньѣмъ.

(87) възглашает священникъ. прежесвященнаа святаа святымъ.

не въздвизаетъ бо zde хлѣба святаго, занѣже пережесвященень есть и свершень.

таже открывъ того, раздрабляетъ по обычаю.

и тако творить причастие. по послѣдованью. раздробивъ святыи хлѣбъ.³⁶

³⁶ Сторінка 87б залишена порожньою.

Літургія Напередосвячених Дарів

(88) Божествнаа слоужба прежесвященних.

Діа́кон. *Благослови [.] владыко.*

Священник. *Благословено царство отца и сына и святого духа нынѣ и присно и въ вѣкы вѣком.*

По вечернѣм же псалмѣ и по вечерних молитвах.

Діа́кон глаголет. *Миром господоу помолим ся.*

О свѣшнемъ мирѣ и о спасени душъ на́ших, *господоу помолим ся.*

О мирѣ всего мира. *благостоании святыхъ божіихъ церь(886)ковъ. и съвькоупленіи всѣх. господоу помолим ся.*

О *святѣмъ храмѣ семъ. и еже с вѣрою [.] благоговѣньемъ. и страхомъ божіимъ въходящихъ во нь, господоу помолим ся.*

О архіе́пископѣ нашемъ. імярек. *честнаго презвитерства [.] еже о хрїстѣ діаконства. всего причта. и людех, господоу помолим ся.*

О *благочыстивых и богохранимыхъ цареи наших. всеи полатѣ и воехъ ихъ, господоу помолим ся.*

(89) О *пособити и покорити под нозѣ ихъ всякого врага и борителѣ, господоу помолим ся.*

О *градѣ семъ. всякомъ градѣ и странѣ. и вѣрою жївоущих в нихъ, господоу помолим ся.*

О *благорастворени въздох. оумножени плодъ земьныхъ. и временехъ мирных, господоу помолим ся.*

О *плавающих. поутышествующих. недоугоующих. стражующих. плѣненых. и о спасеніи ихъ, господоу помолим ся.*

(89б) О *избавіти ся намъ от всякоя скѣрби [.] гнѣва. и ноужа, господоу помолим ся.*

Застоупи [.] *спаси. помилоуи. и съхрани нас [.] боже [.] своєю благодатью.*

Прѣсвятую [.] *чистоую [.] преблагословенноюу владычицю нашу богородицю. и приснодѣвицю марию. со всѣми святыми помяноувше, сами себе и другъ друга и весь животъ нашъ хрїстоу богу предадим.*

Молитва антифона перваго.

(90) *Господи щедрыи и милостивыи. долготерпѣливе и многими-лостиве, оуслыши молитвоу нашу. и вонми гласоу моленіа нашего. створи с нами знаменіе въ благо. настави нас на поуть твои, еже ходити во истинѣ твои. возвесели сердца наша. еже боати ся имени твоего святого. занеже велѣи еси и творяи чюдеса. ты еси богъ (90б) еди́нъ. и нѣсть подобенъ тебѣ въ бозѣхъ [.] господи. силенъ въ милостехъ. и*

благъ въ крѣпости. еже помагати и оутѣшати. и спасати всѣх оуповающих во имя святое твое.

възглаголеніе. Яко подобаетъ ти всяка слава [,] чѣсть и поклонаніе отцу и сыноу и святому духоу нынѣ и присно и въ вѣкы вѣком, амин.

Молитва антифона втораго.

(91) Господи [,] не яростью твоею обличи насъ. ни же гнѣвомъ твоимъ покажи нас. но створи с нами по твоему съмотренію. врачу и цѣлителью душъ наших. наставляя нас къ пристаницю хотѣнья твоего. просвѣти очи сердць нашихъ, въ познанье твоея истины. и дароуи намъ прочее настоящаго дне, мирно и безъ грѣха. и все время (91б) живота нашего. молитвами святыя богородица, и всѣхъ святыхъ твоихъ.

Діаконъ. Паки и паки миромъ господоу помолим ся.

Застоупи [,] спаси [,] помилоуи [,] съхрани нас [,] божже [,] своею благодатью.

Прѣсвятоую [,] чистую [,] преблагословенноюу владычицю нашу богородицю и приснодѣвицю марию. со всѣми святыми помянувше. сами себѣ и другъ друга. и весь животъ нашъ христу. богу предадимъ.

Възглаголеніе [:] (92) Яко твоя держава и твое царство и сила и слава отца и сына и святаго духа и нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Молитва антифону третьему.

Господи божже нашъ. помяни насъ грѣшныхъ и недостойныхъ рабъ твоихъ, вегда призывати намъ святое и покланяемое имя твое. и да не посрамиши нас от чаанія милости твоея. дароуи намъ [,] божже, вся яже (92б) къ спасенію прошенія. и сподо[би] нас. любити и боати ся тебе. всѣмъ сердцемъ нашимъ. и творити во всемъ волю твою.

Діаконъ. Паки и паки миромъ господоу [помолим ся].

Застоупи [,] спаси [,] помилоуи [,] съхрани нас [,] божже. своею благодатью.

Прѣсвятую [,] чистою (!) преблагословенноюу владычицю нашу богородицю и приснодѣвицю марию со всѣми святыми помянувше, сами себе и другъ друга и весь животъ нашъ христу богу пре(93)-дадимъ.

Възглаголеніе [:] Яко благъ и чловѣколюбець богъ еси. и тебѣ славою възсылаемъ отцу и сыноу и святому [духу] нынѣ и присно въ вѣкы вѣком.

И стихословію свершаемоу.

Абѣ діаконъ. Паки [,] паки.

Застоупи [,] спаси [,] помилоуи.

Прѣсвятоую [,] чистоую [,] преблагословенноюу.

Възглаголеніе. Яко ты еси богъ нашъ. богъ миловати и спасати. и тебѣ

славою възсылаемъ отцю и сыноу и святому духоу. (93б) нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Тажъ. Господи [.] възвахъ. и стихиры.

Въходъ съ кадиломъ.

Молитва въходуу.

Вечеръ и заоутра и полоудне. хвалимъ [.] благословимъ [.] благодаримъ. и молимъ ти ся [.] владыко челоувѣколюбче, исправі молитвоу нашу яко кадило предъ тобою. и не оуклони сердца наша, въ словеса лоукавствіа. но изми насъ отъ всѣхъ ловящихъ душа наша. яко къ тебѣ [.] господи господи [.] очи наши. и (94) на тя оуповахомъ. не посрами насъ [.] боже нашъ.

Възглашеніе. Яко подобаетъ ти всяка слава [.] честь и поклоняніе отцю и сыноу и святому духоу нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Діаконъ. Премоудрость [.] прѣсти.

И по отпѣтии же [.] да ся исправитъ молитва моя.

Діаконъ. Рѣцѣмъ вси отъ всея душа и отъ всего помышленья рѣцѣмъ.

Господи вседержителю боже отецъ нашихъ [.] молимъ ти ся, оуслышій [.] помилуи.³⁷

Помилуи насъ [.] боже [.] по велицѣи (94б) милости твоєи, молимъ ти ся [.] господи, оуслыши и помилуи.

Еще молимъ ся о благовѣрныхъ и богохранимыхъ царии нашихъ. державы. побѣды. пребыванья. мира. здравья. спасенія ихъ. и господоу богоу нашему. наипаче поспѣшити и направити ихъ во всемъ. и покорити подъ нозѣ ихъ всякого врага и борителя.

Тажъ [.] Поминаи князи и елико потреба. и по семъ.

Еще молимъ ся о архієпископѣ нашемъ. імярекъ.

(95) Тажъ. и княгынъ.

Еще молимъ ся о троужающихъ ся [.] поющихъ. о предстоящихъ людии³⁸ и чающихъ еже отъ тебе богатыя милости.

Молитва прилежнаго моленія.

Господи боже нашъ. прилѣжноую сию молитвоу, прими отъ своихъ рабъ, и помилуи насъ по множеству милости твоєи. и щедроты твоя, ниспослі на ны. и на вся люди твоя чающая еже отъ тебе богатыя милости.

(95б) Възглашеніе. Яко милостивъ и челоувѣколюбець богъ еси. и тебѣ славою възсылаемъ отцю и сыноу и святому духоу. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Помолите ся [.] оглашеніи [.] къ господоу.

³⁷ Дописано якъ при і.

³⁸ Літеру -и дописано надъ рядкомъ.

Вѣрнии [,] о оглашенных помолим ся, да *господь* помилоуеть ихъ.

Огласить я словомъ истиннымъ.

Открыеть имъ еоуаггеліе праведное.

(96) Приединить я, *святѣи* своеи зборнѣи и апостольствѣи церкви.

Спаси [,] помилоуи [,] застоупи. и схрани ихъ [,] *боже*³⁹ [,] своею благодатью.

Оглашеннїи [,] главы ваша *господеви* преклоните.

Молитва оглашенныхъ.

Боже боже нашъ. создателю и зижителю всѣхъ. иже всѣхъ хотяи спасти ся. и в разумѣніе. (96б) истины приити, призри на рабы твоя оглашенныя. и избави ихъ ветхыя прелести. и козни спротивнаго. и призови ихъ в жизнь вѣчноую. просвѣщая их душа и телеса. и спричитая ихъ словесному ти стадоу. на них же имя твое *святое* наречено бысть.

Възглашеніе. Да и ти с нами, славять (97) пречестное и великолѣпое имя твое *отца* и *сына* и *святаго духа*. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Діакон. Елико оглашеннїи, изыдѣте. оглашеннїи, изыдѣте. елико оглашеннїи, изыдѣте. да не кто от оглашенныхъ. елико вѣрнии, пакы и пакы миромъ *господоу* помолим ся.

Сїа одина точью глаголема соут. Дáже До четвертое недѣли. (97б) От среды же четвертой же недѣли преполовления поста. По еже рещи, Да и ти с намї славять, глаголема соут и сїа діаконства.

Елико оглашеннїи, изыдѣте. оглашеннїи, изыдѣте. елико къ просвѣщенію [,] изыдѣте,^{39а} помолите ся иже къ просвѣщенію.

Вѣрнии [,] о еже къ просвѣщенію готовоющих ся братии нашея, и спасенїа (98) ихъ *господоу* помолим ся.

Яко да *господь богъ* наш, оутвердит их и оукрѣпить.

Просвѣтит ихъ просвѣщеніемъ разоума и благочестья.

Сподобить их во время благопотребно бани пакыбытіа [,] оставленья грѣхомъ и одѣанїа нетлѣниоу.

Породить я водою и духомъ.

Дароуеть имъ свершеніе вѣры.

Спричтетъ ихъ *святому* свое(98б)моу и избранному стадоу.

Спаси [,] помилоуи [,] застоупи и схрани ихъ [,] *боже*, своею благодатью.

Иже къ просвѣщенію, главы ваша *господеви* преклоните.

Молитва о готовоющих ся къ *святому* причастію.⁴⁰

³⁹ Вираз дописано між рядками.

^{39а} Помилково замїсть *присутпте*.

⁴⁰ Помилково замїсть *просвѣщенію*.

Яви [,] владыко [,] лице твое, на иже къ святому просвѣщеню благоукрашающих ся. и желающих грѣховныя скверны от(99)трясти ся. просвѣти ихъ мысль. оукрѣпи ихъ въ вѣрѣ. и оутверди в надежи. сверши в любви. оуды честины христа твоего покажи. давшего себе измѣноу о душахъ нашихъ.

Възглашеніе. Яко ты еси просвѣщеніе наше. и тобѣ славою възсылаемъ отцю и сыноу и святому духоу нынѣ и присно въ вѣкы вѣкомъ.

Діакон. Слицы къ просвѣщеню. (99б) пристоупите.⁴¹ иже къ просвѣщеню изыдѣте. елико оглашенни, изыдѣте. да не кто от оглашенныхъ. елико вѣрнии, пакы и пакы миромъ господоу помолим ся.

Даже до зде яже от четвертоя недѣли. преполовленія поста.

Молитва. вѣрныхъ .а.

Боже великыи и хвалныи. иже животворною христа твоего смертию. в нетлѣніе нас от тлѣнія пре(100)лѣживъ. ты вся наша чювьства страстнаго оумерщвенія свободы. блага тѣмъ властелина, вноутренняго помысла надѣстѣвивъ. и очи оубо, неприобещны да боудоуть всякого лоукава зрѣнія. слышаніе же, словъ празныхъ непристоупны. языкъ же, да боудеть чистъ от словесъ неподобныхъ. очисти наша оустны хвалящая тя [,] господи. роукы же на(100б)ша створи лоукавыхъ оубо отпшати ся дѣлъ. дѣлати же едина точною тебѣ оугоднаа. вся наша оуды и мысль, твоею огради благодатью.

Діакон. Застоупи [,] спасі [,] помилоуи и схрани нас [,] боже [,] своею благодатью.

Премоудрость.

Възглашеніе. Яко подобаетъ ти всяка слава [,] честь и поклонаніе отцю и сыноу и святому духоу нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

(101) Діакон. Пакы и пакы миромъ господоу помолим ся.

Молитва вѣрныхъ. вторая.

Владыко святыи. преблагыи, молим ти ся въ милостехъ богатому, милостивоу быти намъ грѣшнымъ, и достойны нас сътвори, пріятыя единороднаго ти сына и бога нашего, царя славы. се бо пречистое его тѣло и животворивоую ⁴² кровь, в настоящии часъ вхо(101б)дима. таинно сеи предложити ся хѣтяца трапезѣ множествомъ воинствы небесными невидимо даронѣсима.⁴³ ихъ же причастья, неосоужено намъ дароуи. да тѣми. оумными очесы просвѣщенни, сынове свѣта и дне боудемъ.

⁴¹ Помилково замѣсть *изыдѣте*.

⁴² Помилково замѣсть *животворивая*.

⁴³ Помилково замѣсть *дориносима*.

Діакон. Застоупи [,] спаси, помилоуи [,] схрани нас [,] боже [,] своєю благодатью.

Премоудрость.

Възглашеніє [:] (102) По дароу хрїста твоего. с ним же благословенъ еси. с пресвятымъ и благымъ и животворящим ти духомъ. нынѣ и присно и въ вѣки вѣком.

По еже положити святыя дары на святой трапезѣ, глаголет. Діакон. Исполнимъ вечерняа наша молитвы, господеву.

О предположенных и прежесвященных честныхъ дарѣхъ, господоу помолим ся.

Яко да человеколоубецъ богъ наш (102б) приемши ихъ на святыи и пренебесныи и мыслѣныи свои жертвникъ въ воню благооуханья духовнаго, нїзпослати [= -слетъ] намъ благодать и даръ святаго духа [,] помолим ся.

О избавити ся намъ от всякыя скорби. гнѣва. и ноужа господоу помолим ся.

Молитва. по поставленїи святыхъ даров.

Неизреченных и невидимыхъ тайнствъ боже. от него же скровища (103) премоудрости и разоума потасна. иже слоужение слоужбы сея открывы[и] нам. и положивши нас грѣшныхъ ради многоаго ти человеколоубїа, въ еже приносити тебѣ дары и жертвы, о своихъ съгрѣшенїи,⁴⁴ и о людскихъ неразумѣнїихъ, самъ невидимыи царю. творяи великаа и неизслѣдованнаа. славнаа же и дивнаа [,] им же нѣсть числа, призри на (103б) ны недостойныя рабы твоя. иже святыи сїи жертвникъ. яко хероувимьскы твои предстояще престоль. на нем же единорѣдныи твои сынъ и богъ нашъ, предлежащими страшными опочиваеъ тайнствы. и всякая нас и вѣрныя ти люди свободивъ нечистоты, освяти всѣхъ нас душа и телеса, освященїемъ неотемлемымъ. яко да чистою свѣстїю. непосра(104)мленнымъ лицемъ. просвѣщеннымъ сердцемъ, божественнымъ сїмъ причащающе ся святынямъ. и тѣми оживотворяеми, соединїмъ ся самому хрїстоу твоему [,] истинному богу нашему, рекшему [:] ядыи плоть мою и пїи кровь мою, во мнѣ пребываеъ. и азъ въ немъ. яко да живоущю в нас и шествоущю словоу твоему [,] господи, боудемъ храмъ (104б) пресвятаго и покланяемаго ти духа. избавлени всякая діавольскыя кѣзни. еже дѣломъ. или словомъ. или мыслїю дѣиствоуеомая. и полоучимъ обѣтованныхъ намъ благъ со всѣми святыми твоими [,] иже от вѣка тебѣ благооудившїи.

Діакон. Застоупи. спасї. помилоуи. и схрани нас [,] боже, своєю благодатью.

⁴⁴ Помилково замїсть *съгрѣшенїихъ*.

(105) Вечера всего свершена. *свята. мірна. и безгрѣшна, оу господа просим.*

Аггела мирна. вѣрна. наставника. хранителя душъ и телесъ наших, оу *господа просимъ.*

Милость и оставленіе съгрѣшеніемъ и съблазном нашим.

Добрыхъ и полезныхъ душъ наших и мира миру.

Прочее лѣто живота нашего в мирѣ и в покааніи скончати.

Христіаньскихъ кончинъ живота нашего. безболѣзньно. (105б) непостыдно. мирно. и добрыи отвѣтъ еже на страшнѣмъ соудищи *христовъ просим.*

Єдненіе вѣры. и причастьє *святаго* духа испросивше, самі себѣ и другъ другому (!). и весь животъ нашъ, *христу* богу предадимъ.

възглашеніе. И сподоби нас [,] *владыко.* с дерзновеньемъ неосоуженно смѣти призывать тебе небеснаго бога *отца.* и глаголати.

Пѣвци. *Отче* наш.

Попъ [:] *Възглашеніе.* (106) Яко твое естъ царство. и сіла. и слава. *отца* и сына и *святаго* духа. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ [.]

Миръ всѣм.

Діакон. Главы ваша *господеви* преклоните.

Священникъ *молить* ся.

Боже единъ *благыи* и благоутробивыи. иже въ вышнѣихъ живыи, и смѣреннаа *призирая,* *призри* благоутробнымъ окомъ на вся люди твоя. и съблуди я. и сподоби вся (106б) ны, неосоужено причастити ся животворящихъ ти сихъ таинъ. тебѣ бо своя подѣклонихом главы. чающе еже от тебе богатою *милость.*

Възглашеніе. *Благодатію* и щедротами и *человѣколюбьемъ* единогоднаго сына твоего. с ним же *благословенъ* еси с *пресвятымъ* и *благымъ* и животворящимъ ти *духомъ.* нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Священникъ *молит* ся.

(107) Вънми [,] *господи* *ісусе христе* боже нашъ, от *святаго* жилища твоего. и от престола славы царствіа твоего. и прииди еже освятити нас. гóрѣ съ *отцемъ* сѣдяи. и zde намъ невидимо спребъвая (!). и сподоби (!) державною ти роукою. подати намъ пречистое тѣло твое. и честною кровъ. и нами всѣмъ *людемъ.*

Діакон. *Вонмѣмъ.*

Священникъ. *Прежесвященнаа* *святаа* *святымъ.*

(107б) И по причащени и взятіи. *божественныхъ* останковъ *молить* ся священникъ.

Благодаримъ ты *спасителя* всѣхъ бога, о всѣхъ [,] ихъ же. подаль еси намъ *благыхъ.* и о причастьи *святаго* тѣла и крови христа твоего и молимъ ти ся [,] *владыко* *человѣколюбче,* съблуди нас под *кровомъ* *крилоу*

твоєю. и дáждь нам дáже до послѣдняго нашего въздыханья, достоинѣ (108) приобщáти ся *святынь твоихъ*. въ просвѣщение доуши и тѣлоу. въ царства небеснаго наслѣдье.

Діаконь. Прóсти [,] примше божественныхъ *святыхъ пречистыхъ*. бессмертныхъ небесныхъ и животворящихъ *хрiстовъ таинъ*, благодаримъ *господа*.

Застоупи [,] спаси [,] помилуй. и схрани нас [,] *боже* [,] своєю благодатью.

Вечера всего, свершена. *свята*. мирна. безгрѣшна испросивше, сами себѣ и другъ (108б) другоу (!), и весь животъ нашъ, *хрiстоу богу* предадимъ.

Възгласеніе⁴⁵ [:] Яко ты еси освященіе наше. и тебѣ славоу възсылаемъ *отцу и сыноу и святому духоу*. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Діакон⁴⁵ [:] Миромъ изыдѣмъ.

Господоу помолим ся.

Молитва. заамвоннаа. възгласаема *священником*.⁴⁵

Владыко вседержителю. иже всю тварь моудростію съ(109)дѣлавъ. иже неизреченнымъ ти промысломъ и многою *благостію*, въведъ нас въ пречестныя дни сѣа. къ очищенію душамъ и телесемъ. ко въздержанью *страстемъ*. к надежи *въскресенья*. иже *четырідесятьми* деньми, скрижали вروحивъ *богоначертаннаа писмена* оугодникоу *твоему моисееви*, (109б) подаи же намъ [,] *благыи*, подвигомъ *добрымъ* подвизати ся. теченіе *пóста* свершити. вѣроу *нераздѣлноу съблюсти*. главы *невидимыхъ змиевъ* скроушити. побѣдителемъ же *грѣха* явити ся. и неосоуженно, достигнути поклонити ся и *святому въскресенію*. яко *благослови* ся и *прó(110)слави* ся *всечестное* и *великолѣпое* имя *твое*, *отца* и *сына* и *святаго духа*. ныня и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

Молитва глаголемаа *внегда* *потребити* *святаа*.

Господи *боже* нашъ. въведыи насъ въ *всечестныя* дни сѣа. и *обещники* насъ сътвори *страшныхъ* ти *таинъ*, съчетаи насъ *словесному* ти (110б) *стадоу*, и *наслѣдники* *покажи* *царствіа* *твоего*. нынѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ.

(III) *τω κνέβον καὶ (?) πάσας ῥωσας (?) ὑποκείμεναι ἐπισκοπαὶ εἰσὶν αὐται: α' ὁ μεγάλων νοβογόροδον. β' ὁ ῥοστοβίου. γ' ὁ τζεργίγοβον. δ' ὁ σουσδάλενα. ε' πολοτζικοῦ. ζ' ὁ ῥαζανίου. ζ' ὁ σμολενίσκου. η' ὁ τιφερίου. θ' ὁ βοлодимοιροῦ. ι' ὁ лουτζикоῦ. ια' ὁ ποδόλιας. ιβ' ὁ ντορόβискон. ιγ' ὁ перемисθλίον. ιδ' ὁ сарісқон. ιε' ὁ χόλμης. ις' ὁ сампорісқон. ιζ' ὁ колóμνης. ιη' ὁ перμίας.*⁴⁶

⁴⁵ Дописано великимъ півустановомъ на маргінесі.

⁴⁶ Записка дрібненькимъ грецькимъ письмомъ, імовірно, митр. Ісидора. Решта цієї сторінки й наступна IIIб - порожні.

Філофеїв Устав Літургії

(112) Святѣишаго и блаженнаго архиепископа косянтинѣграда. новаго рима и вселеньскаго патріарха. Филофея. оуставъ божественныя слоужбы. како достоить священнику съ діаконѣмъ слоужити.

Хотящю иереови божественною свершати таиноу. достоить бо оубо ємоу. прежде всего мирноу быти. и не имѣти на кого что на своемъ сердци елика сила. и от лоукавыхъ съблюда(112б)ти ся помысль. въздержати ся мало с вечера, и бдѣти даже до времени слоужебнаго. времени же наставшю, По еже створити настоящему рекше игоумену. обычныи поклонъ, възходятъ въ церковь съ діаконѣмъ. и стваряють в коупѣ къ востокомъ поклоны три. таж къ правои странѣ поклон єдин. и к лѣвои такожде, и тако отходятъ малыми дверми къ жертовнику. глаголюще к себѣ молитвоу сию [:]

Господи [,] ниспусти роукоу твою с высоты жилища твое(113)го и оукрѣпи мя къ предлежащей слоужбѣ твоя. яко да неосужденно предстану страшному соудищу твоему. и безъкровною жертвою съвершю. яко твоя єсть держава и твое єсть царство и сила и слава. отца и сына и святаго доуха. нынѣ и присно в вѣк [,] аминь.

Пришедше же въ олтарь. приемлють в роукахъ своихъ кажды стихарь свои. и творять поклоны три къ възстокомъ предъ святымъ престоломъ. и глаголетъ каажды к собѣ.

боже [,] оцѣсти мя грѣшнаго, и поми(113б)лоуи мя.

такожъ приходитъ къ священнику діаконѣ. держа в десной роуцѣ стихарь съ оураремъ. и мало главоу преклонъ глаголетъ тихимъ гласомъ.

благослови [,] владыко.

священникъ же благословляетъ его глаголя.

благословенъ богъ нашъ всегда и нынѣ и присно и в вѣк вѣкомъ [,] аминь.

тихо такожъ гласомъ.

такожъ отходить о себѣ діаконѣ, къ странѣ. и облачитъ ся въ стихарь моля ся сице.

Да възрадоуетъ ся душа моя о господи. облече бо мя в ризоу спасенія. и одежею веселія обложи мя. яко на же(114)ниха възложи на мя вѣнецъ. и яко невѣстоу оукраши мя красотою.

и оурарь оубо възлагаєть поцеловавъ на лѣвое рамо. пороучія же възлагаєть на роуки. и на десное оубо глаголетъ.

десница твоя прослави ся въ крѣпости. деснаа ти роука скроуши врагы. и множествомъ славы твоея стерль еси соупостаты.

на лѣвои же глаголетъ.

роуцѣ твои створиста мя и создаста мя [,] вразоуми мя и наоучю ся заповѣдемъ твоимъ.

таж отшед в жертovníкъ благоукрашаетъ *святая*. и *святое* оубо (114б) блюдо поставляетъ от лѣвоя страны. *святѣи* же потир от десноя. и *святѣи* покровци по странамъ.

священникъ же такоже. облачая ся въ стихарь *глаголет*.

да възрадуетъ ся душа моя о *господи*. облече бо мя в ризоу спасения. и одежею веселия обложи мя. яко на жениха възложи на мя вѣнецъ. и яко невѣстоу оукраси мя красотою.

епитрахиль же възлагая *глаголет*.

Ємше ісуса и связавше и. предаша и понтиискому пилатоу игѣмоноу.

також (115) опоясая ся *глаголет*.

богъ препоясая мя силою. и положи непорочень поуть мои. свершая ноzi мои яко елени и на высокихъ поставляя мя.

таж десное зароукавие ⁴⁷ възлагая *глаголетъ*.

Десница *господня* створи силоу. десница *господня* възнесе мя.

на лѣвои же *глаголет*.

роуцѣ твои створиста мя и создаста мя.

по томъ же в еелонь облачитъ ся *глаголя*.

Священници твои облекутъ ся въ правдоу. и преподобнии твои радостію върадоуютъ ся.

и такъ облекъ ся приходитъ и тѣ къ жертovníкоу. и ставъ съ діа(115б)-кономъ предъ жертovníкомъ. творять оба поклоны три.

и діаконъ молитъ ся к себѣ сице.

боже [,] оцѣсти мя грѣшнаго и помілоуи мя.

священникъ же такоже к себѣ моля ся *глаголет*.

Исѣкоупиль еси насъ отъ клятвы законныя. честною си кровію. распенъ ся на крестѣ. и копиемъ прободенъ ся. бе[з]смертис источи челоуѣкомъ, *господи* [,] слава тебѣ.

Також *глаголет* священникъ.

благословенъ богъ нашъ всегда и нынѣ и присно и вѣкы вѣкомъ [,] аминь.

Тажъ приемлетъ иерѣи. в лѣвои оубо роуцѣ просѣоуроу. в деснои (116) же. *святое* копіе. и знаменаетъ с нимъ трижда верхоу просѣоуры крестаобразно на знамени просѣоуры *глаголя* сице.

Во въспоминаніе *господа* и бога и спаса нашего ісуса хрїста.

и сице назнаменуоу трижда. тожде *глаголет*.

⁴⁷ Літери *-виє* дописано дрібнимъ півуставомъ надъ рядкомъ.

таж вонзит копіє в лѣвои странѣ знаменіа просфоуры. и рѣжа глаголет.

яко овча на заколеніє веде ся.

десною же страну рѣжа глаголет.

и яко агнецъ прямо стригущему безъгласенъ. сице не отверъзасть оустъ своихъ.

на горней же части просфоуры (116б) глаголет.

въ смиреніи его соуд (!) его взят ся.

на долней же части глаголет.

родъ же его кто исповѣсть.

діакон же на кождо прерѣзаніє глаголет.

господоу помолим ся.

держа и оурарь свои десною своєю роукою.

по том же глаголет діаконъ.

возмі [,] владыко.

и священникъ вложъ копіє от лѣвоа страны просфоуры. и возьметъ святыи хлѣбъ глаголя сице.

возмет ся от земля животъ его.

и положивъ его възнако на святомъ блюдѣ. глаголющю діакону.

пожри [,] владыко.

и закаласть е(117)тъ (!) его священникъ крестаобразно. глаголя сице.

жрет ся агнецъ божии вземляи грѣх мироу за мирьскыи животъ и спасение.

и аще оубо не тепла боудеть просфоура, обрацаетъ его ниць. Пробадасть его в десною страну глаголя.

Єдинъ от воинъ копіємъ ребра емоу отверъзе, и абие изыде кровь, и вода, и видѣвыи свидѣтельствова, и истинное естъ свидѣтельство его.

діакон же вливасть въ святыи потиръ вино и водоу. рекъ пе(117б)-рвиє къ священнику [:]

благослови [,] владыко.

и приемъ от него благословленіє.

аще ли же [,] яко же преже сказахомъ. тепла боудеть была просфоура, не обрацаетъ святыи агнецъ ниць [,] яко да не оупоуститъ водоу от долѣ лежа на святомъ блюдѣ. но тако възнака пробадасть его. и стотъ так. даже до переноса великаго. и тогда, внегода хотя подвигнути святаа. подвижеть мало⁴⁸ покровъ. и обрацаетъ святыи агнецъ ниць. и так въздвижеть на главоу [.]

таж приемлетъ (118) священникъ в роукою второую просфоуроу, глаголет.

⁴⁸ Дописано дрібним півуставом між рядками.

Въ честь и память преблагословеннѣи владычици нашей богородици и приснодѣвѣ и марїи, ея же молитвами [.] господи [.] прими жертвою сию въ пренебесныи твои жертвеникъ.

И въземъ часть съ святымъ копїемъ полагаеть от лѣввыя страны святаго хлѣба.

на третѣи просфорѣ глаголет.

честнаго и славнаго пророка предтеча и крестителя іоанна. святыхъ славныхъ и всехвалныхъ, апостоль. иже въ святыхъ отецъ нашихъ василїа великаго. григорїа богослова. (118б) іоанна златоустаго. аонасія. кирилла. николаы, иже в мирѣхъ. петра, новаго чудотворца роусскаго. и всѣхъ святыхъ святитель. святаго первомученика и первослужителя стефана. святыхъ велїкихъ мученикъ георгїа. димитрїа. феодора и всѣхъ святыхъ мученикъ. преподобныхъ и богоносныхъ отецъ нашихъ антонїа. евфимїа. савы. оноуфрїа. афанасїа, иже въ аеонѣ. феодосїа опщежителя. иоанна лѣствїчника. и всѣхъ святыхъ. святыхъ (119) чудотворецъ бе[з]сребреникъ. и святыхъ праведныхъ богоотецъ иоакима и анны. святыхъ великомучениць. ееклы. варвары. кирїаки. евфимии. и всѣхъ святыхъ мучениць. святыхъ преподобныхъ женъ. пелагїа. феодосїа. анастасїа. свираксїа. февронїа. феодоули. и всѣхъ святыхъ преподобныхъ женъ. таж и святаго [.] его же есть храмъ. и по томъ. его же есть день [.] и всѣхъ святыхъ [.] ихъ же молитвами посѣти насъ [.] боже.

и такъ возьмелъ часть и полагаеть на той же стра(119б)нѣ [.] еже есть лѣвая. долѣ же прочихъ частии полагаеть.

и таж приемъ иноую просфороу, глаголет.

и о всемъ епископствѣ православныхъ. и о архиепископѣ нашемъ. їмярек. честна прозвїтерьства. еже о хрїстѣ діаконьства и всего свяценьскаго чина.

и возьмъ часть полагаеть таможде.

таж приемъ пак[ы] просфороу глаголет сице.

о здравии, и спасении благочестивыхъ цареи. о благочестивомъ и хрїстолюбивомъ князи нашемъ. їмярек. и всѣхъ (120) благочестивыхъ и хрїстолюбивыхъ князии нашихъ [.] иже роусскою землею пекоущими ся и о воєхъ. и о всѣхъ православныхъ хрїстианъ.

таж аще боудет в монастыри, глаголет сице.

о рабѣ божїи [.] їмярек [.] игоуменѣ нашемъ. о брати нашей и съслоужбницѣхъ нашихъ. прѣзвїтеръ и діаконъ. и всеи братїи нашей. ихъ же призвалъ еси къ твоєму причастию твоимъ благосердиємъ, преблагыи владыко.

таж поминаеть по имени живыхъ [.] и(120б)хъ же хочет.

и такъ возьмелъ часть.

и пак[ы] приемъ просфороу глаголет сице.

о памяти и оставленнѣ грѣховъ блаженныхъ создатель обители сея.
или храма сего.

таж поминаеть поставльшаго и ⁴⁹ архиерѣа.

о памяти и оставленнѣ грѣховъ блаженныхъ и приснопамятныхъ царей
благочестивыхъ. блаженныхъ патриархъ. и весь святительскыи сборъ
помяни [.] господи.

о памяти и оставленнѣ грѣховъ. преставльшихъ ся православныхъ
князей роусскихъ.

зде же поминает [.] ихъ же (121) и елико ихъ хочет.

по томъ же прилагаетъ и сѣ.

и о всѣхъ [.] иже о надежи въскресенія и жизни вѣчныи и твоего
причастія оусопшихъ отецъ и брати нашихъ [.] челоуѣколюбче господи.

и вземъ часть и положитъ. приемъ финикъ, собираеть крошкы около
святаго блюда. такожде и части вся около святаго хлѣба, яко да въ
сблюдении съхраненіи боудоуть. яко да нѣкако что отъ нихъ отпадеть.

дїаконъ же приемъ кадило и оеміанъ вложь во нь (121б) глаголетъ къ
иерѣоу.

благослови [.] владыко [.] кадило. господоу помолимъ ся.

и священникъ глаголетъ молитвоу кадилноюу. *молитва*.⁵⁰

Кадило приносимъ ти [.] христе боже нашъ. воню благоуханія [.]
еже приемъ въ пренебесныи свои жертovníкъ. низпосли намъ благодать
пресвятаго твоего духа.

дїаконъ. господоу помолимъ ся.

священникъ покадивъ звѣздоу. полагаетъ верхоу святаго хлѣба
глаголя сице.

и пришедши звѣзда ста верхоу [.] идѣже бѣ отроча.

дїаконъ. господоу помолимъ ся. по(122)крыи [.] владыко.

священникъ кадя первыи покровецъ. покрываетъ святое блюдо
глаголя.

господь воцари ся [.] в лѣпотоу ся облече. облече ся господь в силуу
и препояса ся.

дїаконъ. господоу помолимъ ся. покрыи [.] владыко.

и священникъ показая вторыи покровецъ. покрываетъ святыи по-
тирь глаголя.

покрыи небеса добродѣтель твоя [.] христе.

дїаконъ. господоу помолимъ ся. покрыи [.] владыко.

и священникъ же показая третии покровецъ [.] еже есть въздухъ [.]
покрываетъ обоя глаголя.

⁴⁹ Дописано дрібнимъ півуставомъ міжъ рядками.

⁵⁰ Дописано дрібнимъ півуставомъ на маргінесі.

по(122б)крыи нас под кровом крилоу твою.

таж приложивше оба роуки своя к персемъ своимъ крестаобразно. поклоняют ся съ благоговѣнъемъ. прямо жертовника. на нем же *святаа* положена быша [.] глаголюще сице.

благословенъ *богъ* [.] иже сице изволивый всегда и нынѣ и присно. и в вѣкы, вѣкомъ. аминь.

діакон же глаголет.

о предположеныхъ честныхъ дарѣхъ *господоу* помолимъ ся.

И священникъ глаголет молитвоу предложеніа.

Боже боже наш [.] иже.⁵¹

И по сих покажастъ самъ иерѣи (123) жертовникъ трижда. и творить и отпоустъ тамо же.

и так присмлетъ діаконъ. кадило. отходит и кадитъ *святыи* престоль. около крестаобразно. глаголя к себѣ тропарь.

Въ гробѣ плотскій. въ адѣ же съ душею яко *богъ*. в раи же с разбоиником. и на престолѣ бяше [.] *христе* [.] съ *отцемъ* и *духомъ*. вся исполняя неописанныи.

и по сем. Помилуи мя [.] *боже* [.] по величїи милости твоєи. даже до конца.

и се глаголя. кадитъ *святыи* олтарь весь. и церковь всю. (123б) по том паки. входит въ *святыи* олтарь. и покаждасть *святыи* престоль с предоу токмо. по том же и священника. и кадило оубо полагасть на своемъ его мѣстѣ. сам же приходитъ къ священникоу. і ставше оба пред *святоу* трапезоу поклоняют ся трижда. к себѣ моляще ся и ⁵² глаголюще.

Царю небесный оутѣшителю доуше истиньный. иже и везде сый. и вся исполняяи. скровище благыхъ. и жизни подателю. прииди и всели ся в ны. и очисти (124) ны от всякоя скверны. и спаси [.] *блаже* [.] душа наша. единою.

слава в вышнихъ *богоу*. и на земли миръ [.] въ чловѣцѣхъ *благово*ление. двожда.

и [:] *господи* [.] оустнѣ мои отверзеши. и уста моя възвѣстятъ хвалу твою. единою.

Таж целуетъ иерѣи *святое еоуаггелїе*. діакон же *святоу* трапезоу. по сих же прекланяеть діаконъ главоу свою священникоу. держа и оуарь свои трети персты десныхъ роуки. глаголет.

Время послужити *господєви*. владыко [.] *благослови*. и *свящєнь*(124б)ник знаменая его глаголет.

⁵¹ Порівняй на стор. 47 і 60.

⁵² Дописано між рядками.

благословенъ богъ нашъ всегда и нынѣ и присно и вѣкъ вѣкомъ.
пакъ[ы] же дѣаконъ. помоли ся о мнѣ [.] владыко.
священникъ. исправитъ господь стопы твоя.
пакы же дѣаконъ. помяни мя [.] владыко святыи.
священникъ. помянетъ тя господь богъ въ царствіи своемъ. всегда и
нынѣ и присно.
дѣаконъ речетъ [:] аминь.
и поклонъ ся исходитъ. и ставъ на обычнѣмъ мѣстѣ. прямо святыихъ две-
реи. покланяетъ ся до полу. со всякимъ благоговѣніемъ трижда [.]
глаголя сѣ.

Господи [.] оустнѣ мои отверзеши. и (125) уста моя възвѣстятъ
хвалу твою.

и по семъ начинаетъ. Благослови [.] владыко. велегласно.
священникъ же [:] благословено царство.
дѣаконъ же. Миромъ господоу помолимъ ся.

- О свѣшнемъ мирѣ.
- О мирѣ всего мира.
- О святѣмъ храмѣ семь.
- О архіепископѣ нашемъ [.] їмярекъ.
- О благовѣрнѣмъ и богохран.
- О пособити и покорити.

и аще оубо есть монастырь. глаголетъ сице.

о святѣи обителіи сеи. и всякомъ.

аще ли же есть сборная церквы. глаголетъ сице.

- О градѣ семъ и всякомъ.
- О благораство(125б)реніи.
- О плавающихъ поуть[шествующих].
- О избавити ся намъ.

застоупи [.] спаси [.] помилуй.

Пресвятоую [.] чистоую.

Священникъ. възглашеніе. Яко подобасть ти всяка слава.

И семоу жъ. глаголемоу отъ иерѣя. дѣаконъ поклонивъ ся прямо святаго
олтаря. отходить отъ мѣста оноу. и шедъ станеть на десной странѣ предъ
образомъ. пожидаая скончаніа антиѡноу. скончавшю же ся антиѡноу.
Пакъ[ы] станеть предъ дверми и поклонъ створи. глаголетъ.

Пакы и пакы миромъ господоу помолимъ ся.

(126) Застоупи [.] спаси.

Пресвятоую [.] чистоую.

Срѣви възглашеніе. Яко твоя держава.

дѣаконъ же пакъ[ы] поклонъ ся. къ предреченному мѣстоу отходить.

тамо стоить. до скончания втораго антифона. и пакы став пред дверми. и поклон ся глаголет.

Пакы и пакы миром.

Застоупи [,] спаси.

Пресвятоую [,] чистоую.

Иерѣи възглашеніе. Яко благъ и челоуѣколюбецъ.

Діакон же поклон створивъ. яко же и преже рѣхомъ. входит въ святыи олтарь. и стоить тамо. пѣваемымъ блаженнам.

Егда же (1266) придоут пѣвци пѣти славою. приходит иерѣи съ діакonomъ пред святою трапезою. и творять поклонъ оба.

таж приємъ иерѣи святое еоуангелие. дасть діакону. и так исходять малыми дверми. творять малыи исходъ. и пришедше и ставше на обычномъ мѣстѣ. прекланяють оба главы своя.

и діакону рекши тихим гласом.

господоу помолим ся,

держи в коупѣ и оуарь свои ⁵³ треми персты десныя роуки.

Глаголет священъ(127)ник. молитвою входною в таи.

тои же скончавши ся. глаголет діакон иерѣови тихим гласом.

благослови [,] владыко [,] святыи вход.

показоуя оубо ко востоком съ оуарем. яко же держить того.

И священник творя знамение креста къ востоком. глаголет.

благословенъ вход святыихъ твоихъ [,] господи. всегда и нынѣ и присно и в вѣк вѣком [,] амин.

и аще оубо естъ тоу святитель въ церкви стоя. приходит діакон съ еоуангелиемъ к нему. и цѣлоуетъ святитель святое еоуангѣлие. и знаменае главою діаконвою десною роукою. (1276) аще ли же нѣсть святителя, цѣлоует то погъ.

и так роукама мало въздвигъ діаконъ еоуангелие, глаголет велегласно.

премоудрость [,] прости.

аще ли же оубо боудет монастырь, приносит еоуангелие діакон къ игоумену, и цѣлоует то игоумень. священник же въ олтари целоует.

егда оубо діакон велегласно речет [:] премоудрость [,] прости. абие оба поклоняют ся діакон съ иереомъ зряще ко востоку. и так входят въ святыи олтарь. и діакон оубо, полагае святое еоуа[нгелие].⁵⁴

⁵³ Літера -и дописана над рядком.

⁵⁴ Тут бракуе в рукописі картка з вхідним, тропарями, трисвятим, молитвою трисвятого й чином аж до початкових слів молитви горнього сідалища «Благословен еси на [престолѣ славы царствія Твоего]». - Дотичні місця звучать у доволі бли-

(128) [Благословен еси на] престолѣ славы царствия своего сѣдѣи
всегда и нынѣ и присно и вѣкъ.

и по скончаніи трисвятаго. глаголет дїакон. вонмѣм.
иереи. миръ всѣм.

зъкому до Филофеевого Уставу тексті Чину Літургіи св. І. Золотουστοго *Εὐχολόγιον* τὸ μέγα Рим 1873, стор. 47-49, так:

Εἶτα προσκυνήσας αὐτὸς τε καὶ ὁ Ἱερεὺς κατόπισθεν αὐτοῦ, εἰσέρχονται εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, καὶ ὁ μὲν Διάκονος ἀποτίθησι τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον ἐν τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ. Οἱ δὲ ψάλλται λέγουσι τὰ συνήθη τροπάρια καὶ ὅτε ἔλθωσιν εἰς τὸ ὕστερον, λέγει ὁ Διάκονος πρὸς τὸν ἱερέα, κλίων ἅμα τὴν κεφαλὴν, κρατῶν καὶ τὸ ὠράριον ἐν τῇ χειρὶ τοῖς τρισὶ δακτύλοις:

— *Εὐλόγησον δέσποτα τὸν καιρὸν τοῦ Τρισαγίου.*

Καὶ ὁ Ἱερεὺς σφραγίζων αὐτόν, λέγει:

— *Ὅτι ἅγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν, καὶ ἀεὶ.*

Καὶ πληρωθέντος τοῦ τροπαρίου ἔρχεται ὁ Διάκονος ἐγγὺς τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ δεικνύων τὸ ὠράριον πρῶτον μὲν πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, λέγει:

— *Κύριε σῶσον τοὺς εὐσεβεῖς, καὶ ἠπάκουσον ἡμῶν.*

Εἶτα ἐπάγει, λέγων πρὸς τοὺς ἐκτὸς μεγαλοφώνως:

— *Καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.*

Χορὸς: Ἀμήν. Ἁγιος ὁ Θεὸς, ἅγιος ἰσχυρὸς, ἅγιος ἀθάνατος ἐλέησον ἡμᾶς. (ἐκ τρίτου) Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Ἁγιος ἀθάνατος., ἐλέησον ἡμᾶς. Ἁγιος ὁ Θεὸς, ἅγιος ἰσχυρὸς, ἅγιος ἀθάνατος ἐλέησον ἡμᾶς.

Ψαλλομένου δε τοῦ Τρισαγίου λέγει ὁ Ἱερεὺς τὴν εὐχὴν ταύτην.

Εὐχὴ τοῦ τρισαγίου ὕμνον μυστικῶς: Ὁ Θεὸς, ὁ ἅγιος, ὁ ἐν ἁγίοις ἀναπαύομενος, ὁ τρισαγίῳ φωνῇ ὑπὸ τῶν Σεραφίμ ἀνιμνούμενος, καὶ ὑπὸ τῶν Χερουβίμ δοξολογούμενος, καὶ ὑπὸ πάσης ἐπουρανίου δυνάμεως προσκυνούμενος. ὁ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν τὰ σύμπαντα, ὁ κτίσας τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα σὴν, καὶ ὁμοίωσιν, καὶ παντὶ σου χαρίσματος κατακοσμήσας, ὁ διδοὺς αἰτοῦντι σοφίαν, καὶ σύνεσιν, καὶ μὴ παρορῶν ἁμαρτάνοντα, ἀλλὰ θέμενος ἐπὶ σωτηρίᾳ μετάνοιαν, ὁ καταξιώσας ἡμᾶς τοὺς ταπεινοὺς, καὶ ἀναξίους δούλους σου, καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ στήναι κατενώπιον τῆς δόξης τοῦ ἁγίου σου θυσιαστηρίου, καὶ τὴν ὀφειλομένην σοι προσκύνησιν, καὶ δοξολογίαν προσάγειν. αὐτὸς Δέσποτα πρόσδεξαι καὶ ἐκ στόματος ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν τὸν τρισάγιον ὕμνον, καὶ ἐπίσκειαι ἡμᾶς ἐν τῇ χρηστότητί σου. συγχώρησον ἡμῖν πᾶν πλημμέλημα ἐκούσιόν τε, καὶ ἀκούσιον. ἁγιάσον ἡμῶν τὰς ψυχὰς, καὶ τὰ σώματα. καὶ δὸς ἡμῖν ἐν ὁσιότητι λατρεῖν σου πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν, πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων.

Ἐκφώνησις: Ὅτι ἅγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ταύτης δὲ τελεθθείσης, ψάλλουσι καὶ αὐτοί, ὃ τε Ἱερεὺς καὶ ὁ Διάκονος τὸ Τρισάγιον, ποιοῦντες ὁμοῦ καὶ προσκυνήματα τρία ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης.

Εὐχὴ τῆς ἄνω καθέδρας μυστικῶς: - Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, σῶσον τὸν λαόν σου. καὶ εἰρήνευσον αὐτὸν τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος, διὰ τοῦ τύπου τοῦ τιμίου σου Σταυροῦ, τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ. μεθ' οὗ ἐδλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἶτα λέγει ὁ Διάκονος πρὸς τὸν Ἱερέα:

— *Κέλευσον δέσποτα.*

діакон. премоудрость.⁵⁵
 чтець [:] надписаніє апостолово.
 діаконъ абіє. вонним.
 и чтець апостоль прочитаєть.
 апостолу же свершившию ся. възглашает ереи [:] мир ти.
 діаконъ же. премоудрость.
 пѣвецъ. аллилоуия. псалом давидовъ.
 діакон. вонним.
 и поют пѣвци [:] аллилоуа.
 семоу же пѣвасмоу. и преже сего еще апостолоу глаголемоу (128б)
 приемъ діакон кадило съ фемианом. приносит иереови глаголя.
 благослови [,] владыко [,] кадило.
 ономоу же обычнѣ благословившию и молитвою рекъшию. кадит
 около святоую трапезоу. таж олтарь весь. и священника. и по сем кадило
 отложивъ. пріходит къ иереоу. и поклонъ емоу главоу. держа и орарь
 трими перъсты. глаголет.
 благослови [,] владыко [,] соуангелиста. їмярек.
 священникъ же назнаменуоя его глаголет.
 богъ за молитвъ святаго апостола евангелиста. їмярек. дасть ти
 глаголь (129) еже благовѣстити силоу многоу.
 и диакон рекъ. аминь.
 и поклонъ ся емоу отходит. и ставъ пред святою трапезою. и поклонъ ся
 съ благоговѣнієм. приемлет святое евангелие. и исходит святыми две-
 рми. и отходит въ оуреченное мѣсто. и станет тамо. предходящим явѣ
 яко обоимъ свѣчником. иереи же стоя за святою трапезою [,] аще есть

Καὶ ἀπερχονται ἐν τῇ καθέδρᾳ. Καὶ ὁ Ἱερεὺς λέγει ἀπερχόμενος:
 — *Εὐλόγημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.*

Ὁ δὲ Διάκονος: — Εὐλόγησον δέσποτα τὴν ἄνω καθέδραν.

Καὶ ὁ Ἱερεὺς: — Εὐλόγημένος εἶ ἐπὶ θρόνον δόξης τῆς βασιλείας σου, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ πάντοτε, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Τρισαγίου, ὁ Διάκονος ἐλθὼν ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν λέγει: — Πρόσχωμεν.

На пропущеній у рукописі картці і текст молитов священника і текст трисвятого, імовірно, були всього відмічені початковими словами. - Церковнослов'янський текст виданого в Римі Службника (Літургіконъ сієсть службникъ, Рим 1942, стор. 208-10) різниться в подробицях від наведеного грецького.

Різниця тут у подробицях і український текст Службника, прийнятого Собором Єпископів УПЦ в США 1963 р. (Баунд Брук 1964), стор. 64-65; і тут, як і в Римському Службнику 1942 р., відсутня напр. тиха молитва горнього сідалища «Владыко Господи, Боже сил, спаси народ Твій...».

⁵⁵ Відсилач у формі хрестика, і до нього дописано на маргінесі, як при I): чтець. п[роки]мен апостолоу. [діа]кон [:] премоуд[рость.] чтець [:] н[ад]писаніє.

мѣсто. аще ли же не боудет мѣста тѣсноты ради олтарныя. онъ пред святою трапезою. и зря къ западом. Възглашает.

премоудрость [.] про(129б)сти [.] оуслышим *святого* евангелия. и діакон [:] от [.] імярек [.] *святого* евангелиа чтеніе. иереи же абие. вонмѣм.

аще ли же слоужит ѿнъ діакон. възглашает онъ вноутрь олтаря. в мѣсто иереа. и

премоудрость [.] прости [.] оуслышим. и вонмѣм.

евангелию же скончавшоу ся. глаголет иереи къ діакону. мир ти. діакон же пришед даже до *святыхъ* двери. вдасть иереови *святое* евангелие. таж став на обычномъ мѣстѣ начинает сице.

Рѣѣм вси. от всея душа и от всего. *господи* вседержі[телю].

Помилоуи нас [.] *боже* [.] по вел[ицѣй].

И сим же (130) глаголемым. И глаголет священникъ молитвою прилежнаго моленіа.

Діакон же глаголет непрестанно.

Еще молим ся о *благовѣрных* и *богохранимых*.

Еще молим ся о *благовѣрном* и *хрістолубивом*.

Еще молим ся о *архиепископѣ* нашем.

И аще оубо боудет монастырь [.] прилагает и се.

Еще молим ся о *рабѣ* *божии* *отци* нашем [.] імярек [.] и всеи еже о *хрістѣ* *нашей* *брати*.

Еще молим ся и о *всѣх* *слоужащих* и *послоуживших* въ *святѣи* *обители* *сеи*.

Аще ли же есть кромѣ монастыря, не глаголет тая. но глаголет се [:]

Еще моли(130б)м ся о *троужающих* ся [.] *поющих* [.] *предстоящих* *людии*. и *чающих* от тебе *богатя* *милости*.

Еще молим ся за всю *братію* и за *вся* *хріс[тіяны]*.

Иереи же възглашает. Яко *милостивъ*. и *человѣколюбець*.

И діакон [:] помолите ся [.] *оглашении* къ *господу*.

Вѣрнии [.] о *оглашенных*.

Огласить я *словомъ*.

открыи (!) имъ *евангелие*.

Приедини я къ *свят[ѣй]*.

Спаси [.] *помилоуи*.

Оглашении. главы *ваша*.

Священникъ възглашает. Да и ти с нами *славят*.

Діакон. Елико *оглашении*. *изыдѣте* [.] и *прочая*.

О *свышнѣм* *мирѣ*.

О мирѣ всего мира.
О (131) святѣмъ храмѣ семь.
И сіа оубо глаголя діакон. зреть къ иерѣю и вегда познает [,] яко
сконча молитвоу. абие глаголет.

премоудрость.
священникъ же [:] Яко подобасть ти всяка.

Діакон. абие. Паки и паки миром.
Аще естъ монастырь [,] глаголет.

О святѣи обители сеи
Аще ли же естъ кромѣ монастыря. глаголет.

О градѣ сем и всяком градѣ.
О благорастворени.
О плавающих поуть[шествующих].

и сия глаголя зрит къ ереоу. и вегда познает его скончавша молитвоу.
абие глаголет.

Премоудрость.
священникъ. (131б) възглашает. Яко да под державою твоєю всегда
храними.

Хероувимской же пѣсни пѣвасмои. входит діакон. въ святѣи ол-
тарь. прием кадило съ фимианом. и прішед къ иереєви. приемлет обы-
чноую кадилноюу молитвоу. кадит святоую трапезоу. крестаобразно
около. и [о]лтарь весь. и священника. и по сем станет от лѣвья его
страны со всяким благоговѣніемъ. поживая свершения молитвеннаго.
тои же свершенѣ. ставше в коупѣ оба мо(132)лят ся. хероувимское
глаголюще к собѣ. се глаголюще трижда поклоняют ся. таж отходят
къ жертвеннику. предходящю діакону с кадилом. иже покадит святая.
к себѣ моля ся сице глаголет.

боже [,] оцѣсти мя грѣшнаго и помилоуи мя.
глаголя къ священнику. возми [,] владыко.

и священникъ взем въздох. възлагает на десное рамо діаконви.
глаголя сице.

возмѣте роуки ваша въ святая.
таж и святѣи дискос [,] еже естъ святое блюдо [,] взем. поставляет на
верхъ главы діакону. приемше и ономоу. съ страхом и со всяким блю-
дением и крѣпостию. сице же священнику приемшю святѣи потиръ
единѣ. так творят великѣи вход предходящю діакону держащю и
кадило съ святѣмъ блюдцем въ едином перстѣ десныя роуки. и правоу
ходящю и ни мала не наклоняюще ⁵⁶ ся. сим же предходят носяи свѣ-
чник. и преходящимъ имъ церковь молят ся оба о всѣх. сице глаголюще.

⁵⁶ Над літерою е (-юще) над рядком дописано літеру ю.

помянеть *господь богъ* всѣхъ васъ въ царствии своемъ (133) всегда нынѣ и присно и в вѣк вѣком.

входящимъ имъ въ царскыи двери. глаголютъ к себѣ.

благословенъ гряды во имя *господне*. *богъ господь* яви ся намъ.

таж поставляетъ священникъ *святыи* потирь прежде на *святой* трапезѣ. и по семъ беретъ *святое* блюдо съ главы *діаконоу* от страны стоящу. и поставляетъ и то также на *святой* трапезѣ по чину *святаго* потира близъ. глаголя и тропарь сии.

Благообразный *иосифъ*. съ древа снемъ *пречистое* тѣло твоє. и плащаницею *чисто*(133б)ю обвивъ. вонями въ гробъ новѣ закрывъ положи, но въскресе въ третии день [,] спасе, дароуя *мирови* велию милость.

таж покровци оубо отемлет самъ священникъ от *святаго* блюда и *святаго* потира и полагаетъ кромѣ. въздохъ же приемъ от рама *діаконова*. и покадивъ того держащу *діаконоу* кадило. и покрываетъ с нимъ *святая*. И по семъ приемъ самъ священникъ кадило и кадитъ *святая* трижда глаголя сиче.

оублажи [,] *господи* [,] благоволеніемъ твоимъ *сиона*. даже (134) до конца *псалъмоу*.

таж кадило отложше станутъ оба предъ *святою* трапезою моляще ся. поклонятъ ся три поклоны [с] страхомъ и благоговѣніемъ [.]

таж спутивъ священникъ фелонь свои. и роуки свои приложивъ крестаобразно къ персемъ. и главою преклонъ предъ *святою* трапезою. глаголетъ.

благословите *святыи*.

діаконъ же главою преклонъ къ ере[е]ви глаголетъ [:]

духъ *святыи* найдетъ на тя и сила вышняго осѣнитъ тя [.] и паки самъ къ *иереєви*.

помяни мя [,] *владыко* *святыи*.

и священникъ [:] помянеть тя *господь богъ* въ царствии(134б) и своемъ.

таж *діаконъ* рекъ [:] аминъ.

и поклонъ ся и время приемъ, исходитъ. и ставъ на обычномъ мѣстѣ глаголетъ [:]

исполнимъ *молитвоу* нашу к *господоу*

О пред[ло]женныхъ *честныхъ*.

О *святомъ* храмѣ семъ

О *избавити*⁵⁷ ся намъ

Застоупи [,] *спаси* [,] *помилоуи*.

День весь свершенъ.

⁵⁷ Літеру и- (из-) дописано надъ рядкомъ.

Ангела мирна вѣрна
Милость и отпуощеніе
Добрых и полезных
Прочее лѣто живота наш[его].
Крестьяньскыя кончины.
Пресвятоую чистоую [.]

Священникъ възглашает [:] Щедротами едиnorodнаго [.]

Таж Миръ всѣм [.]

Діакон [:] Възлюбимъ другъ друга (135) да единомыслием исповѣмы [.]

И священникъ вноутрь стоя творить поклоны три моля к себѣ и глаголя [:]

Възлюблю тя [.] господи [.] крѣпость моя господь [.] оутвержденіе мое и прибѣжище мое [.] избавитель мои [.]

Здѣ же нѣции едіноу точноу святоую трапезоу цѣлоуют довольно рекша се. яко же и въ святѣи софії. в великои церкви творимо естъ [.] идеже и мы наоучихом⁵⁸ ся видѣвше [.] і так цѣлоуетъ святая так [.] яко же соут покровена. перѣвѣ верхоу святого блюда. таж (1366) верхоу святого потиря. конецъ святоя трапезы съ преди пред собою. цѣлоуетъ же и діакон оуарь свои тамо пред дверми святыми стоя. и так глаголет.

двери двери [.] мудростию воньѣм [.]

людіе. Вѣроую въ единого бога [.]

по том же діакон [:] Станѣм добрѣ [.] станѣм съ страхом [.] Воньѣм святое възношеніе с миромъ приносити [.]

Семоу же от діакона глаголемоу І священникъ възымает въздохъ от святыхъ помалу въздвижаи его глаголя.

святѣи боже. святѣи крѣпкыи. святѣи бе[з]смертне [.] помилоуи (136) нас.

и сего поцеловавъ отлагает. и възглашаетъ сице.

Благодать господа нашего ісуса христа.

горѣ имѣимъ сердца.

благодаримъ⁵⁹ господа.

діакон же вшед и ставъ от лѣвыя страны священника. от страны святоя трапезы. покланяет ся тріжда. таж согноует въздох и святѣя покровци, и поставляет къ единой странѣ.

священникоу же рекшоу [:] побѣдноую пѣснь.

взымаєть діакон звѣздоу и отрывъ на илитонѣ и поставляет со въздохом [.] Таж приходит и стоит на десной странѣ. (1366) И аще оубо естъ ришида. приемъ ею роуками. и стоит опаховая тихо со всяким

⁵⁸ Літери на- дописано над рядком.

⁵⁹ Літери -ри- дописано у відсилачі на маргінесі.

вниманієм и съ страхом верхоу *святыхъ* [.] яко не сѣсти моухамъ или иномоу котороу такоу. аще ли же нѣсть рипиды. творит се съ единым от покровцевъ. стрежетъ же елика сила. да нѣкако притѣкнет ся къ *святому* потирю. и спрокинетъ того. егда же възглашасть *священникъ*.

Приимѣте [.] ядѣте.

Діаконъ же прикасасть ся своему оурареву. показует и онъ (137) такожде съ оураремъ къ *святому* блюдоу. такожде же и вегда *священникъ глаголет*.

пиите от нея вси.

показует и діаконъ съ оураремъ такожде. къ *святому* потирю. и егда възглашаетъ *священникъ*.

твоя от твоихъ.

і показуютъ оба [.] *священникъ* роукою. и діаконъ съ оураремъ къ *святимъ*.

егда же възхошетъ *священникъ* творити⁶⁰ призываніе *святаго* духа и съврѣшати дары. отлагасть діаконъ. еже в роукахъ имѣетъ. рипидоу или покровецъ. и приходитъ ближася *святителя*, и поклоняютъ ся оба трожда (137б) предъ *святою* трапезою. моляще ся къ себѣ [.]

Таж главоу преклонь діаконъ мало, и показуетъ съ оураремъ къ *святому* дискосоу [.] *глаголет*.

благослови [.] владыко [.] *святими* хлѣбъ.

и *священникъ* благословяетъ верхоу хлѣба [.] *глаголет* тихимъ гласомъ.

И створи хлѣбъ оубо сии честное тѣло хрїста твоего [.]

Діаконъ [:] аминъ.

и паки діаконъ. благослови [.] владыко [.] *святими* потирь.

и *священникъ* благословляя верхоу *святаго* потиря. *глаголет*.

а еже в чаши сии. честноую кровь хрїста твоего.

діаконъ [:] аминь.

Таж пак[ы] діаконъ показуетъ съ своимъ оураремъ на *святая* и *глаголет* [:]

Благослови [.] влады(138)ко и обоя.

и *священникъ* благословляя обоя [.] и *святое* блюдо. и *святими* потирь. *глаголет*.

преложѣ⁶¹ я духомъ твоимъ *святимъ*.

діаконъ [:] аминъ.

и множася паки главоу преклонъ къ *священнику*. *глаголя*.

помяни мя [.] *святими* владыко [.] грѣшнаго.

и [:] помянетъ тя *господь* богъ въ царствіи си.

⁶⁰ Літери -ти дописано надъ рядкомъ.

⁶¹ Замість *преложь*.

И аще оубо ерн пидл. прн емл
е процаши. • иститъ о па
хова гити оубо аки вниши
ни енсѣ страхо ве доцстхъ
яко не сѣ стншоцхъ амън
лнншоцкотоушоц тако
воц • аще аи же нѣ рн пиды.
творитсѣ ѣднныѣ по ка ро
вце вѣ. стреметь же е аки
сила • данѣ како прнтъ
кне ~~тсакъ~~ стошоц
пот. • наю • не проишетъ
того • егда же вѣзглаетъ
сшенинн. прннмѣтендѣ.
дїакоже прн ка саетъ свое мо
оцрареви. показоце нонъ

Оборотна сторінка 136-го листка Ісидорового Служебника.

У рядках 7-8; 11 і 12 видні сліди зшивань пергаменту

Specimen scripturae Liturgiarii Isidori, pag. 136 (verso)

Bibliotheca Vaticana, Codex Slavicus nr. 14

оуслышавъ от *святителя*. переходит [,] на немъ же мѣстѣ первѣе стоя
бѣше. и прием рипидоу. творит [,] яко же первѣе. И егда възгласить
священникъ.

изрядно пресвятѣи [,]

дѣаконъ же. прием кадило съ ѳемиа(1386)номъ. и благословенъе от
иереа пріем кадит *святыи* престоль около крестаобразно [,] такожде
же и весь олтарь и священника.

Се же творя. поминает в себѣ создатели храма. или обители пре-
ставльшиих ся. и иных [,] еликих хочет. по възгласени же.

в первых помяни [,] *господи*.

паки дѣакон поминает создатели храма [,] аще живи соуть. или обители.
таж и игоумена. аще *есть* монастырь. и братію так же.

и иныхъ живых. еликих хочеть.

Егда же възъ(139)гласит иереи.

и даи же нам единѣми оусты.

Благословляеть дѣакона и отпоущает его. дѣакон же приемъ время и
поклонив ся. исходит. и ставъ на обычном мѣстѣ по еже скончати
ерѣви.

и да боудоут милости великаго бога.

починает дѣакон.

Вся *святыя* помяноувше ⁶²

О пренесеных и *священных*

Яко да *человѣколюбецъ* богъ наш при[ем я ...]

О избавити ся нам.

Застоупи [,] спаси

День весь свершен.

Ангела мирна вѣрна

Милость и отпоущенъе

Добрых и полезных.

Прочее лѣто живота [на]шего.

(1396) Крестьяньскыя кончины.

Единеніе вѣры и причасті[е].

Возглаша*ет*. священникъ [:] І сподобі насъ [,] владыко

И людіе [:] *Отче* наш

По сем же священникъ. яко твое *есть* царствие [,]

Таж. миръ всѣмъ.

Дѣакон же, главы ваша *господеви* прек[лоните].

и се рекъ прекланяет и сам съ инѣми мало главою. даже до възгласенія.

священнику же възгласившоу.

⁶² Літери -*ноу*- дописано над рядком.

[Благодатію і] щедротами [і чловѣколюбієм] едино[роднаго Сына Твоего ...]

стоить діакон к собѣ моля ся и сматрѣя къ священнику очима. егда познает оногo молитвоу свершивша и на(140)чинающа кланяти ся. кланяеть ся и самъ [.] на немъ же мѣстѣ стоить. и егда пак[ы] видит священника прострѣвша роуки и прикасающа ся святому хлѣбу. възглашает діакон.

вонмѣм.

и священник възвѣщая святыи хлѣбъ. възглашает.

святая святымъ.

діакон же вшед станет о десною священника.

священник же раздѣливъ святыи хлѣбъ на четьри части. поставляет ихъ въ святомъ блюдци. крестаобразно. глаголет же и се [.] внегда раздѣляет.

раздрабляет ся (140б) и раздѣляет ся агнецъ божии [.] раздрабляемьи, и не раздѣляи ся. иже всегда ядомьи ⁶³

и діакон показоуя съ оурарем къ святому потиреву. глаголет.

исполни [.] владыко [.] святыи потирь.

и священникъ горнюю часть прием. творит с нею крестъ верхоу святаго потиря. глаголя [.]

Исполнение святаго духа.

и так влагаетъ часть въ святыи потирь.

діаконъ же глаголет. амин.

И так приемлет прінесеныи оукропник. и принесь его. глаголет. къ священнику.

Благослови [.] владыко [.] теплотоу.

священни(141)къ оубо благословляет его.

діакон же держит лѣвою роукою святыи потирь. десною же роукою вливает оукропца въ святыи потирь. елико доволно.

священникъ же глаголет діакону вливающеу.

теплота святаго духа.

діакон же [.] амин.

діакон же опоясоует ся крестаобразно оурарем своим. и стоит мало далее.

священникъ же створь малъ поклон къ діакону. и прощенія испросивъ. приемлет часть святаго хлѣба. и раздѣливъ тоую на двое И единою оубо часть (141б) прием самъ десныя роуки трими персты. и вѣкладаетъ въ длань свою. и так тамо держитъ въ длани своєї. дроу-

⁶³ У доданому на маргінесі відсилачі письмом, як під І), дописано: и ниѣколи же снѣдаемьи.

гоую же часть приемлет, с трими персты тоя же десныя роуки. глаголет. тихо.

дїакон [.] пристоупи.

дїакон же пристоупивъ створит поклонъ единъ не до земли. со всякимъ благоговѣніем. прося прощенїа. и так приходитъ [.]

иерѣи же подавая емоу часть [.] ю же трими персты держит. глаголет.

честное и пресвятое тѣло *господа* и *бога* и спаса нашего *ісуса* (142) *хріста* подает ся [.] їмярек. дїаконоу въ оставленїе грѣховъ его и в животъ вѣчныи [.]

и дїакон поцеловавъ роукоу подавъшоую емоу. и приемъ поданною емоу часть. отходит къ единой странѣ *святыя* трапезы съзаци. и поклонъ главою долѣ молит ся и глаголет сиче.

Вѣроую [.] *господи* [.] исповѣдоую. яко ты еси *хрїстось* [.] *сынъ* *бога* живаго шедши с небеси. и воплоць ся от духа *святаго*. въ еже спасти грѣшныя. от них же первыи есмь азъ.

и паки и се.

Вечерѣ твоєи таиннѣи. днесь (142б) *сыне божии* [.] причастника мя покажи, не имамъ бо таины твоя врагом твоим повѣдати. ни лобзания ти дамъ [.] яко июда. но [.] яко разбоиникъ [.] исповѣдоуя тя. помяни мя [.] *господи* [.] егда придеши въ царстви си.

В конецъ [:] Да не в соудъ или во осужденїе боудеть ми причастїе *святыхъ* твоихъ таинъ [.] *господи*. но въ исцѣленїе души и тѣлоу [.]

И так причащает ся еже в роуцѣ держимою частїю съ страхомъ и всяким благоговѣнїемъ [.]

И *священникъ* (143) же держа и самъ [.] ю же приять *святоую* часть. прѣклонивъ главою пред *святою* тряпезою. и моля ся глаголя. Таж яже і дїакон. таж причащает ся частїю в роуцѣ держимою. со всяцѣмъ благоговѣнїем и с блюденїем. таж ставъ отирает длань свою на илитонѣ. такожде же и дїакон.

яко да не нѣкако малъ бисеръ останет на длани комоуждо от нихъ. и погрѣшение страшно боудеть [.]

Таж ставъ *священникъ*. и приемлет роукама обѣма съ *святым* покровомъ *святыи* потирь. прї(143б)чащает ся трижда от него. по семь оустнѣ свои и *святаго* потиря. такожде иже роукама держимымъ покровцемъ отирает. и въ оустноу *святыи* потирь целовавъ. призывает абие дїакона глаголя,

дїакон [.] прииди.

и прїшед и поклонив ся к нему. и прощение от него прием. прїкасаеть ся и самъ иереомъ держамаго *святаго* потиря. в коупѣ с покровцемъ. и причащает ся и сам трижда.

сиче глаголющоу *священнику* [:] їмярек. дїаконъ. причащает ся

честно(144)и и святой крови господа и бога и спаса нашего ісуса хріста. въ оставленіе грѣховъ его, и в животь вѣчныи [.]

Таж отрывъ иже роукама держимымъ покровцемъ свои оубо оустнѣ. и святаго потиря. и так цѣлоует святыи потирь и священника. десноюу ланитоу.

в' том же глаголет иереи оубо. хрістось посредѣ нас.

діакон же. и есть и боудет.

и по семь. діакон оубо приемлет роукама святое блюдо и глаголемыи фоуникъ. всыпоуеть вся [.] яже въ святомъ блюдѣ [.] въ святыи потирь съ страхомъ (144б) и со всяким блюденіем. яко да некако ни едино малеиших что отпадет. или останет и погибнет небреженіем.

Семоу же творимоу. священник глаголет молитвою благодарественною.

таж прием святоую лавидоу и вложъ въ святыи потирь. и покрывѣ его съ единым покровцем.

ї діакон приемлет. и обраць ся къ западомъ и показоует къ внѣшним соущимъ въ церкви. и глаголет.

съ страхомъ божіимъ и вѣроу пристоупите.

священникъ же. аще оубо соутъ нѣции хотя(145)щеи причастити ся. приемлетъ от дияконовых роукъ святыи потирь. и прічащаетъ ихъ.

И тако благословивъ люди глаголет.

спаси [.] боже [.] люди своя, и благослови достояніе твое.

и тако обрацает ся къ святомуу престолоу.

аще ли же нѣсть кого причащающих ся. благословляетъ люди то же глаголя. держащю діакону святыи потирь.

святомуу же потиреви положеноу бывшоу на святомъ престолѣ. приемъ діаконъ оуготовленое кадило. и (145б) благословивъ фимианъ. Покажасть [= іерей] трожда святая. и глаголет тихо [:]

възнеси ся на небеса [.] боже. и по всеи земли слава твоя.

таж кадило оубо даеть в десноюу роукоу діакону. възлагает же и священныи дискось на главоу его [.] имоща звѣздоу накрытоу с покровцемъ. сам же священникъ приемъ своима роукама святыи потирь. и глаголет тихимъ гласомъ к собѣ.

благословенъ богъ нашъ.

възглашаетъ въ оуслышаніе.

всегда и нынѣ и присно (146) и в вѣкы вѣкомъ.

и пѣвѣцомъ поющимъ. да исполнят ся оуста наша [.]

и тако относят ся къ жертовникоу святая предходящюу діакону.

и тамо поставляютъ ⁶⁴ ихъ.

⁶⁴ Літери *по-* дописано над рядком.

и діакоу покадившо святая. и кадило въ святомъ мѣстѣ положившо. исходитъ [= діякон] и станеть предъ святыми дверьми на обычномъ мѣстѣ. глаголет.

Прости [,] приемше, божествныхъ святыхъ пречистыхъ [,] безсмертныхъ [,] небесныхъ [,] животворящихъ христовъ таинъ благодаримъ господа.

Заступи (146б) спаси.

День весь свершенъ святъ. миренъ [,] безгрѣшенъ испросивше сами себѣ и другъ другому (!). и весь животъ нашъ. христу богу предадимъ.

И священникъ же възглаголетъ. Яко ты еси освящение наше и тобѣ славою всылаемъ.

Таж діакон. с миромъ изыдѣмъ.

священнику же изшедшоу. и ставшоу на обычномъ мѣстѣ. діакон глаголет.

господоу помолимъ ся.

священникъ заамвоною (!) молитвою.

сеи же глаголемъ стоить діакон предъ святыми дверьми съ еди(147)ною страны. держа и оуаря свои трими персты десныя руки. и главою преклонъ. даже до скончанія молитвы. еи же скончавши ся. възвращаетъ ся діакон къ жертвеннику. послѣдоующоу священнику.

и тамо послѣднюю молитвою [= священнику] изрекшо и время приемшоу діакоу. и поклонившоу ся. потребляетъ [= діякон] святая. со всяцѣмъ блюденіемъ. и вниманіемъ. Вънегда же потребить святая. помываетъ трожда святые потири (147б) с виномъ и водою и испиваетъ. послѣди же отираетъ гоубою [,] оуоставленною на се. всякоу мокроу. яко не оставити ни единой же мокротѣ.

священникъ же исходитъ и раздаваетъ дороу

глаголящимъ люд[ем]ѣ. благословлю господа на всяко время.⁶⁵

Семоу же скончавшоу ся. възглашаетъ священникъ.

благословение господне на всѣхъ насъ. всегда и нынѣ и присно и въ вѣки вѣкомъ.

и се глаголя. благословляетъ в коупѣ и люди.

и по семоу стихоу. па(148)кы се.

молитвами пречистыя ти матере и всѣхъ твоихъ святыхъ. господи їсусе христе боже нашъ [,] помилуй насъ.

аминь.

и отпоустъ.

и тако отходитъ къ жертвеннику. тамо же и діакоу потребльшо святая. и священныя съсоуды сложившо. и покрывшоу. оумываетъ

⁶⁵ Заключный псалом (33-ий) з обідниці.

роукы. и оустны свои такожде на обычномъ мѣстѣ. идеже створено
есть оумывати ся. глаголя к собѣ и се.

нынѣ отпоуцаеши раба своего [.] владыко.

и трисвятое. пресвятая троице. отче нашъ. тропарь дневи. и бого-
родици. (1486) господи помилуи. .г.ждь. слава. ї нынѣ. честнѣишо
хероувим.

Тоже же глаголет. и священникъ оумывая ся по тому же оука-
заниоу. и по семь отпоустъ творить.

сия же глаголющоу комоуждо ихъ. съвлачат ся съ одеждъ своихъ.
таж каяжды поклонь ся. и помолив ся к себѣ и благодаривъ бога. исхо-
дять. ис церкви [.]

II

ЛІТУРГІЯ СВ. ІВАНА ЗОЛОТОУСТОГО В ДВОХ СЕРБСЬКИХ РУКОПИСАХ 14-15 ВВ. ВАТИКАНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

Серед церковнослов'янських рукописів Ватиканської бібліотеки зберігаються два цікаві з літургічного погляду тексти Літургії св. Івана Золотоустого: 1) Службник у формі бомбицінового звитка, без початку й закінчення, *codex bombycinus Slavo nr. 9*, та 2) оправлений паперовий Молитовник *Euchologium Slavicum nr. 10*. Оба тексти себе взаємно доповнюють, бо перший подає як правило лиш молитви священика й дияконові стихи ектеній, другий же приводить якраз співи мирян. Тоді як перший виник, мабуть, у половині 14 в., то другий можна датувати 15-им в. Як виявляє мовна аналіза, оба вони сербського походження. Для української літургії вони цікаві тим, що подають тексти трьох повсякденних антифонів; перший же до того являє собою сербський відповідник наших старших, передфілофеївсько-кипріянівських службників (як от напр. Молитовник-Службник з пол. 14 в., т. зв. кн. Володимира, виданий П. Ковалевим).

Службник-звиток *Slavo nr. 9*

Рукопис Службника (далі скорочуватимемо СЗ) це бомбиціновий звиток, довжиною ок. 5,95 м, шириною ж 16,8 см, записаний обабіч великим півуставом: на лицевій сторінці (А) 422 рядки, на оборотній сторінці (Б) 423 рядки; в рядку пересічно 14-18 літер, їх висота - 0,6 см, відступ же між рядками 0,8 см. Звиток склеєно з 5 куснів (відступ між рядками на таких склеєннях - 3,5-4 см); 6-ий кусень, на якому був початок і кінець (на обороті) Службника, затратився. Беріжки звитка скріплено підклеївками при переплеті 1895 р. Бракує початок літургії (молитви священика й стихи ектеній) по Малу ектенію після 1-ого антифону (збережений рукопис починається словами: «...славною владычцоу нашоу...») і закінчення від виголосу священика перед причастям «Благодатию и щедротами...».

1820 р. вивчав цей рукопис виленський славіст Михайло Бобровський, що на окремії доданій картці визначив вірно його зміст та по-

милково час виникнення - на 12 в.¹ Таке раннє виникнення цього рукопису поставив під сумнів і В.Ягіч,² що, певно з уваги на його мовні особливості, визначував його постання пізнішими сторіччями, не зважаючи на саму архаїчну форму звитка.

Сам зміст (священничий служебник літургії з дияконом та при со- служенні кількох священників, пор. чин при « Возлюбим », Б 97-114) та стародавня форма звитка промовляють за тим, що цей рукопис ужи- вався в якійсь церкві як припрестольний текст при відправі.³

Матеріал рукопису - бомбиціна, себто вироблюваний з бавовни товстий жовтавий ранній сорт паперу, принесений в Європу з Близького Сходу (може, за назвою сирійського міста Вамбусе-Мамбіз), - поши- рювалася зокрема в 14 в., хоч у Сирії була застосовувана й раніш.⁴

Пис ь м о. Рукопис писаний великими півуставними літерами (бли- скуча чорна туш основного тексту й циноброва при ініціальних літерах і міжтекстових ремарках), що своєю формою - зокрема при б, д, жс, з, м, ц, ч, њ - схожі на літери сербських рукописів половини 14 в.; їх прибіки подає кн. П. А. Л а в р о в : Альбом снимков с юго-славян- ских рукописей болгарского и сербского письма, Энциклопедия сла- вянской филологии, Приложение к выпуску IV, 1, Петроград 1916; йдеться ж про такі фотознімки: ч. 53 (Лесновский Пролог 1330 г. би- блиотеки Белградской Академии Наук нр. 83), ч. 55 (Сборник слов 1344 г. Хиландарского монастыря из собрания преосв. Порфирия Публичной библиотеки Ф. п. I. нр. 89, - літери з, б) та ч. 56 (Октоих до 1346 г. Публичной библиотеки Ф. п. I. 62, - літери м, д, жс, ц, њ).

¹ Codex bombycinus, scriptus fortasse seculo XII in forma voluminis, mutilus. Et forma codicis huius, et litterae cyrillicae unciales et scribendi voces sine separa- tione easque stichometros interpungendi ratio antiquissima et sermonis Slavici puritas pro remotissima aetate militat. Completitur liturgiam divi Joannis Chrisostomi, mul- tilam ab initio et in fine, etiam in quibusdam locis ex instituto imperfectam: prout necessitas postulabat presbyteri, missam in Ecclesia Slavo-Graeca simul cum aliis ce- lebrantis, in cuius gratiam scriptus esse videtur. Ab initio deficit ad orationem, quae post secundum antiphonon sequitur; in fine abrumpitur in iis verbis, quae sacerdos cantat levatum manus accessurus. In re critica magni faciendum hoc fragmentum. 1820, Michael Bobrowski, prof. Vilmensis.

² V. Jagić: *Analecta Romana*, Archiv für slavische Philologie, Bd. 25, S. 1-47, 1903.

³ На обороті Б ліворуч рядків 314-16 вписано дрібним півуставом імена *моиси, мариа, соломон, иоани* - біля слів тихої поминальної молитви священника за живих і мертвих після « Ізрядно » - « ...помени господи плоды приносещихъ. и добротво- рещихъ въ светыхъ цркъвахъ твоихъ... ». Йдеться тут, мабуть, про імена якихсь добродіїв чи ктиторів тієї церкви, якій сам звиток колись належав.

⁴ Л. В. Ч е р е п н и н : *Русская палеография*, Москва 1956, с. 219-20.

Доземі риски літер ставлено вигнуто до права, а на обох їх кінцях поведено тонші поземі рисочки, довші до ліва; при *n, n, m, y, я* (йотованому) доземі риски поставлено злегка розкрячма; позема поперечка при *u, e* (йотованому), *ю, я* (йотованому) в половині висоти доземих стовпців, при *n* - вона скісна як у латинському **N**; трикутником укладені долішні крильця при *ж* починаються при горішньому верхку середущої доземої риски; лук при *m* - понижче споду рядка: інколи це обернений готичний лук; літера *y* складена з *ь* та безкрапкового *i*; омікрон *o* має форму яєчка, поставленого на гузні; доземий стовпець при *ъ* виходить високо понад горішній край рядка; літера *ч* має інколи форму латинського **Y**.

Червонилом писано: 1) при молитвах ініціальні літери (їх стовпці при *Б, Д, И, П, С, Я* прикрашено поперечними рисочками, а замкнений ними внутрішній простір рядком крапок; доземі риски на обох кінцях прикрашено закінченневими поперечками), 2) ремаркові речення, що пояснюють дію священика, диякона чи людей; в окремих випадках тоді бодай ініціальні літери слів *попъ, дияк* та ініціальна літера перших їх слів писані червонилом (їх тоді передаємо в друку великою літерою). Червонило отже відограє тут роллю позначувати абзац. Ініціальні червоні літери вписувано аж згодом і їх деколи писець забував дописати (напр. *П* у [П]рѣмоудрость А 371). На обороті звитка такі червоні ініціальні висуваються перед стовпець тексту.

П р а в о п и с . Серед голосних літер рукопис уживає лиш йотованих *e* (нейотоване *e* лиш як цифра та вийняtkово: праведное А 229), *я*. Юсових літер немає. Літера *y* складена з *ь* та *i*, зрідка сполучених поперечкою, напр. *ny* А 305 (вийняtkово вона має форму якби накладених на себе літер *n* й *n*: непостыдны Б80). Переважає *и*, вийняtkово ж зустрічається (звичайно наприкінці рядка та в ремарках у слові *діак, діак*) і безкрапкове *i*. Омегове *o* пишеться в приєднаннях-приростках *от, об, o*; ініціальне *O* має звичайно дві крапки зверху й одну в середині та дозему рисочку внизу (інколи навпаки: дві крапки в середині й рисочку доверху); різниця поміж ініціальним омікроном та омегою затирається через оті доземі рисочки; всяка омега пишеться з двома-трьома крапками над рядком. Скрізь уживається літера *ь* (вона може пропускатися - похотми А 381, - а чи замінюватися пасриком - низречен'наго Б 389), вийняtkово трапляється теж *ъ* (безь/мѣрнаго Б 389); різниця поміж *ь* - *ъ* затерта ще й тою обставиною, що при *ь* на горішньому кінці доземої риски потягнуто до ліва тонку поперечну рисочку, яку при її легкому заокругленні до низу можна приймати вже за значок *ъ*.

Наприкінці рядка: 1) літера *i* звичайно в половині перекреслюється

тонкою рисочкою (жі/воущикъ Б 277); таке перекреслення трапляється тоді й при *ь* (животь Б 88), *ъ* виноситься над рядок - під титулу *о* (по/трѣ-боу Б 413), а над літеру *р* - *ль* (прѣд/тече А 255); в дволітерному *оу* літера *у*, винесена тоді над рядок, приймає форму доземого перекрою птахи на льоту з розп'ятими крилами (дроу/гъ Б 383).

Лігатур небагато: при *тр*, *тв*, *мн*, *нн*, *шн*, *лу* як спільна використовується дозема риска; подібно при *рль* (зокрема в приростках), при чому *ль* приймає тоді форму хрестика над *р*.

З-поміж надрядкових значків назвемо: 1) титулу в формі довгої поземої риски над двома суміжними літерами, інколи з легким перекресленням в половині; титула може мати форму й легкого лука, під яким тоді вписано дрібні приголосні (*г, д, жс, к, л, н, с, т, х, ш, ч, ст*) чи голосні (*е, о, у, ль, ь*); 2) крапку над (переважно йотованими) голосними *ы, и, є, я, ю, оу* (над *у*); над омегою й ініціальним *я* звичайно дві крапки поруч; крапка зокрема ставиться й над другою голосною літерою того ж слова й таких суміжних складів двох слів; зрідка крапка поставлено й над приголосними, зокрема над двома суміжними *нн* слова (плѣнникъ Б 310); її первісна функція отже подвійна: позначувати голосні, вимовлювані йотовано, та голосні, складені з двох літер; 3) пасрик у формі латинського *s*, ставлений замість *ь* (поміж двома *нн* та після визвучного *-т*, осѣнит' Б 98), 4) подвійний ґравіс, писаний над: а) наголошеними займенниками *ты, съ* (й його скісних відмінках: сей Л¹ ж. р., сеѡ [над -є] Г¹ ж. р.), б) над прикметниковим закінченням *-ы* Н¹ ч. р. (мирскы Б 180), над *-а* Н¹ ж. р., Г¹ ч. р., А³ с. р. й над *a* в *-аго*, в) в іменникових і прикметникових закінченнях над *и* з ранішого *-иш-* (*-иш, -ишх*: повелѣні А 144, божыхъ А 143, священні Н³ ч. р. Б 20, невѣдѣніхъ Б 53), г) в словах пріметъ Б 332, пиште Б 192; з друкарськотехнічних причин такий подвійний ґравіс у нас позначуваний скрізь (крім що над *ь*) значком наголосу.

Як знаки перепинання уживаються: 1) навхресно уставлена чотирокрапка при закінченні речень і абзаців (зрідка в цій функції вжито й двокрапки), 2) крапка (в половині висоти рядка) відділювати логічно-інтонаційні групи слів у реченні і таки окремі речення.

Описок у рукописі доволі багато; подекуди писець їх зауважив, вишкрябав помилкові літери і вписав інші (отак справлено: причестіємъ на *-иє* Б 382); помилково при тому інколи вишкрябав і іншу ще літеру (*-є* в: осоужденіє Б 357). Помічене пропущене слово дописував між рядками, позначивши його хрестиком (волное А 118, и еще молим се за в А 209). Описки: 1) повторюють частину слова (вьспѣ- А 88, супостата А 203, прѣнесенени Б 40; додано *-мь* в единениємъ Б 381; а *-е* в твоєє А³ ж. р. А 187; замість *єще* написано: иже Б 203, еже Б 230),

2) пропускають літеру (у в *ou*: о десною Б 202; -и в: поко[и] ихъ Б 264; -я в: жити[я] А 359; -х в: о благодѣяни[х] Б 150; -а- в: многаши припад[а]ємъ А 346; -ю в: оставлені[ю] Д¹ А 251; -ѡ- в: прѣ[д]лагаємъ Б 342, прѣ[д]ложен'ныхъ Б 31; *въ-* в: [въ]знесѣмъ Б 105; -мъ в: наши[мъ] Б 70) чи склад (прѣдлеже[ще]є Б 213, оставле[ніе] Б 225, прѣд[ле]жещá Б 411, грѣ[хо]мъ Б 69, почи[вши]хъ Б 232, наше[го] Б 245), - а що звичайно трапляється наприкінці рядка. Помилка другоу (замість -га у стиху сами себѣ и другоу весь животь нашъ хрїстоу богу прѣдадѣмъ Б 383-85) перейнята вже з переписуваного оригіналу, бо є і в Исидоровому Служебнику (31б).

Фонетика писця відображена в неетимологічному писанні церковнослов'янщини на сербський лад, головню в вокалізмі. Замість юсів (носових голосних) скрізь пишуться *ou/у/ю* та *e/ѣ* (освѣти душе наше Б 119, поменуовше А 4). Літери *и/і* - *ы* пишуться всуміш (марью А 2, сь десние страны Б 245), писець вимовляв тут один голосний *і*. Літеру *ѣ* вимовляв писець з екавська як *e*, тому й сплутував їх на письмі (дондѣже Б 141); болгарське стосування її замість *я* проявилось в написаннях: хранителѣ А¹ Б 66, поклонѣнниие (!) Б 327, оставлѣеть Б 269, - це слід того болгарського оригіналу, з якого СЗ списувано. Три випадки, коли *ѣ* написано замість *і/ы*, тлумачаться нефонетичними причинами: 1) тебѣ цароу славь Б 385 - це або присвійний давальний або слід сербського поширювання закінчення -*e* в І¹ жіночої відміни іменників з м'якого типу на твердий; 2) на страшѣмъ соуди Б 82 - ймовірно замість звичного тут *судищи*; 3) прѣведе 2. ос. одн. аор. Б 138 - гр. *παρήγαγες*, Молитовник-Служебник « кн. Володимира »: приведе 22б, Исидорів Служебник: привель еси 20б - мабуть, через сплутання приростків *прѣ-* й *при-*. Всуміш пишуться в сильних і слабих (хіба що в такому випадку півголосний загалом пропущено) позиціях *ь* - *ѣ* (по лькоу Б 292// по лькоу А 341 « помалу »), при чому написання з *ѣ* дуже рідкі; таке *ѣ* пишеться після сонантних *p*, *л* як *pѣ*, *лѣ* (дрьжава А 9, скрѣби А 339, испльни А 28, длъго Б 293, безмльвно Б 285) та в сполуках -*pѣ-*, -*лѣ-* (пльти Б 408, крѣви Б 409, крѣвь Б 219), а з сербська в слові бѣдрость Б 224; є й слід його графічного вжиття замість *e* на болгарсько-східнослов'янський лад (сьнь В¹ А 18). Трапляється й слід вокалізації перед наступним йотованим складом дієслівного закінчення -*тъ* в -*ти* (огласити є Б 227). Приголосний *й* випадає в: прими А 188, прѣметъ Б 332. Група *рю* отверділа (цароу А 385// царю Б 398). Про збережену паліятальність *л'* свідчать написання *ле* (оставление Б 195, земле А 53, вьселенѣи Б 275, хоч є й явлен'ныхъ Б 149). Про отвердіння груп *шю*, *цю* свідчать написання *нашоу* А 38// *чашоу* Б 191, *богородицоу* А 39.

Морфологія. В відміні іменників чоловічого роду відмітимо закінчення: в Д¹ *-ови/-еви* (христовы А 6, господеві А 48) поруч звичного *-у* (сыноу А 68, миру Б 74), а в Г³ *-ов* (грѣховъ А 207, даровъ Б 40) поруч частішого нульового (рабъ А 26, отрокъ Б 1). В м'якій жіночій відміні: *-е* в Г¹ (ноужде Б 340) та А³ (душе А 119), а в давніх основ на *-i-*: в Г³ похотми А 381, в Л³ людехъ А 286. В м'якій середній відміні: *-и* в Л¹ (здрави А 206// виинятково здравии А 196, о прѣбивани А 195) та Г³ (повелѣнїи А 144) й Г³ (даровани А 97), *-их* в Л³ (о невѣдѣнїихъ А 303). Вживаються й окремі закінчення двоїни (Н-А² под нозѣ А 201, роуцѣ Б 14; светыма своима и прѣчистыма и непорочныма роукама Д-Г² Б 182).

В відміні прикметників і дієприкметників характеристичне вживання поруч іменникових і займенникових закінчень: Н¹ *-ы* (дневны А 76, высѣваемы А 88, приведы А 44) *-а* (великолѣпнѣ слава Б 168), Г¹ *-аго* (вышняго Б 23) *-ое/-ые* (от всакоє небесныє А 91) *-ы* (от лоукавны А 411), Д¹ *-ому* (пользномуу А 27), *-ти* (по велицѣи А 177, апостольсцѣи А 255, пакыбыгитиистѣи А 250), А¹ осіб чол. р. *-а/-аго* (доволна ме сътвори А 412, хотещаго чисти А 161), жін. р. *-у/-ую* (чѣстноюу Б 219, вѣчноую А 32), Г¹ чол. *-сер. р. -гѣм, -иєм, -ым* (сдинѣмъ Б 319, божиємъ А 280, грѣшнимъ Б 3, светымъ Б 221), Л¹ чол. *-сєр. р. -гѣ* (на хєроувимсцѣ А 401, вѣ чистѣ жити Б 279), *-им/-ем/-гѣм* (о свѣшнимъ А 271//*-немъ* А 332, о чѣстнѣмъ А 282, о прѣпочившемъ рабѣ А 211, вѣ настоещимъ А 29, боудущимъ А 31), Н³ *-и, -ые* в чол. і жін. р. *-а* в сер. р. (перната Б 157, многа лѣта Б 21, А³), *-е* в чол. р. дієприкм. (поменоувше А 40), *-а* в сер. р. (поюща Б 160), Г³ *-ых/-ыхъ* (грѣшныхъ А 114, страшныхъ Б 347, правещихъ Б 268), Д³ в чол. р. *-ом* (принесеномъ Б 2), зрештою *-ым, -им* (гѣмъ небеснымъ А 387, поустошнимъ А 146), Г³ *-и, -ими, -ыми* (сѣ плаваюци Б 414// сѣ ходещими Б 415, сѣ всѣми светыми А 40), Л³ *-ыхъ, -ых* (о людскыхъ А 303, о оглашен'ныхъ А 238), Г² *-ыма* (светыма Б 182).

В займенниковій відміні відмічуємо форми: ть А 54, постпозитивне сѣ (градь сѣ Б 302, хлѣбъ сѣ Б 216), поруч: в чась сы А 107, А¹ вѣ нь А 36, вѣ ню же Б 177, А³ є А 226// ихъ Б 264 в чол. р., за ны Б 199, за вы Б 194.

В конюгації назвемо такі особливості: в теперішньому часі - владеши А 399, вѣсиламо А 221, А 374, Б 8 (зі стягненнями замість *-гѣ-, -ає-*), вѣмы Б 147, в вольовому способі - имѣмъ Б 125, прѣдадѣмъ Б 385// *-димъ* А 7, А 43; в 2-ій ос. одн. аористу збережена давня форма (ты прѣведе Б 138, дарова Б 142); в перфекті трапляється один раз пропуск допоміжного дієслова *єсть* у 3-ій ос. одн. (вѣдаль Б 185 - грецький аорист *ѣдоже* « дав »), Молитовник-Служебник: вѣдаль 236,

Ісид. Служ.: дасть 22б); в пасивному складеному імперфекті прѣданъ бываше Б 178 (в Молитовнику-Служебнику тут: предающе ся 23б) тут неузгіднена, з погляду аспекту, перфективна форма пасивного дієйменника з дуративно-ітеративною формою допоміжного дієслова *бывати*. Подібних особливостей аспектового вжитку більше: приходити или приблизити се А 383, поминаеть рекше прочитаеть Б 24б (поруч ужито *імперфективної* й *перфективної* форми дієслів); дієслово *кончати* вжито в перфективному значенні (Б 77, Б 375, кончавъ А 369). Грецький перфект *σοι παρεστῆρασι* « перед тобою стоять » перекладено невірною імперфектом: Тебѣ бо прѣдстояхоу Б 154 (так зрештою є і в Молитовнику-Служебнику 22 і в Ісидоровому Служ. 21б). Для вираження « сценічної теперішньости » (в ремарках) вживається теперішній час від перфективних дієслів (оумиют се Б II, станоуть Б 1б, прѣкръстить Б 214).

З особливостей синтаксису назвемо: 1) частіше вживання давального присвійного (вращю душамъ и тѣломъ Б 418, о блажен'нѣи емоу памети А 214) ніж родового (оставленіє грѣховъ Б 225), 2) подвійні знахідні (довольны сѣтвори ны А 310, при чому вживається коротка форма прикметника, див. ще Б 290-93), 3) короткі форми прикметника вживаються, крім що в складеному присудку (мили се дѣемъ Б 211), виражувати неозначеність (да и мы тихо и безмльвно житіє поживемъ Б 284-86, дне всего сѣврышенна Б 360), хоч через стягнення довгих закінчень в Н¹, А¹ жін. р. та в Н³ чол. р. тут ця категорія затирається (прѣсветоу, чистоу, прѣблагословеноую владычицоу А 37 - гр. *τῆς παναρίας, ἀρχάντου, ὑπερευλογημένης δεσποίνης*, оглашении, вѣрни Н³ А 224, молитва виходна А 55), 4) порівняно з кипріянівськими й пізнішими виправленнями ширше вживання присвійного займенника *свои* у 2-ій ос. одн. (і не *твои*, де немає протиставного підкреслювання присвійности, напр. иже миръ свои тако възлюбиль еси, яко же сына своего дати Б 170-71; у Римському Літургіконі 1942 р. тут скрізь *твой*, с. 247), - теж у 3-ій особі (на благоє изравнаи комоуждо на свою потрѣбоу Б 412-14, себто « на його потребу »), 5) широко вживається інфінітив у функціях побічних речень намірових (избавити се намъ... помолимсе Б 338; отврати очи помышления нашего не прилипати поустошнімъ А 144-46) та відносних (богъ миловати А 150), 6) трапляється пропуск дієслівної зв'язки *єсть, суть* (книгы, въ них же написана имена Б 247), 7) грецьке *αὐτός* « ти сам, сам » перекладає як *ты* (А 26, 112, Б 405), в множині ж як *тѣ* (*και αὐταῖς ταῖς ἐπουρανίαις δυνάμεσιν* - *и тѣмъ небеснымъ силамъ А 387; в Ісид. Служ. тут в Літ ІЗ так само: и тѣмъ небеснымъ силамъ 15, але в Літ ВВ вже: и самымъ н. с. 51; Молит.-Служ.: и небеснымъ силамъ 17б), 8) грецький конюнктив з

заперечним *μή* передається імперативом, як у Молитовнику-Служебнику (*μή ἀποστρέψης τὸ πρόσωπόν σου* - не отвори лица твоего А 421, *μηδέ ἀποδοκιμάσης με* - и не отрини мене А 422, Мол.-Служ.: ни непотребна мя створи 18, Исид. Служ. ниже отринеси мене 16), 9) словолад атрибутивного прикметника й іменника зчаста інверсивний, зокрема при присвійних займенниках (душе наше А³ А 119, о людехь его А 280, словомь истин'нымь А 227, жизнь вѣчноую А 32; теж: словесноюю сию слоужбою Б 231); препозитивний вжиток залежного йменника в родовому (рабь твоихь прошения А 26) та об'єктного знахідного супроти активного дісприкметника (плоды приносящихь Б 312, але наприкінці перелікового ряду: и поминающихь нищее Б 315) як і прямого об'єкту супроти присудка (и на всѣхь насъ милость твою послѣ Б 317), 10) дwoяке керування при *помянути* зі знахідним та з родовим (помени епископство// всакого ...чина Б 267, 273).

У словотворі назвемо: виключно приросток *прѣ-* (прѣотчихь Б 233 як і прѣнебесны Б 333), нѣкто А 266// никто А 279, многаци А 345, царство Б 227, хероувимь А 377 (А³ - не *-мы*), мирскы животь = животь мира Б 180, утворювання активних дісприкметників минулого часу дієслів кляси *и* переважно наростком *-ѣь*, а не *-ивь* (оугождьшихь А 126, сподобльшаго А 297, прѣложь Б 220, испросше Б 382, поклоньшее А 248, вьсклонь се Б 214, отстоупльше Б 28//оукрасивь А 98, осветивь, прѣломивь Б 184), смѣрньна А 241.

У лексиці відмічуємо вирази: *благовѣстник* « евангелист », *діяк(он)* « диякон », *діяконства*, *діяконники* « стихи ектеній », *единочедый* « єдиородний », *ієрейство* « форма шанобливого звертання до священика », *мних* « воздержник », *ниций* « убогий », *оставленіє*, *отпущеніє* « прощення (гріхів) », *платьць* « ілітон », *по льку* « помалу », *поп*, (рідше) *светитель* « священик », *пришельствовати* « проживати », *равно* « одночасно », *рекше* « себто », *сѣгласіє* « антифон », *тусаца* « тисяча ».

Найвиразніше виступають лексичні різниці поміж СЗ та Молитовником-Служебником й Исидоровим Служебником, як порівняти перекладання окремих грецьких термінів у цих трьох літургічних текстах.

Найбільше тут схожостей з лексикою Молитовника-Служебника « кн. Володимира »:

την ἀγαθότητα - благостыню А 65 - благостыню МС 11б - *благость* ІС 6б

ἀμέτρητος - безмѣрный Б 399 - безмѣрный МС 29 - *неисчетенный* ІС 32

ἀναταυρόστως - незазорно А 314 - незазорно МС 1б - *неосоужденно* ІС 12б

ἀνάπαυσον - покои (ихъ) Б 264 - покои я МС 26 - помяни ихъ ІС 266
ἀξιοθῆραι - достоинь быти А 367 - достоинь быти МС 17 - сподобити ся ІС 14

βασιλείων - владычество Б 284 - владычество МС 266 - царство ІС 27

δέησις - молитва А 304 - молитва МС 16 - моленіе ІС 12

δημιουργήσας - сдѣлавъ Б 401 - сдѣлавъ МС 29 - сдѣтельствоваць еси ІС 32

ἐκλίωαν - поклонише Б 408 - поклониша МС 29б - преклониша ІС 32

ἐνδοξος - прѣхвалный Б 256 - прехвалный МС 25б - всехвалный ІС 26

ἐξαποστείλας - пославъ А 243 - пославъ МС 15 - низпославъ ІС 11

ἐπίγνωσις - разоумъ А 30 - разумъ МС 11 - познаніе ІС 6

ἐποχοόμενος - сѣдеи А 401 - сѣдѣи МС 17б - яздѣи ІС 15б

ἐκεία - молитва А 183, Б 260 - молитва МС 13б, 25б - моленіе ІС 26, мольба 9

καταστήσας - поставлеи А 56 - поставлии МС 11б - оуставивыи ІС 6

λατρεία - служба Б 274 - служба МС 26 - жертва ІС 26б

μονογενής - единачедый А 244 - единачадый МС 15 - едиnorodный ІС 11

νήψις - бѣдрость Б 227 - бодрость МС 25 - оумъвеніе ІС 24б (Рим. Служ. 1942: трезвеніе 252)

νοσοῦντας - недоужныи Б 417 - недужныи МС 29б - болящихъ ІС 32б

ὀρθοδόξος - правовѣрный Б 268 - правовѣрный МС 26 - православный ІС 26б

Куди меньше вже таких схожостей з термінологічною лексикою Исидорового Службника, себто з його Літургією св. Івана Золотоустого:

ἀναλλοιώπως - неизмѣньнъ А 392 - неизмѣненъ ІС 15 - непревратенъ МС 17б

ἀπεριωότητος - недовѣдомъ Б 132 - недовѣдомъ ІС 20б - недоумьслимыи МС 22

ἀρχιερεύς - светитель А 393 - святитель ІС 15 - началныи святитель МС 17б (Рим. Служ. 1942: архіерей 228)

ἀτρέπτως - непрѣложьнъ А 391 - непреложень ІС 15 - непремѣненъ МС 17б

ἄφεσις - оставленіе Б 225 - оставленіе ІС 24б - отпущение МС 25

γέγονας ἄνθρωπος - бывъ чьловѣкъ А 392 - бывъ чьловѣкъ ІС 15 - **сыи ч.** МС 17б

ιατρός - врачъ Б 418 - врачъ ІС 32б - цѣлитель МС 29б

μεταλαβεῖν - причестити се Б 346 - причастити ся ІС 30 - прияти 28б

μετάρσια - възвышаюца се Б 158 - възвышаюца ся ІС 216 - възхи-
щаюца ся МС 23

παλάτιον - полата Б 282 - полата ІС 27 - боляре МС 266

σταυρός - крѣст Б 199 - крест ІС 236 - распятіє МС 24

Є тут однак і свої окремішності, різні від обох згаданих текстів:

ἀνεκφραστός - неизречен'нь Б 132 - неизглаголаный МС 22 - нескан-
занень ІС 206

ἀπροσκόπτως - бес прѣтикания А 315 - непорочно МС 16 - непрет'яно-
венно ІС 126

ἐγκρατευντῶν (I³) - о мнись'хъ Б 238 - о постниц'хъ МС 25 - о въз-
держниц'хъ ІС 25

ἐκάνωσον ἡμᾶς - довольны сътвори ны А 311 - оудоволи ны МС 16 -
оудовли нас ІС 126

κατάπεμψον - послі А 187 - низьпослі МС 136 - ниспослі ІС 96

παροικοῦμεν - пришьльствоуемъ Б 303 - присношествоуемъ МС 27 -
жительствоуемъ ІС 276.

Оті лексичні різниці свідчили б, що й перед Кипріяном текст цер-
ковнослов'янського Служебника в Літургії ІЗ зазнав уже був на сло-
в'янському Півдні одного редакційного виправлення, а що його част-
ково перейняв згодом і Кипріян у свій справлений текст перекладу.

Особливістю цього служебникового тексту є наявність священико-
вої молитви перед читанням євангелія « Господи боже нашъ приклони
срдьца наша въ послушание божихъ твоихъ повелѣни... » (А 140-58).
Цей молитви немає ні в Молитовнику-Служебнику « кн. Володимира »
ні в Исидоровому ні, само собою, в нових стандартизованих текстах.
Дещо інакше звучить і молитва при ході до горнього сідалища й чин
читання євангелія.

Подані початки трьох стихів антифону 2-ого (А 14-17) та 5 стихів
3-ого (А 48-54) у формі, вживаній сьогодні в Греко-католицькій Церкві
в Галичині при повсякденних антифонах; йдеться ж про чин літургії
з дияконом при сослуженні кількох священників (пор. Б 97-114). Єкте-
нійні стихи диякон виголошує під час читання священиком І-ої й 2-ої
молитви за вірних, при чому тексти стихів і ектеній в дечому різняться
від сьогоднішніх. Чин обмивання рук відбувається після перенесення
св. дарів (Б 11-12), при чому священники говорять псалом 25-ий « Оу-
мью въ неповинныхъ роуцѣ мои... » (Б 12-15), як сьогодні при обла-
ченні (Римський Служебник 1942 р., с. 172). За словами К. Невост-
руева,⁵ умивання рук священниками після перенесення св. дарів на

⁵ А. Горский - К. Невоструев: Описание славянских рукописей Московской
Синодальной библиотеки, отд. III: Книги богослужебные, ч. I, Предисловие, с. VII,

престол з багатоліттям для старшого з-поміж них (у нашому рукописі: Б 17-28) знають лиш найдавніші рукописні Службники Синодальної бібліотеки (напр. ч. 342 з 12-го в. та передкипріянівський ч. 345 з 14-ого в). З-поміж тих же рукописів лиш Службник ч. 342 з 12-ого в. знає, як і наш рукопис (Б 98-115), і чин цілування поміж сослужними священиками в вітварі на дияконові слова « Возлюбим друг друга ». Оба ті чини є і в Молитовнику-Службнику (19б-20 та 21б) й їх наш рукопис нагадує дуже близько окремими дослівними та розширеними фразами. Йдеться отже про літургічну традицію, засвідчену в давнину - до Філофеевих-Кипріянових виправлень, - бодай від 12-го віку в Київській митрополії.

Молитовник *Euchologium Slavicum* nr. 10

Рукописний молитовник-часословець *Euchologium Slavicum* nr. 10 це оправлений паперовий кодекс формату 10 × 15 см з 63 листків, записаних обабіч дрібним скорописним півуставом (дзеркало письма: 6 × 10,5 см; на сторінці переважно 14 рядків, а в рядку до 20 літер; висота рядка 2 мм, відстань поміж рядками 5-6 мм). Від довгого вживання загубилися якісь кінцеві та перші 4 початкові листки рукопису; на доданих згодом початкових 4 листках дописав пізніше хтось - може, й неслов'янин, що церковнослов'янщину чув у македонсько-сербській вимові, - загублені тексти вступних щоденних молитов; при переплеті деякі картки переплутано (напр. 45-у) й невірно згодом попатіновано (двічі листок 45!).

Рукопис включає: вечірню, полуношницю (« павечерница »), теж велику, співи вірян під час літургії (свв. Івана Золотоустого й Василя Великого, с. 45Аа-55б), в тому й грецькі тексти декотрих важливіших пісень, та врешті з восьмигласника воскресні літургійні тропарі й богородични та утренні іпакої (с. 56а-63б). Форма літер *a, n, m, љс, ѿ, т* (в основному тексті) нагадує раннє скорописне письмо 15 в.⁶ Фонетика церковнослов'янщини виявляє виразні сербські екавські й ікавські форми, при чому зрідка пробиває (зокрема на початкових дописаних листках) і македонська вимова. Рукопис виник, може, в якомусь монастирі. Приводження й грецьких текстів літургійних співів (трысветое 48а, хероувико 50б, достойно 52б) свідчить, що йшлося про чернечий

Москва 1869 (фототипний передрук у: *Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris, Fontes et dissertationes, t. II, Wiesbaden 1964*).

⁶ Див. Л. В. Черепнин: *Русская палеография*, Москва 1956, с. 249. - Нам не було можливим дослідити водних знаків ужитого паперу.

осередок, де грецька мова могла вживатися поруч слов'янської (може, сербський Хиландарський монастир на Афоні?).⁷

Подрібно на зміст Молитовника складаються: вступні молитви з вечірні (Царю небесний, Отче наш, 1а-2а), вечірневий псалом 103 (2а-5а, наприкінці брак частини стихів; с. 4а наприкінці й 4б не записана), псалми 140 (5б, кінця брак, бо бракує листок), 141 (6а-6б), 129 (6б-7а), 116 (7б), Свѣте тихи (7б), великовечірневі стихи з 92-го псалма (8а), Сподоби господи (8а-8б), Под твою милость (9а), Идоуще на трапезоу вечерати (9б), молитви при вечерянні, И повьстѣти от трапези (10а), Възвеселил нїи еси (10а), Начело павечѣрници (11а), псалом 50 (11а-13а), 69-ий (13а-14а), 142-ий (14а-15б), Слава въ вышнихъ (15б-16а), псалом 89 (16а-16б), Сподоби господи в ноць сїю (16б-17б), Верую (17б-18б), Достоино, Єще на всако врѣме (19а-19б), Молитва св. Великаго Васїліє: Нескврѣннаа... (19б-22а), молитва Даждь намъ владыко (22а-23а), Начело павечерници великыѣ (23а-24а), псалми 4-ий (24а-25а), 12-ий (25а-25б), 24-ий (25б, писан у трѣтїемъ часѣ), 30-ий (26а-28б), 90-ий (28б, писанъ у шестомъ часѣ), С намї богъ (29а-30б), Днь мимощд (30б), Бесплтноѣ ествѣ (30б-31б), молитви до ангелів, Йоана пророка, свв. отців, хреста тоцо (31б-33а), Невидимих врагъ моихъ (33а-33б), Яко страшнь судъ твой (33б-34а), Сльзы ми даждь (34а), Непостыднующу (34а-34б), Господи, господи избавлеи нас (35а-36а), псалом 101-ий (36а-38б), молитва Манассїи Господи въседръжителу (39а-41б), Помилуи нас господи (41б-42а), Милосрдіа двѣри (42а), Хвалїте бога (43а-44а), Въссветаа богородице (44а-45Аа), Пенїе что отпевають діаци на літургїи (45Аа-55б), Тропарї въскрѣснїи, ипакої и богородичнїи (56а-63б). Закінчення утренивих тропарів (І нинї, Жизнодавця рождши) брак.

Текст літургїї починається відпустом після утрени (Чьстнѣйшу хѣрувимъ, потрїйний поклін « метанїя ») з таким же поминанням ктиторів, як у заклочній поминальній сктенїї з північницї; безпосередньо після того наступає властивий початок літургїї з потрїйним поклоном « метанїям » перед престолом і зніманням камилавки-« капи ». Єктенїї всього лиш згадані загально. Всі три антифони - повседневні (стихи

⁷ Долучена до рукопису картка з бібліотечним описом (М. Бобровського?) означає цю пам'ятку так: *Codex chartaceus in 8º minori, seculi incerti, ab initio, in medio et in fine mutilus, constans chartis 63. Est fragmentum breviarii, seu potius Horologii, quo Slavi ritus Graeci in liturgiis uti solent. Exorditur ab officio vespertino, cuius primae paginae a manu posteriori cuiusdam Bulgari linguae Slavicae ignari scriptae sunt, et definit in tropariis pro diebus Dominicis et quidem in verbis Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus, quae nisunt tropario, quod cani solet diebus Dominicis in matutino. Textus in eo ad dialectum Slavo-Serbam refectus cernitur.*

й приспіву); *Слава Отцю* з приспівом розбито на два стихи. Та тільки при 3-ому антифоні відмічено й недільний приспів (46б); одночасно зазначено й окремий приспів тоді ж на суботу, тотожний з таким же окремим антифоновим приспівом завпокійної літургії (Спаси ни сыне божи за покои прѣставльших се, поющих ти, алилуа 47а). І сам 3-ій антифон має стихів не три, але п'ять (з того ж 94/95 псалму ще стихи 4-ий і 5-ий, 47а). Подібно до звичок Греко-католицької Церкви співають після вхідного тропар, Слава, кондак, І нині, богородичен - відповідного голосу. Перед читанням прокімену апостолові читець, як перед апостолом чи пареміями, виголошує ще, що це стих з Давидових псалмів. При тому названо два повседневні прокімени: 1) суботньо-завпокійний 4-го голосу « Душе ихъ въ благыхъ выдворит се, и сѣме их наследитъ землю » (49а, - сьогодні його перша половина це завпокійний на 6-ий голос), 2) середовий « Величитъ душа моа ». Названо з черги початок завпокійного (« суботнього »!) апостола (І. Кор. 15: 20) та « Богородичного » (Філ. 2:5), що читається сьогодні на Богородиці Різдва й Успення. При стихах до алилуї читець теж виголошує, що це з Давидових псалмів. Подібно як при зразку початку апостола, так і при зразку початку євангелія подано читання з суботи (Йоан, зач. 16) та з Різдва й Успення Богородиці (Лука, зач. 54), а що тут віднесене до середини. При херувимській пісні зазначено й її відповідник з Літургії Напередосвячених Дарів (Нинѣ силы 50б). Характеристична й замітка при « Отца и сына », що дехто додає тут ще й « троицу едину сущоую... », себто йшлося про зафіксування якоїсь новопоширюваної звички. Текст освячувальних слів і відповіді « Амінь » поминено. Після « Достойно » подано й задостойник на Літургії Василя Великого (О тебѣ, 53а). Поминання після « Достойно » як і ектенійні стихи аж до « Отче наш » та стихи опісля аж до « Воньмім » поминено. Після « Един свят » подано стихи причасних - недільного й усіх повседневних, при чому текст недільного й середового наведено й по-грецьки, а тутешній суботній причастен це нині наш завпокійний (Блажени иже избра господь, 54а). Неясним вийшов текст при чині причащення: тогда [на « Съ страхом... »] діякъ въземъ свѣщ'никъ обема роукам[а], и открьвѣною главоію глаголе люде: Благословѣнь... (65б); мабуть, текст тут зіпсутий в наслідок якихсь пропусків. На « Спаси боже... » люди й диякон всього вклоняються й відповідають по-грецьки « Ис полл ети деспота ». Після « Да испльнет се... » подано зразу ж стихи з заамвною молитвою (без попередньої ектенії), за те після « Боуди име... » з обідниці - заключний псалом 33-ій та відпуст, що його текст де в чому різниться від сьогоднішнього. В окремих випадках різняться й тексти співів вірян від прийнятих сьогодні (при « Иже хероувіими »

50а, « Чеснѣйшоу » тощо); подібно і в грецьких текстах (в « Яко да царя »: подѣмлююще 50а - ипóδεκσάμινι 50б = *υποδεξάμενοι* - нині: подимем - *υποδεξώμεθα*). Грецькі тексти (Святий Боже, 48а, Іже херувими - Яко да царя, 50б, Достойно есть 52б, причастен недільний, 53б, й середовий, 54а) пишець або всього списував з якоїсь уже місцями перекрученої передачі грецьких виразів - або робив це зі слуху, себто з новогрецькою, хоч і не послідовною, вимовою: поділ на слова тут місцями не вірний, назвучних гострих придихів немає, давні дифтонги *ei, oi, ai* це *i, e, η = i, β = e*, різниці між *ω* й *ο* немає (вони пишуться всуміш); вимова *-nt-* збережена (хоч є й *-nd-*: иконизóндес, 50б = *εικονίζοντες*), подібно як і назагал вимова визвучного *-n* (хоч є й без *-n*: аймакарíсто', 52б = *ἄεσμακάριστον* та гіперистичне *-n*: тин' зóбпiон, 50б = *τῆ ζωολοιῶ*); інші ще особливості: дриади, 50б (*Τριάδι*), искрирсь, 48а (*ισχυρός*).

Недільні літургійні богородичні не скрізь ті самі, що їх співаємо сьогодні: в голосах 2-ому (Въса са паче сьмíсла, 57а), 3-ому (Тебѣ ходатаицý, 58а), 4-ому (Єже от вѣка оутаеное, 58б), 6-ому (Иже благословенýю нарекии, 60б) й 8-ому (Иже нашь радí, 62а) вони такі, як у Православній Церкві.⁸

В літургії, крім священника й диякона (до речі, розподіл співів поміж ними не відповідає докладно нинішньому), виступає при читанні апостола ще читець. При окремих ектениях позначено, що їх виголошує *діаконь или понь* (50а), себто передбачувано відправу й без диякона.

У п р а в о п и с і відмічуємо: 1) дублетні літерові значки: всуміш *ou* й « вісімкове » *y* (звичайно наприкінці рядка!), « омікрон » та « омега » (звичайно лиш у назвучі приимеників-приростків *o, om, ob-*), *ε* « велике » й *ε* « йотоване » (*i-e*), при чому в назвучі слів переважає « велике » *ε* (різниця поміж « великим » *ε* та *e* дуже незначна: *ε* виходить лиш виразніше під і над рядок, пор. же 35б, прѣтрыпети 59б, то знову ж ніби положене ріжками скосом вгору: неесыти 36б), після ж голосних йотація наступного *e* (себто *ε*) позначена лиш зрідка; наприкінці рядка інколи замість *e* пишеться *э* (сь оцэ/мь 18б, имэ 42а, въ мэ/сто 50б, нэ/искусном 35а, подаэ 61б); появляється літера « з'їло » в формі латинського *s* (з'їло 25а, в'рази 25а, о боз'ї 49а), 2) зрідка трапляються нейотовані написання груп *оя, ое, ою, ая, ѡя* (твооу 45б, моа 12а, всесьжигаемаа 12б, благодѣавшому 25б), вийняtkово ж подвійні голосні (бѣзаавѣтїе 30б), 3) замість *y* появляється за сербською звичкою зрідка написання з *ю*, теж *ую* (ра́дуюет се 57б, подающе́ю боа): спершу

⁸ Див. Великий збірник, Прага 1935¹, 1952², серед утреневих богородичнів, с. 61, 69, 78, 96, 112.

бо як *чю, шю, жю, рю* позначувано лиш сполуки пал'ятального приго- лосного з *у* (теж виниклим із велярного носового голосного, « великого юса »), а з отвердінням тих приголосних у сербохорватщині традиційні написання з *ю* втратили фонетичне значення й отже могли бути пере- ношувані на сполуки й інших приголосних з *у*.

Поділ на слова не проведений виразно й скрізь. Інтонаційно-значен- неві фрази відділюються комою чи крапкою. Слова діляться при пере- носі в наступний рядок навіть із залишанням лиш назвучного приго- лосного наприкінці попереднього рядка (да н/асладит се 5а).

Серед нарядкових значків появляються: 1) як значки наголосу: акут і зрідка ґравіс, а над *ѣ, а* та йотованими голосними *ю, я, е, и* (пі- слявокального) тоді може появлятися ще й півкружкова (ріжками вниз) камора-ціркумфлекс; акут і ґравіс писані зчаста й над *ь* (з дру- карсько-технічних причин його тоді в нашому передруці тексту про- пускаємо, а ґравіс, камору й подвійний ґравіс передаємо лиш одним значком акуту); над *и* (особливо в визвуці слів та наприкінці рядка), *ы* (ты 2ба), *е* (се 51а) й над *ь* (зокрема в закінченні -ь I³: рабь твоих 38б, словѣсь твоих 33а, от бѣдь 42а, - може, відмічуючи тут появу нового закінчення -а?) пишеться подвійний ґравіс (при передруку тексту й замість нього пишемо лиш акут); такий подвійний ґравіс може бути сполучений в половині поперечною рисочкою й тоді він (наприкінці слова чи рядка) замінює всього літеру -и (призри 41б, поми/лоуи 42а, вь павечерници 42б) й так його тоді передаємо в передруці; 2) титла то як півкруглий лук то як вужик, під який тоді можуть виноситися хіба всі приголосні й голосні, а то й цілі склади; при підтитловому скоро- ченні закінчення -го як -г можна здогадуватися й сербської вимови (твоег 36а).

Описок у рукописі дуже багато: найчастіш це пропуски літер - ініціальних, що, як і ремарки, дописувані були згодом червониллом ([X]вáлите 7б), - у дволітерному *оу* (соуцо[у]ю 52б, блажено[у]ю 52а, сло[у]гї 54а), - нарядкового *д* у *жд* (побеженї 29а, осуженїе 58б, ро- жей се 62а), - нарядкового визвучного -*х* (вь тумпанѣ[x] и лицѣ[x] 43б, по сьвршених дїаконствá[x] 45а - могла в тому відобразитися й сербська ослаблена вимова *х*, внаслідок якої визвучне -*х* заглохло); інші ще: нечѣ/зо ше (ничесо же) 36б, прѣдстоуюеще (-стоеще) 62б, беспрестанна (-нно) 44а, загъвень (-бъвень) 27а, дароносимá (дорино-) 50а.

Ф о н е т и к а рукопису сербсько-македонська й виражена в не- етимологічних написаннях церковнослов'янського тексту: 1) літери *и/і* й *ы* пишуться всуміш, при чому виразно переважає *и* (живимь и мртвymь 18, сьнѣсты « з'їсти » 36б); 2) замість носових голосних (вели-

кого й малого юсів) писець вимовляв у та е (врѣме 19а, пресвѣта 2а, одее се 2а); вийнятково замість такого у появляється македонське а (зокрема в дописаній початковій частині: [три] пата 1б « тричі »; може, й сьсѣдом 27а, як зважити, що ь вимовлявся в сильній позиції з сербська як а); 3) літера ѣ вимовлялася писцем в основному як е й тому змішувалася з е на письмі: (правѣдники 19а, нѣтлѣннаа 19б, наслѣдника 21б, грѣдоуща 18а); зрідка пишеться вона на болгарський лад всуміш з а (поклѣняемый 19а, исповаданіємъ 47а); писець перших 4 листків змішував ѣ то з е (хлебъ 1б, вѣлѣлѣпотоу 2а) то з і (ва вики века 1а, утишитилю 1а, посити, ицили ни 1б), при чому рукопис загалом змішує зрідка ненаголошене е з і (вѣсили се 1а, имини 1б, нашиму 2а; вса биши 18а, мї жи 53б, божествина силѣ 32а) подібно як ненаголошене о з у (самуму 2а; оуцу Д¹ 63б, мугущеи 29а) - на лад західньо-болгарських говірок; 4) на місці обох півкоротких ерів ъ, ѣ пишеться переважно ѣ (сьнь 22а), зрідка й ѣ (исплньном се 8б; вьнегда 24а); їх справжню сербську вимову відображує написання а на їх місці (данасъ 1б; снь льгакъ 22б, на сань грѣдушим 45Аа, есамъ 11б, милость мирь 51б, себто мира, над -ъ поставлено акут; рождаши 45Аб - актив. дієприкм. мин. ч., жін. р.; संबощдаша б3а А¹ чол. р.); за болгарсько-східньослов'янською графічною привичкою писати ѣ - ѣ замість о - е пишеться й тут зрідка ѣ: то замість о (открывѣною 54б, пыприще 35а, вь брнѣ 34б, А³ від броня) то замість е (зьмльнымъ 59а, зьмльна 57б, мьчтанїа 22б, стрьмлѣнїа 22б, вь вѣс нькою [= нѣкую] 50а); за традицією пишеться ѣ після р, л з давніх сонантних твердих і м'яких р, л (жрѣтва 5б, грѣдїнею 28а, плъкы 21а) та зі сполук рь, рь, ль, ль (сльзы 34а, кльняху се 37а, из' гльбини 6б), при чому сербська вокалізована вимова такого -ль-, -ль відображена в написаннях: наступу 46б [-нль], испанѣ 1а [исплньня]; у визвучі слів трапляється вийнятково, може, перейнята з переписуваного оригіналу, вокалізація визвучного -ь закінчень -мь, -ть в -ми, -ти (сынна твоег, сь нїми же благословень есі 36а, богь нѣ уничїжити 13а); 5) в консонантизмі відмічуємо: а) отвердїння груп ря, рю (цару 2а, 24а, вечерати 9б, покараите се 29а), ця, цю (творца 17б, отцу 17б), ня в слові кланяти се (кланам' ти се 15б, кланаящих се 60а), б) змішування первісно твердого й м'якого л, а звідти написання груп ля, лю як ла, лу (земля 14б, вѣсхвалаю 41а, сьпрославлаемъ 46б, помїшплаете 63б, оудивлае 58а, землюю 51б, луди 62б, молу се 40б, лубовию 51а, вѣседрьжителу 39а) і навпаки (люкаваго 31б, алїлюїа 5б), в) вийнятково відсутнє вставне л' після губного (оумрыцвєныхъ 38а), г) упрощення групи -ни- (непрѣстаними глїси 31а, луди о[т]чаанїе А³ 62б, - й гіперистичне написання: сынна твоег 36а), ґ) форми: оцѣщенїе 7а, оцѣсти 11а, 32б; смѣрїль ест 14а.

Наголос виявляє риси сербохорватського штокавського відтягання на один склад до початку слова: у висліді того писець то ставить значки наголосу інколи по-штокавськи відтягнуто (от зѣмле, възѡву 5б, - ба ѡ: възвѣселю се 5а) то гіперистично пересуває їх до кінця слова (и елеа гоа, видимым 17б). В низці випадків поставлено на тому ж слові подвійний наголос: мабуть, заважила тут і виникла на візантійському ґрунті середньоболгарська традиція позначувати такими наголосовими значками (первісно акутом у голосівковому назвуці та гравісом у визвуці слова) початок та кінець слів⁹ (жівуцѡмоу 8б, вѣрую 17б). Очевидно, не згадуємо тут випадків, коли знак наголосу поставлено правильно, а чи то, коли йдеться про назвучний голосний слова, на якому - за грецькою традицією - стоїть завжди значок легкого придиху з акутом.

Зовсім інакшої форми літер (характеристичної зокрема при б, л, м, н, р) ужив пізніший переписувач чотирьох перших листків (на стор. 4а він дописав текст псалма 103-ого якраз до слів ... *въ прстѣ*, де починається давній текст на стор. 5а *свою възвратет се...* Тим то решта сторінки 4а й стор. 4б залишилися незаписаними). Він же пробував дописувати внизу на стор. 5б відсутній кінець вечірнього псалму 140-ого (він обривається на словах ...*хранение оустѡм*; його закінчення знаходилося на бракуючому наступному листку; листок 6а теперішньої пагінації починається вже дальшим вечірневим псалмом 141-им), а так само окремі стихи на стор. 7б й 8а. В його фонетиці вражає поява глухого к замість літери г (от лукавако, длѣки 1б, блаки 1а, твоеко 2б, боуку [= богу] 2а) як і *жт* замість *жд* (васхожтени[є] 2б). Інші риси вимови цього пізнішого писця мають відповідники в цілому рукописі то й там ми їх приклади навели.

М о р ф о л о г і я . Серед особливостей іменникової деклінації назвемо закінчення: І¹ жін. м'якої відміни -*у*|-*е* (от плѡд пшеници 1об, як у давальному присвійному: начело павечѣрници 11а; -*е* в твердій відміні: аща би възхѡгѣль жртѡвѣ 12б), Д¹ чол. іменників -*у*|-*ови* (дому 4ба, духу б3б// духови 59б, сынѡви 5ба, господеви 25б, дню 32б), Л¹ сер.р. -*і* (въ безакони 11б, на небесы 8б), Н³ чол. р. -*і*|-*ове* (вразы 37а, апостолы 32а, ликове 31б), І³ -*з*|-*а*|-*ох*|-*ов*|-*і* (*ї*)|-*ей* (врагь мойхь 33а, въ вѣкы вѣка 9б, нас ради чьловѣкохь 18а, родовь 38б, днїи 38б, дни 4ба, от възѣхь бѣзаконїе егѡ 7а, от адьскихь льстѣи 34а, сетѣи многихь 32б, соудѡбь твоихь 35б, 23а), І³ -*ми*|-*ами* (пѣсньми 31а, съ безаконїими 41а, оузами 4об).

У відміні прикметників та дієприкметників живі ще закінчення

⁹ I. Ohijenko: Akzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachdenkmälern, Zeitschrift für slavische Philologie, Bd. IX, 3-4, S. 395-99, Berlin 1932.

іменникової відміни, особливо ж у дієприкметників (Г¹ жін. р. от стра́же оутрыне 7а, Д¹ жін. р. неесыти пустыни́ 36б, Л³ жін. р. въ рукахъ вражіахъ 26б, Г¹ чол. р. вѣлика съвѣта аггелъ 30а, от бога истинна 17б, А¹ чол. р. распета, выпльтивша се 18а// живото́творещаго 18б, В¹ чол. р. милосръде// блага́и 62а, милостивѣ 62б, В¹ жін. р. единаа чистаа и благословенна 9а, А¹ жін. р. чьстнѣишоу 42а, -шую 44б, Н³ В³ чол. р. светы славныи апостолы 32а, Н¹ сер. р. хвално и прославленное име твоѣ 8а; Л¹ чол.-сер. р. у шестомъ часѣ 28б// при по́нтїистѣмъ 18а, на страши́мъ твоѣмъ соудѣ 35б). Зустрічаються й закінчення м'якого типу прикметників (А¹ сер. р. прадѣднѣ 58б, Д¹ чол.-сер.р. вишнѣму 25б, -але в дієприкметниках лиш *-шому*: вьселшому се 56б, Л¹ у трѣтїемъ часѣ 25б).

Серед займенників відмічуємо форми: ть/ть 29б, 7а, въ днь сїи 8а, твердість *-с-* при *вьсѣ* (всу 41а). Енклітична форма *си* Д¹ широко використовується в присвійній функції замість *твой* (прѣславньимъ сї рождьствомъ 20а, мо́лбами сї, съхра́ни ме въ своемъ си покровѣ 44б, спаси ни вьскрсенїемъ си 62а); подібно *ми* (оустнѣ ми 12б).

Серед дієслівних форм назвемо: есмы 31б (І. ос. мн.), боудѣта оуши́ твой 6б (3. ос. дв.), пожрїте 24б// рыцете 63б (2. ос. мн. імперат.), иска́ху 62б// течáху 63а, вьзвѣщааху 62б// провѣщавáше аггелъ 63а (в імперфекті), оуповаѣ боуд[у] на нь 29б (в майбутньому часі), живї давнї форми 2. ос. одн. аористу (ты землю́ основа 38б, ти познá 6а), исьхóхъ 37а.

В синтаксї відмічуємо: 1) широкий вжиток присвійного давального (въ вѣкы вѣкомъ 17б, боже истинѣ 26б, царь сла́вѣ 51а, господи силамъ 43а), 2) після запереченого присудка знахідний предмету (не сътвори́хъ волю́ твою́ и не съхрани́хъ повелѣнїа тво́я 40б, аще не бїхомъ имѣли́ светые твоѣ молитвѣники и благостыню́ твою́ милующую нас 43б), 3) неправильний вжиток відмінка (пригвозді́ стра́сѣ твоѣмъ [= (къ) страху́ твоѣму] плти́ на́ше 35б), 4) енклітичні форми особового займенника стоять і після прийменника (въ те́ 56б), 5) займенникові форми прикметника стоять і в присудку (многаа прѣмножьствá моихъ богородице съгрѣшени́ 44а), 6) зайвий «родівниковий» вжиток відносного займенника *иже* (и [от] страха́ иже от дїавола намъ прѣбывающаго 35а).

У словотворї назвемо: причестати се 55а, оуслїшити 38а, срдцовѣдче 44а, явль 62а, вьскрѣшь 59а, не иску[с]ше се от него 60б.

Лексика вечірневих молитов, тропарів і псалмів виявляє низку відмінностей від сьогоднішніх текстів. Її однак дослід треба б провести аж на тлі порівняння з ранішими й пізнішими церковнослов'янськими перекладами й грецькими оригіналами. Тому отут обмежимося всього до переліку особливостей лиш літургійного тексту.

антифон 45б; *великїе двѣри, двѣр'це* « царські врата » 45Аб; *дїаци*

« півці » 45Аа, *дїаконства* « стихи ектенії » 45а; *иереи, свещеник, поп* « священик »; *капа* « камилавка » 45а (з пізньолат. *sappa* « накриття на голову »); *ктытор* « фундатор церкви » 45Аб (з грець. *κτίτωρ* « засновник », контамінованого з *κτήτωρ* « власник »); *метаніє* 45а (не без впливу грець. *μετάνοια* « каяття, жаль, сокрушення »), *поклон великий* 44б « доземний поклін »; *навъчѣрница* « повечір'я » 45Аа; *причестен* « причастен, причасний стих » 54а; *противу* гласоу « відповідно до голосу » 47б; *срока* « стих ектенії » 45а; *фѣлом* « фелон(ь) » 45Аб; *хероувикб* « херувимська пісня » 50а (грець. *τὸ Χερουβικόν*).

(45Aa)... Пеніе что отвевають
діаці на літургїи,

Пръвее съвршївъ священ-
никъ по чинѹ та ж отв[ир]ает
(45Ab) Великїе дверї. Ми ж
встáвше глаголемь [:]

Чьстнѣишу херувимь. славне-
ишую безъ расужденїа серáfим.
безъ стлѣнїа, бога слово рождаши
соуцою богородицоу тебе вели-
чаемь,

И мет[анїе] до землѣ. Име-
нем господним благослови отче

Попь[:] Боже оущедри ни и
благослови.

Мы ж [:] Слав[а] И ныня
господи помилуи .г.ци И бла-
гослови.

Иереи же ниспустивъ фѣлом
стоё на двер'ци. Глаголет По
обичаю Отпоуст.

Мы ж Глаголемь [:] Вѣчна
имъ память досто'ноблажени кты-
тори

Обраше се (45a) къ светѣи
трапезѣ. Творить .г. метанїа.

И мї такожде съ ним,

И симасть капу. Глаголеть [:]
Благословенó царство отца и сы-
на и светаго духа.

Мы ж [:] Аминь

И ть [:] Миром господоу по-
молу[м се]

На всакѹ сроку [:] господи
помилуи

Съ страхом Яко прѣд царѣмь

(А) ...славною владычицоу
нашоу богородицоу. и приснодѣ-
воу марью. съ всѣми светыми
поменующе сами себе. и другъ
друга и всѣхъ животовъ нашъ хри-
стовы богу прѣдадимъ.

възглас. попь. Яко твоя дръ-
жава. и твое [е]сть (10) царство
и сила и слава отца и сына и
светаго духа нынѣ и присно и.

пѣвці поють съгласіе .в.
Господь въцари се и въ лѣпо-
тоу.

Ибо оутвърди селеноую.
Свидѣнія твоя оувѣрише се
зѣло.

Слава. И нынѣ. Единородны
сынъ слово божіе.

Молитва. третяго съгласія.
таі [:]

(20) Иже общее сие и съгла-
сные намъ даровавъ молитвы.
иже двѣма или тремъ свѣщаю-
щим се о имени твоємъ прошения
даяти обѣщавъ. ты нынѣ рабъ
твоихъ прошения къ пользномуу
испълни. даруе намъ въ насто-
ещи(30)мъ вѣцѣ разоумъ твоее
истины. и въ боудущимъ жизнь
вѣчноую даруе.

невидимимъ прѣдстоюще и въ-
сехъ помни. зрѣшу и съматраю-
щу. По съвршенихъ Діаконствѣ
Глаголемъ Сіе [:] Благо ест испо-
ведати сѣ господеву и пѣти имени
твоему вѣшнии. молитвами бого-
родице спасе спаси нас, (45б) Сіа
.а.вщи.

Възвещати заутра милость тво-
ю. истину твою на въсаку ноць.
молитвами богородице спасе
спаси насъ.

Яко правѣд'нь господь богъ
нашъ, и нѣсть неправди въ немъ.
молитвами богородице спасе
спаси насъ.

Слава Молитвами богородице
спасе спаси насъ.

И нынѣ Тожде.
абіе іереі, Пакы, пакы, миромъ
господу.

ан'тифонъ .в. .а.вщи.
Господь въцари се и въ лѣпоту
се облече. облече се господь въ
силу и прѣпояса сѣ.

молитвами светыхъ (46а) твоихъ
спаси ни господи.

Ибо оутвърди въселѣн'ную.
яже не подвѣжет сѣ.

молитвами светыхъ твоихъ спаси
ни господи.

Свѣдѣнія твоя оувѣрише сѣ
зѣло дому твоєму подобаетъ све-
тыни господи въ длготу дни.

молитвами светыхъ твоихъ спаси
ни господи.

Слава Молитвами светыхъ тво-
ихъ спаси ни господи.

И нынѣ.
Единородныи сынъ, и слово
божіе. бесъмртьн сій. изволивъ,

Дияк: Паки и паки миром
господоу помолім се.

Застоупи спаси помилоуи съх-
рани нас божсе твоею благ[ода-
тію].

Прѣсветоу чистоу преблагос-
ловеноую владычицоу нашу бо-
городицоу приснодѣвоу марию
(40) съ всѣми светыми помену-
ше сами себе и другъ друга. и
въсь животъ нашъ хрїстови богоу
прѣдадимъ.

попъ. възглас [:] Яко благъ и
человѣколюбъць богъ еси. и тебѣ
славу

Пѣвци поють съгласіе .г.

Прідѣте възрадуем се госпо-
деві.

Варимъ лице его ис(50)повѣ-
дани.

Яко богъ велеи и господъ
царъ велеи по всей земли.

Яко въ роуцѣ его конци земле.

Яко того естъ море и ть.

Молитва выходна. таи.

Владыко господи божсе нашъ.
поставлеи на небесехъ чины и
воиньства. аггель и архаггель.
въ (60) слоужение твоее славы.
сътвори съ выходомъ нашимъ въ-
ходуу светыхъ аггель быти. слоу-
жецихъ с нами. и славецихъ
твою благостыню. яко подобаетъ
ти всака слава. чѣсть и покланя-
ние отцоу и сыноу и светомоу
духоу.

(70) Дияк. Глаголе къ попоу:
Благослови владыко светы выход.
попъ. благословень. свети въ-
ход.

Діакон. Прѣмоудрость прости.

спасеніа нашѣго радї выплътль-
ти (!) сѣ от светые богородице, и
присно(466)дѣви маріе. непрѣ-
лож'но въчеловѣчївъ се, распѣн
жа сѣ хрїсте божсе съмрѣтію
съм'р'ть наступу. едїнь сѣи све-
тые троице. съпрославлаемъ отцу
и светому духу спаси нас

попъ [:] Паки паки.

Въход малї
антифѣнъ .г.

Прідѣте възрадуем' се. госпо-
деви въскликнемъ богоу спасоу
нашѣму

спаси, ни сыне божїи въ све-
тыхъ дивень сїї (!) поющих ти.
аллїлуїа.

аще ли ест недѣля. рци,

Спаси ни сыне божїи. въскръ-
сїи (47а) из мрѣтвых. поющих ти
аллїлуїа.

аще ли ест суб[ота]. или оу-
мер'шому літургїа. рци

Спаси ни сыне божїи за покои
прѣставльших сѣ, поющих ти,
аллїлуїа.

Прѣдваримъ лицѣ его въ іспо-
ваданїемъ и въ псалмѣхъ въскли-
кнемъ ему.

спаси нїи сыне божїи.

Яко богъ велеи господъ, и
царъ велеи и по въсей землї
спаси ны сыне.

Яко въ рѣцѣ его кон'ци зе-
млї. и висоти гѣрь тогѣ соут,
спаси ны сыне.

Яко тогѣ ест мѣрѣ, и ть
сътвѣ(47б)ри е, и сушѣ руцѣ
его създастѣ

спаси нїи сїне божїи, въ
светыхъ дїв'нь сїи поющи ти ал-
лїлугїа.

пѣвци. Придѣте поклоним се.
И поють троп[арь]. дневны.
или светому. и код[ак].

Потомъ глаголет. діяк. попоу.
Благослови владыко трисветоу
пѣснь.

Попь. (80) Възглас: Яко светъ
еси божсе нашъ. и тебѣ славою
възсыламо отцоу и сыноу и све-
томуу духоу.

И поють. Трисвето.

Молитва трисветоуму. свети-
тель. таі.

Божсе светы и въ светыхъ по-
чиваеи. иже трисветымъ гласомъ
от серафимъ въспѣ (!) въспѣвае-
мы. и от хероуви(90)мъ славо-
словимы. и от всакое небесныи
силы поклоняемы. иже от небы-
тия въ бытие приведы всачска.
сздавы человѣка по образу
своемоу. и по подобію. и всѣми
даровани твоими оукрасивъ. и
дае про(100)сещоумоу прѣмоу-
дрость и разоумъ. и не прѣзре
сыгрѣшающаго. нь положивъ на
спасение покаяние. сподобивы
нас смѣрен'ных. и недостойныхъ
рабъ твоихъ въ часъ сы. стати
прѣдъ славою светаго твоего жръ-
твь(110)ника. и длѣжное тебѣ
поклоняние и славословіе при-
нести. ты владыко прими от
оустъ нас грѣшныхъ трисветоую

и по выходѣ глаголемъ Въ
коупе и поклоняеє, съ свѣще-
ником:

Придете поклоним се, и при-
падѣмъ къ хрїстоу спасоу нашему.
спаси ни сыне божїи.

Потом Троп[арь] Светому, егѡ
же ест днь Илїи празник[у]
Или въскресень[ю] Или оусо-
пшїимъ

Слава Конд[ак], И ныня Бо-
[городичен] Конд[ак] Противу
гласоу

Потомъ. Іереи възглася[ет]
(48а) Яко светъ еси божсе нашъ.

Мы ж начинаемъ пѣти Тры-
светос

Амїн амїнь, агїос о теос агїос
искуросъ. агїосъ аванатосъ, ел-
лѣисон имас. .г.ци

таж Слава Дѡкса патрї ке ио.
ке агїо пнеумаги.

И ныня. кѣ нинь кѣ аи кѣ ис
тоусъ еонас тон еононь амїн.

Агїос аванатос елеисон имась.
И паки. Агїос.

Светы божсе светыи крѣпкїи,
светы бесъмртныи помилуй нас.
.г.ци. та ж. (48б) слава и ныня
светы бесъмртныи помилуй нас.
Та ж Пакїи вышшїм гласом Све-
ты божсе, свети крѣпкїи. светыи
бесъмртныи, помилуй нас.

ЦКОІ ПЪ СІ БѢ МШЬ . АЪ ПЪ
 ЧННЕМЪ ПЪ ПТИ ПЪ РЫ СТОЕ РЪ
 АЪ СІНСІННЬ , АГІОІ ОШЕШЬ ,
 АГІОІ СІСНЪРІОІ . АГІОІ ,
 АЪ АПАСОІ , ЕМЪ СІО ПНМЪ ;
 Ѡ , ПЪ СЛА АЪ ОЗ А ПІ А ПРІ
 КЕНЪ . КЕ АГІОІ ПЪ УМА
 ПН . КАНЪ . КЪ ПННЪ КЕ АН
 КЕ СТОУІВЪ РЪ А ПТІОІ ЕШ
 ПН А МЪ ; АГІОІ АЪ А ПІ
 ПТОІ ЕЛЕН СІННЪ АЪ СЪ . ППАК
 А , АГІОІ . С ПЪ БѢ С ПН
 КРЪ ПНЪ , С ПЪ БѢ С МРЪ ПН
 АН ПМАХН ПЪ ; Ѡ . ПЪ А .

пѣснь. и посѣти насъ благостію твоею. и прости намъ всако прѣгрѣшение. волное¹ же. и неволное. и освѣти душе (120) наше и тѣлеса. и даждь намъ въ прѣподобии слоужити тебѣ все дни живота нашего. молитвами пречистіе богородице. и всѣхъ святыхъ отъ вѣка тебѣ оугождышихъ.

Потомъ. Светы божіе помилуи насъ. Светы крѣпкы помилуи насъ. Светы бесъсмертні помилуи насъ.

(130) И цѣлоуетъ светое еуангелие.

Діакон: Повели владыко.

Попъ. Повелѣниємъ господнимъ небеса оутврьдише се.

Діак. Благослови владыко светое сѣдалище.

Попъ. Благословень сѣдеи на прѣстолѣ славы царствія.

Діак. Вынѣмъ.

Попъ. Миръ всѣмъ.

Діак. Прѣмоудрость.

Та ж. прок[имен]. И апостоль. И алгилуіа.

(140) Та ж. светитель молит се прѣд еуангелиемъ таинъ.

Господи божіе нашъ приклони срдыца наша въ послушание божіихъ твоихъ повелѣній. отврати очи помышления нашего. не прилипати поустошнѣмъ мира сего. нь видѣти красоти славы твоее присно сподоби. яко ты (150) еси богъ нашъ богъ миловати. молитвами пречистые владычице наше богородице и приснодѣвы маріе.

и по съвршеніи трісветаго възглашаетъ діаконъ.

Вън'мемъ

свещенныкъ [:] Миръ въсемъ

чътыцъ [:] И духовы твоему

діаконъ, или попъ. Прѣмоудрость.

Чътецъ, псаломъ давидовъ.

Попъ [:] Вън'мемъ

Чътецъ [:] Прокименъ, Апостолу аще ли естъ соубота. или оусопшіймъ. гласъ .д. глаголетъ, душе ихъ въ бла(49а)гыхъ въдворитъ се, и сѣме ихъ наследитъ землю

Пѣснь Богородици. Величитъ душа моа господа. и възрадова се духъ мой о бозѣ спасѣ моёмъ. [Прокименъ среди]

Стихъ. Яко прѣзре на смерѣніе раби свое

¹ Дописано надъ рядкомъ.

и светыхъ небесныхъ силъ. и святаго іоана пророка предтече и крѣстителя. и светыхъ и прѣславныхъ апостоль. и всѣхъ светыхъ твоихъ.

И потомъ. попь. Мир ти.

Діак. Прѣ(160)моудрость.

Пѣвці. алілуѣа.

Та ж. діак. Благослови владыко хотещаго чисти светое еуангеліе.

Попь. *Господь* дасть глаголь благовѣствующимъ силою мною. царь силъ възлюблен'наго. молитвами светыхъ апостоль і еуангелисть. маѳеа. марка. лоукы. іоана. и всѣхъ (170) светыхъ апостол инь.

И чтемъ светое еуангелие.

и по еуангели. діак. Рѣчьмъ вси. от всеѣ душе и от всего помышления рѣчьмъ всі.

Господи вседръжителю боже отецъ нашихъ молимъ ти се.

Помилуи нас боже по величѣи милости твоѣи молимъ ти се светы оуслы(180)ши и помилуи.

попь. молитву. прилежноую. таи.

Господи боже нашъ. прилежноую сию молитвою прими от своихъ рабъ. и помилуи насъ по

свещенникъ. Прѣмудрость.

Чѣтьцъ [:] къ корин'вомъ посланіе пав'ловѣ чьтеніе.

попь [:] Вын'мемъ

Чѣтьцъ [:] Братіе, *христосъ* вьста от мрътвихъ [*1 Кор. 15:20 - Завнокійний*]

Ищи назадъ вь соуб[отѣ].

и Богородици. апостоль къ филиппісеомъ посланіе.

Братіе, се оубѣ да мудрьствуетъ се вь [*Філ. 2:5 - Богородичнимъ святамъ*].

(496) ищи назадъ вь срѣд[ѣ].

И глаголетъ Иереи, Мир ти. Прѣмудрость

Чѣтьцъ. Аллілуѣа псаломъ давыдовъ.

И покоуть Пѣв'ци Аллілуѣа

Иереи [:] Прѣмоудрость прости оуслышимъ святаго еуангеліа от іоанна святаго еуангеліа чьтніе.

Ми ж [:] Слава тебѣ *господи*

И ты [:] Вын'мемъ Та ж Рече *господь* пришьдшимъ къ нѣму іоуде[о]мъ [*Йоан зач. 16*].

Ищи назадъ в соуб[отѣ].

и богородици еуангеліе от луку святаго еуангеліа.

Вь врѣмѣ оно. вьниде ісусъ вь вьс (50а) нькою. [*Лука зач. 54*].

Ищи вь срѣдѣ [на]задъ.

Глаголетъ діаконъ или попь. Рѣчьмъ всѣи.

По съвршени молитвъ Діаконства Възглаш[аетъ]

Яко да под дръжавою твоєю и творетъ выходъ великъ.

множеству милости твое. и щедроти твое послы на ны. и на все люди твоє. чающее иже от тебе богатие (190) милости.

Діаконъ. И еще молим се. о благовѣрнѣмъ и богохранимѣмъ цари нашемъ. имерек. о дръжавѣ. о побѣдѣ о прѣбывани о мирѣ. о здрави и о спасени емоу. и господоу богоу нашему. наипаче послѣшити. и на(200)правити его въ всемъ. и покорити под нозѣ его всякого врага и соупостата (!) рцѣмъ вси.

И еще молим се о архієпископѣ нашемъ имерек. о здрави и о спасени отпушени грѣховъ его рцѣ[м] вси.

И помени его (210) же хочещи.

и еще молим се за в²

И еще молим се о прѣпочившемъ рабѣ божи. имерек. о покои тишины и блажен'нѣи емоу памети.

И еще молим се о всѣхъ прѣждепочившихъ. отецъ и братис наше о покои.

попъ. възглашеніє [:] Яко милостивъ и чловѣколю(220)бѣць богъ еси и тебѣ славоу въсиламо отцоу и сыноу и светому духоу и нынѣ.

Діак. Помолите се оглашенни.

Вѣрни о оглашен'ныхъ помолите се да господъ помилоуетъ е.

Огласити (!) є словомъ истин'нымъ.

² Дописано між рядками.

Открыеть имъ еуангелие праведное.

(230) Приединить е къ светѣи своєї съборнѣи апостольцѣи церьквы.

Спаси помилоуи застоупи и съхрани е божє твоєю благодатию.

Оглашен'ны главы ваше гостодєви поклоните.

молитва о оглашен'ных. прѣжде светаго възношения. светитель молит се таино.

(240) Господи божє нашъ иже на высокихъ живы. и на смѣрньна призирає. иже спасеніє родоу чєловѣчьскомуу пославъ. единого чєдаго сына твоего. бога и гостода наше[го] ісусъ хрїста. призри на рабы твое оглашен'ныє. поклоньшее тебѣ выє свое. и сподоби е въ врѣме подо(250)бно бани пакыбытиистѣи. и оставлєніи грѣховъ. и одежди нетлѣн'нѣи. и приєдини е къ светѣи своєї съборнѣи. и апостольцѣи цркви. и при. чти (!) е къ избран'номуу твоемоу стадоу.

възглаш[єніє]. Да и ти с нами славеть прѣчєстнос и великолѣпое и(260)ме твое. отца и сына и светаго духа. и ныня и присно.

Діак. Елико оглашен'ныи изыдѣте. Оглашен'ныи изыдѣте. Елико оглашен'ныхъ изыдѣте. Да нѣкто от оглашен'ныхъ. нь елико вѣрныхъ пакы и пакы миромъ гостодоу помолі[м се].

попъ. оставлѣть сия (270) діаконьства.

О свѣшнимъ мирѣ и о спасени душъ нашихъ *господоу* помолим се.

О мирѣ всего мира и о благостояни *свѣтыхъ* црковъ. и о съвькоуплени всѣхъ *господоу* помолим се.

О *свѣтѣмъ* храмѣ семъ и иже съ вѣрою и говѣниемъ и съ страхомъ (280) божиемъ *господоу* помолим се.

О архіепископѣ нашемъ. *имерек.* и о честнѣмъ прозвितерствѣ. и еже о христѣ дияконствѣ. и о всемъ причѣтѣ и о людехъ его *господоу* по[молим се].

О *благовѣрнѣмъ* и *богохранимѣмъ* цари нашемъ. *имерек.* и о всѣи пола. тѣ (!) (290) и о воихъ его *господоу*. помолы[м се].

сия же дїяконъ. глаголетъ по лькоу. Дондѣже исреи кончасть *молытвоу*.

молытва. о вѣрныхъ. по протрѣни съгбенаго платца.

Благодаримъ те *господи* *боже* силь. сподобльшаго ны ниня прѣдъстати *свето*му твоему жрѣтвѣ(300)нику. и припасти къ щедротамъ твоимъ. о нашихъ грѣсѣхъ. и о людскыхъ невѣдѣнїихъ. прими *боже* *молытвоу* нашоу. и сътвори ны достоинь быти. приносити тебѣ *молытвы* и *молениа*. и жрѣтвы безъкрывныє о всѣхъ лю(310)дехъ твоихъ. и довольны сътвори ны ихъ же положиилъ еси въ слоужбоу твою сию. силою *свѣта*го твоего духа. незазорно и бес прѣтикания. въ чистѣ *свѣдѣни* съвѣсти нашеє.

призывати те въ всако врѣме и мѣсто. да послоу(320)шае насъ милостивъ намъ боудеши въ множствѣ твоее благости.

и равно съ молитвою діаконьники кончавъ. діак глаголетъ.

Застоупи спаси помилоуи съхрани.

Прѣмоудрость.

попъ. възглас. Яко подобаетъ ти всака слава чѣсть и покланѣ(330)нине (!). отцоу и сыноу и свето[му духу].

Діак. Паки и пакы миро[м].

О с'вѣшнемъ мирѣ. и о спасени душъ нашихъ господоу.

О светѣмъ храмѣ семь и иже съ вѣрою и говѣниемъ и съ страхомъ Божиємъ ходещимъ.

О избавити се намъ отъ всакое скръби и гнѣ(340)ва и бѣды и ноужде господоу.

си дие діаконик. по лѣкоу глаголетъ діак. дондѣже попъ кончасть молитвоу сию. о вѣрныхъ:

Паки многаци тебѣ припадѣмъ. и тебѣ молим се благы челоувѣ[ко]любче. яко да призрѣвъ на молитвоу нашу. (350) очистиши наше доуше и тѣлеса. отъ всакое скврны плѣтскыя и духовныя. и даси намъ неповинно и неосоужден'но прѣдстояти светомоу твоемоу жрѣтвникоу. дароуи же боже и молецим се с нами. прѣспѣяние жити[я]. и вѣры (360) и разоума духовнаго. даждь имъ вьсегда съ страхомъ. и съ любовию слоужити тебѣ. неповин'но и неосоужден'но приче-

щати се *светыхъ твоихъ тайнъ*. и *небеснаго ти царствія достоинь* быти.

и равно съ *молитвою діаконьники кончавъ*. діак.

Застоу(370)пи *спаси помилоуи съхрани*.

[П]рѣмоудрость.

поп. възглас. Яко да подь дръжавою твоею всегда храними. тебѣ славоу вьсиламо. *отцоу и сыноу и светому духоу*.

та ж пѣвци поють. Иже хероувимь.

светитель же молить се. таино.

Никто же достоинь от (380) свезавших се съ *плѣтскыи похотми и сластми*. приходити или приближити се. или слоужити тебѣ *цароу славѣ*. иже бо слоужити тебѣ велико и страшно есть и тѣмъ *небеснымъ силамъ*. нь обаче неизречен'наго ради и безъ(390)мѣрнаго ти *человѣколюбия*. непрѣложнь. и неизмѣньнь бывъ *человѣкъ*. и *светитель* намъ былъ еси. и *слоужьбные* сес и *безкрѣвные жрѣтвы*. *свещенство* прѣдалъ еси намъ яко *владыка всѣхъ ты бо единъ господи боже нашъ*. владеши *небесными и зе(400)мльными*. иже на прѣстолѣ *хероуви[м]сцѣ* сѣдеи *серафимомъ* *господь* и *царь израилевъ*. единъ *светъ* и въ *светихъ* *почиваси*. тебѣ оубо *ныня* *молю* се *единому благому*. и *благопослушливому*. *призри* на *ме грѣшнаго и непотрѣбнаго раба твоего*. и *очисти (410) ми душоу и срьдце* от *свьѣсти* *лоукавны*. и

ми ж поем хероувикѣ [:] Иже хероувими тайно образующе. и животворещиоу тройци, *трѣсветоую пѣснь* *принѣсеще*. *всакоу нуня жѣтїа сего* *отврѣз'мь* *печаль*. Яко *цара* *всехъ* *подѣмлююще*. *аггельскыи чїн'ми*, *невїдимѣ* *дарѣносимá* (!) *аллилугїа*.

(50б) а се *грѣцкыи*. і та *херувимь*. *мистикѣс*, *иконизѣндес'*. *кѣ тин'* *зѣопїон*, *дриади* *тон* *трѣсагїон*. *имнон'* *просадон'тес*. *пасан* [н]їн' *виотїкїнъ*. *аподомеѣа* *мѣримнан'*. *ос* *тѣнъ* *василѣа*. *тон'* *олѣн'*, *ипѣдексаминї*. *теї* [= *тес*] *аггелькѣс* [= *-кес*] *аоратѣс* *дори-фѣрумѣнон*, *такесїн'*. *аллилугїа* .г.щц

аще *ест* *прѣждесвещенна*, въ *мѣсто* *херувїка* *сїе* *пѣет* *сѣ* [:]

Нїнѣ *силы* *небесныє*. съ *на́ми* (51а) *невїдимѣ* *служѣтъ*. *сѣ* *бо* *выходитъ* *царь* *славѣ*. *сѣ* *жрѣтва* *тайнна*. и *свьршеннаа* *дарѣносит'* *се* (!). съ *вѣрою* и *любовїю* *прїстѣпим*. да *причесници* *жизнї* *вѣчнѣи* *боудѣмъ*, *аллилуїа* .г.щц

доволна ме сътвори силою *свѣтаго* твоего духа. облѣченъ на въ *свѣтительскоую* благодать. и прѣдстати *свѣтѣи* твояси сеи трапезѣ. священънодѣйствовати *свѣтое* и *пречистое* (!) твое тѣло. и чѣстнуюю крѣвь. к тебѣ бо при(420)-стоупаю прѣклонъ мою выю. и молю ти се не отврати лица твоего от мене. и не отрини мене (Б) от отрокъ твоихъ. нѣ сподоби принесеномъ тебѣ быти даромъ симъ. мною грѣшнымъ и недостойнымъ рабомъ твоимъ. ти бо еси приносе и. приносими. и приемле. и раздаваемы *христе* боже нашъ. и тебѣ славою въсиламо отцоу и сыноу и *свето(10)*-моу духоу. и *ныня* и прис[но].

И по прѣнесени. оумиют се иереи. поюще. псалмъ .ке. от пол.

оумью въ неповинныхъ роуцѣ мои. и обиду.

до [:] въ црквахъ *благословлю* те *господи*.

потомъ станууть просто вси. и старѣиши иереи. поклонит се прѣд *светою* трапезою .г.щи. и речеть.

*Благослові(20)*те священнѣи.

Они же поклоньше се рекоуть емоу:

Многа лѣта *отче*. Духъ *свѣты* найдеть на те. и сила *вышняго* осѣнитъ те. И моли за ни чѣстны *отче*.

И отвѣщають имъ: Да поменеть вы *господь* въ царствѣ своемъ. и *ныня* и *присно*.

И отстоупльше на своя мѣста. твореть *молитву*.

Діак: (30) Испльним [м]оли-
твы наше къ *господоу*.

О прѣ[д]ложен'ныхъ чьстныхъ
дарѣхъ *господоу* помолим се.

О светѣмъ храмѣ семь и иже
сь вѣроу и говѣниємъ и съ стра-
хомъ божиємъ выход[ещ]ихъ въ нь
господоу помол[им се].

О избавити се намъ всакоє
скръби гнѣва бѣды и ноужде
господоу помол[им се].

молитва. по прѣ(40)несенени
(!) *светыхъ даровъ*. *светитель* таино.

Господи божє вседрьжителю
приемлеи жрътвоу хвалы. от
всѣхъ призывающихъ те всѣмъ сръ-
дцемъ. прими и насъ грѣшныхъ
моли.твою. (!) и принеси къ *све-*
томуу твоемоу жрътвѣникоу. и
доволны сьтвори ны прі(50)но-
сити тебѣ дары и жрътвы ду-
ховныє. о нашихъ грѣсѣхъ. и о
людскыихъ невѣдѣнйхъ. и спо-
доби ны обрѣсти *благодать* прѣд
тобою. еже быти благоприетнѣи
жрътвѣ нашей. и приити духоу
благодѣти твоеє *благомоу* на нас.
и на прѣдлежаещєє да(60)ры сие.
и на все люди твое.

діак: Застоупи спаси поми-
лоуи съхрани нас *божє*.

Дне всего сьвршєнна *света*
мирна безгрѣшна оу *господа* [про-
сим].

Аггєла *мирна вѣрна* наставни-
ка и хранителѣ душамъ и тѣломъ
нашимъ оу *господа* испросимъ.

Милость и отпуощєниє грѣ-
[хо](70)мъ и съблзномъ наши[м]
оу *господа* просимъ.

Добрыхъ и пользныхъ доу-

шамъ нашимъ. и мира всемоу миру оу *господа* испросим.

Проча лѣта живота нашего въ мирѣ и въ покаяни кончати оу *господа* испросим.

Христіанскыѣ кончині живота нашего. бестра(80)стны и непостыдны и добраго отвѣта на страшнѣмъ соуди *христовѣ* оу *господа* испросим.

Прѣсветоую чистоую прѣблагословленоую владычицоу нашуо богородицоу и приснодѣвоу марию. съ всѣми светыми поменуше сами себе и за друугы. и въсь животь нашъ *христу* богу прѣ[дадим].

поп. възглас: (90) Щедротами единороднаго сына твоего. съ нимъ же *благословень* еси съ прѣсветымъ благымъ и животворещимъ духомъ твоимъ. и ныня и присно.

Поп. Миръ всѣм.

Діак: Възлюбимъ друугъ друуга.

иереи рекоуть. *отца* и сына и *светаго* духа троицоу нераздѣлимоу. и еді(100)носоущноу.

И цѣлоуют се глаголюще: Миръ о *христѣ*. иереиствоу твоемоу.

По цѣловани. Старѣи іе[рей] речеть. Възвеличите *господа* съ мною. Изнесѣмъ име его въ коупѣ.

Они отвѣщаютъ: Духъ *светы* наидеть на те. и сила вышняго осѣнитъ те. *благословы* и нас чьстны *отче*.

И онъ отвѣ(110)щаетъ: *Господь* да *благословытъ* всѣх нас.

Егда же речеть. Иереи. Възлюбимъ друг друга.

Людіе [:] *Отца* и сына и *светаго* духа

нѣци ж и сіѣ прилагаютъ. Тро'цу едину́щноую и неразделимоую.

и сподобит ны осѣненію *свѣтаго*
духа. всегда и ныня и присно.

И отстоупеть на своя мѣста.

Діак. Двери двери моудро-
стию вьнмѣмь.

Люде: Вѣроую въ единого
бога *отца* вседръж[ителя].

Діак: Станѣмь добрѣ. станѣ-
мь съ страхомь. Вьнмѣмь *свѣто*
въ(120)зношеніе съ миромь при-
носити.

Попъ: Благодать *господа* на-
шего *ісус хрїста*. и любви бога
отца и причестіе *свѣтаго* духа
боуди всегда съ всѣми нами.

Горѣ имѣмь сръдца.

Благодаримь *господа*.

попъ. молитвою. таи.

Достоино и праведно те пѣти.
те *благословыти*. те хвалити. те
благодарити. и тебѣ *покла*(130)-
няти се на [вса]комь мѣстѣ вла-
дичьства твоего. ты бо еси *богъ*
неизречен'нь. недовѣдомь. неви-
димь. непостиженъ. присно сѣи.
такожде сѣи. ты и *единочедни*
твои *сынъ*. и *духъ* твои *свѣты*.
ты от *небытія* въ *бытіе* нас
прѣведе. и *падъшее* се *въставиль*
еси *пакы*. (140) и не отступиль
еси *все* творе. *дондѣже* нас на
небеса *възведе*. и *царство* *дарова*
хотещее *быти* и о *сихъ* *всѣхъ*
благодаримь те. и *единороднаго*
твоего *сына*. и *духъ* твои *свѣты*.
и о *всѣхъ* *ихъ* *же* *вѣмы*. и *ихъ* *же*
не *вѣмы*. *явлен'ныхъ* и *неявлен-*
ныхъ. (150) *благодѣяни* *иже* на
нас *бывшихъ*. благодарим те и
о *слоужбѣ* *сей*. ю *же* от *роукъ*
нашихъ *сподобы* *приети*. Тебѣ

Попъ [:] Двері двѣры,

мы ж [:] Вѣроую въ единого
бога до *конца*

(51б) попъ [:] станемь добрѣ.

Ми ж [:] *Милость* *миръ* *жръ-*
тва *хваленіе*.

Попъ [:] *Благодать* *господа* *на-*
шего *ісус хрїста* съ *всѣми* *вами*
Людіе. И съ *доухом* *твоимъ*
Попъ, *Горѣ* *имѣмь* *сръдца*
Мы ж [:] *Имами* къ *господоу*
Попъ [:] *Благодаримь* *господа*
ми *же* [:] *Дос[той]нно*. и *пра-*
вѣдно.

бо прѣдстояхоу тоусоуца архаггель. и тмы аггель. хероувимь и серафимь. шестокрилата. и многоочита (!). възвышаюца се перната.

възглас [:] Побѣдную пѣснь (160) поюца и выпиюца възываюца.

люде: свет. свет. свет. господь сав[аоф].

попъ. молитвою. таи

Съ сими блаженными силами. и мы владыко чловѣколюбче. выпиемь и глаголемь. светъ еси и прѣсветъ. ты. и единородны. твой сынъ. и духъ твой светыи. светъ еси и прѣсветъ. и великолѣпна слава твоя. (170) иже миръ свой тако възлюбиль еси. яко же сына своего единороднаго дати. да всакъ вѣроуеи въ нь не погибнуть нь имать животъ вѣчныи. иже пришьд и все еже о насъ смотреише испльнивъ. въ ноцъ въ ню же прѣданъ бываше. паче же самъ прѣдаяше се за (180) мирскы животъ. приемъ хлѣбъ светыма своима. и прѣчистыма и непорочныма роукама. благодаривъ. и благословивъ. и осветивъ. и прѣломивъ. выдалъ светымъ своимъ оученикомъ. и апостоломъ рекъ.

възглаш[еніе]. Примѣте ядите се есть тѣло мое ломимое за вы въ оставление грѣховъ.

(190) се же въ таинѣ речеть: Такожде и чашю по вечери глаголе.

възглаш[еніе]: Пийте от нее вси се есть кровь моя новаго

егда ж възгласитъ священникъ. Побѣдную пѣснь поюца.

Мы ж. светъ, светъ, светъ господь савѣофъ. испльни небо и землю славы его. осан'на въ вѣш'нихъ. благословень (52а) грѣди въ име господнѣ осанѣ иже въ вишнихъ

завѣта изливаема за вы. и за многы. въ оставление грѣховъ.

свѣтитель молит се. таі:

Поминающе оубо спасеную сию заповѣдь. и вса иже за ны бывша. кръста. гроба. (200) и тридневнаго въскръсенія. и еже на небеса въшьствия. и о десною сѣдения. и втораго славнаго пакыпришьствия.

възглас. Твоя от твоихъ тебѣ приносеце о всѣхъ и за все.

свѣтитель. молитву. таи.

Иже (!) приносим ти словесною сию и безкрьвноу(210)ю слоужбоу. и молим се. и мили се дѣемъ. и просимъ. послѣ духъ твои свѣты на ны и на прѣдлеже[ще]е дары сие.

и въсклонь се прѣкръститъ .г.ци свѣтыє дары глаголе.

И сътвори оубо хлѣбъ съ чьстное тѣло христа твоего.

Діак. аминь

А еже въ чаши сеи. чьстною кръвь христа твоего.

(220) діак. аминь.

свѣтитель. Прѣложь духомъ твоимъ свѣтымъ.

діак. аминь.

свѣтитель. молит се. таино.

Яко же быти причещающим се въ бдрость души. въ оставление[ніе] грѣховъ. въ приобщение свѣтаго духа. въ испльнение царства небснаго. въ дръзновение еже къ тебѣ. не въ соудъ. ни въ о(230)соужденіе. и еже (!) приносим ти словесною сию слоужбоу. о почи[вши]хъ въ вѣрѣ. прѣотцихъ и отцихъ. о патриар-

егда же речеть [:] Твоя от твоихъ тебѣ приносѣце.

Мы же [:] Тебѣ поѣмъ. тебѣ благословимъ тебѣ, благодаримъ господи молимъ ти се божє нашъ.

сѣхъ. о пророцѣхъ. и апостолѣхъ. о проповѣдницѣхъ. и благовѣстницѣхъ. и мученицѣхъ. и о исповѣдницѣхъ. и о мнисѣхъ. и о всакомъ душѣ въ вѣрѣ ско(240)-нчавшим се.

възглас. Изредно о прѣсветѣи чистѣи. и прѣблагословенѣи владычици нашей богородици и приснодѣвѣи маріи.

Діак. Тоу стое съ десне страны. И поминаеть. рекше прочитаеть книги. въ них же написана имена. прѣждепочивших царь. и архіе(250)пископъ. и всѣхъ выписанъныхъ въ светоую съборноюу црковь. и тоу оубо прочитаеть тихо.

светитель. молит се. таино:

Светаго іоанна пророка прѣдтече и кръстителя. и светыхъ и прѣхвалныхъ апостоль. и светого. імерек. его же и память твоимъ. и всѣхъ светыхъ твоихъ. ихъ (260) же молитвами посѣти нас божсе. и помени всѣхъ оусъпшихъ въ надежди въскръсенія и жизни вѣчные. И поко[и] ихъ идѣже присѣщаеть свѣтъ лица твоего. и еще молим ти се. помени господи всако епископство правовѣрныхъ. правещихъ слово твое исти(270)ны. и всако презвитерство и еже о христѣ діаконство. и всакого священничскаго чина. и еще приносим ти словесноюу сию слоужбоу. о всѣи въселенѣи. и о светѣи съборнѣи апостольсцѣи цркви. и о живоущихъ въ чистотѣ. и въ чистѣ жити. и о благо(280)вѣрнѣмъ

свещеникъ. изрѣдно о прѣсветѣи. чис'тѣи.

Мы же [:] Достойно ест яко въ истинѣ. блажити те богородицу присно блаженою. и прѣнепорочную и мать бога нашего. чьстнѣишую херувимъ. и славнѣишую (52б) без' расоужденія серафимъ. безъ ислгнѣна бога слово рождыши. соуцо[у]ю богородицу, тѣ вѣличаемъ.

а се дос[тои]нно грѣчскѣи, аще хоцещи: Аксіонъ естин' ос аллибос макаризин' се тинъ теотокон'. тин' аймакарісто', кѣ панамомитонъ. ке митера тоу теоу имонъ. тин' тимиотера[н] тон херувимъ. кѣ эндокотеранъ асигкрѣтос' тон' серафимъ тин', а[д]и[а]ф[т]орос' теон' логон' (53а) текоусан', тин' оньтос теотокон'. се мегалліномень.

аще ест літургіа Вѣликаго Василіа рці се.

О тебѣ радует се. обрадован'наа вса тварь. аггелскѣи съборъ и родъ чьловѣчскѣи. освещенна цркви и раю словѣсны. дѣвъставнаа похвалѣ, из неѣ же христос' выпльти се. и младеньць бысть. иже прѣже вѣкъ сый богъ нашъ. лѣжесна бѣ твоа прѣстоль сътвори и твою оутробоу простран'е(53б)иши небесь сдѣла от (!) тебѣ радует се обрадованнаа, вса тварь, слава тебѣ.

и хрїстолюбивѣмъ цари на-
шемъ. імерек. и о всѣи полатѣ и
о воихъ его. даждь емоу *господи*
мирно владычество. да и мы въ
тишинѣ его. тихо и безмълвно
житіе поживемъ. въ всакомъ бла-
говѣри и чистотѣ.

възглас. Въ пръвѣхъ помени
господи архієпіскопа наше(290)
го. імерек. его же даждь *светымъ*
твоимъ црквамъ въ мирѣ. цѣла
чѣстна здрава длъгодѣньствоую-
ща. и право правецца слово твоее
истины.

И пакы тоу стое діаконъ. По-
минаеть живѣихъ. Царя. И ар-
хієпіскопа. И все въписаніе въ
светоую съборноюу црковь. (300)
Тоу оубо прочитаеть.

светитель. молит се. таино:

Помени градъ съ и въ нем же
пришьльствоуемъ. и всакъ градъ
и страну. и вѣрою живоущихъ
въ нихъ. помени *господи* плаваю-
щихъ. и поутьшьствоующихъ. не-
доугоующихъ. и страждоу(310)-
щихъ плѣнникъ. и о спасени ихъ.
помени *господи* плоды приносе-
щихъ. и добро творещихъ въ
светыхъ црквахъ твоихъ [ліворуч
на маргінесі дописано дрібнішим
півуставом: моиси мариа солотмон
іоанн]. и поминающихъ ницее.
и на всѣхъ насъ милость твою
посли.

възглас. И даждь намъ еди-
нѣми оусты. и единѣмъ срьдцемъ.
слави(320)ти и въспѣвати прѣчѣ-
стною (!) и великолѣное име твое.
отца и сына и *светаго* духа. и
ныня.

И да боудеть милость великаго бога и спаса нашего ісуса хріста съ всѣми нами.

діаконь. Все светые поменуше пакы и пакы миромъ господоу по[молим се].

О прѣнесен'ныхъ и освещен'ныхъ чьстныхъ дарѣхъ (330) господоу богоу нашему помоли[м се].

Яко да челоувѣколюбыць богъ прѣметъ е на светы свои прѣнебесны и мисльны жрѣтвѣникъ въ воню благооуханія господоу помоли[м се].

Съпослеть намъ благодать и даръ светаго духа господоу помол[им се].

избавити се намъ от всакое скрѣби и гнѣва (340) бѣды и ноужде господоу помоли[м се].

светитель. молит се. тайно.

Тебѣ прѣ[д]лагаемъ животь нашъ весь. и надеждоу владыко челоувѣколюбче. и молим се и мили се дѣем'. и просимъ. сподоби ны причестити се. небесныхъ твоихъ и страшныхъ тайнъ. сеѣ священ'ные и духовь(350)ние трапезы. съ чистою свѣстію. въ оставление грѣховъ. въ отпушчение прѣгрѣшениемъ. въ общение светаго духа. въ наслѣдіе царства небеснаго. не въ соудъ ни въ. осуждени[е].

діак: Застоупи спаси помилоуи съхрани нас боже твоею благодатию гоу [= господу помолим се?].

(360) Дне всего съврышен'на света мирна безгрѣшна оу господа просимъ.

Аггела мирна вѣрна наставника. и хранителя душамъ и тѣломъ нашимъ оу *господа* просимъ.

Милости и отпущения грѣхомъ и съблазномъ нашимъ оу *господа* просимъ.

(370) Добрыхъ и пользныхъ душамъ нашимъ. и мира всемоу миру оу *господа* прос[им].

Прочаа лѣта живота нашего въ мирѣ и въ покаяни кончати оу *господа* [просим].

Хрiстияньскыѣ кончины живота нашего. бестрасны и непостыдны. и добра отвѣта на стра(380)шнѣмъ соудици *хрiстовѣ* про[сим].

Єдинениемъ (!) вѣры и причестие *светаго* духа испросше сами себѣ. и другъ друга. въсь животь нашъ *хрiстоу* богу прѣдадѣмъ.

възглас. И сподоби ны *владыко* съ дръзновениемъ неосоужден'но смѣти призывать тебе небесна(390)го бога *отца* и *глаголати*.

люде [:] *Отче* нашъ.

възглас. Яко твое єсть царство и сила и слава *отца* и *сына* и *светаго* духа. и ныня.

Миръ всѣмъ.

Діаконъ. Главы наше *господе*ви покло[ним].

светитель. молит се. таино.

Благодарим те царю невидимы. яко безмѣ(400)рною твоею силою. вса съдѣлавъ. и множествомъ милости твоее. от небытия въ бытие приведъ. всачьскá. ты *владыко* с небесе при-

Єгда же речеть. И сподоби ни *владыко* съ дръзновѣніемъ,

Мы ж, *Отчѣ* нашъ

Єгда жѣ въз[г]лáсить [:] Вън'мѣм, *светаа* *светѣ*имъ.

Ми жи речем [:] Єдинъ *светъ* единъ. *господь* *исус* *хрiстос* въ славу богу *отцу* аминь.

и поэмъ причеснѣ *светым*.

прич[естен] в нед[ѣлю:] Хвалите *господа* съ небесъ аллилугіа. или, Єните тон киріон. ек тонъ оуранонъ. аллілуіа. аллилуіа. аллилуіа.

(54a) И *понедѣльник* [:] Творей аггели своѣ духы и сло[у]гѣ своѣ огонь палец аллилуіа

причестен Вторък [:] Въ пá-

зри. на поклоншеє тебѣ главы свое. не поклонше бо плъти и крѣви. нѣ тебѣ стра(д)ишному богу. ты оубо владыко прѣд[ле]жещá всѣмъ намъ на благое изравнаи. комоуждо на свою по-трѣбу. съ плавающи[ми] пла-ваи. съ ходещими въ поуть поу-тышьствоуи. недоужные исцѣли врачю душамъ и тѣломъ.

възглас. (420) Благодатию и щедротами и челоуѣколюбиемъ едиnorodнаго сына твоего. с ни[м] же благословен еси...].

метъ вѣчную боудеть праведни-къ: аллилуйа.

причестен В срѣду [:] Чашоу спасенія прииму име господне прїзовоу аллилуйа.

причестен [:] Потїрион сѣти-рїон, лїпсоте ке то онома кирїу епикалесоме. аллилуйа .г.ци

причестен Въ четврьтк [:] Въ всю землю, изидѣ вѣщанїе ваше светїи апостолы. аллилуйа,

В петк Причестен [:] Зна-мена сѣ [на] нас свѣтъ лица твоего господи аллилуйа.

В суботу Причестен [:] Бла-жени иже избра господь (54б) прїеть их въ дворы свое алли-луйа .г.ци.

Єгда же речеть. Іереи, Съ страхом. божїемъ и съ вѣрою приступїте.

Тогда Дїакъ вземь свѣщ'никъ обема роукама, и открьвеноу главоу

глаголѣ[т] люде, Благословенъ грѣди въ име господне. богъ гос-подь яви сѣ намъ.

И поць Глаголѣ, Вѣсок. Въ-коупе И крѣстит. Спаси боже людїи свое и благослови достоя-нїе свое,

Людїе Ддїакъ (!), поклонет се глаголющѣ [:] Ис полї ети де-спота

(55a) и поклон.

Єгда же речеть. Вьсегда и нынѣ и присно и въ векы вѣкомъ.

людїе [:] Аминь, Дá испльнет сѣ оуста нашá. пенїа тї господи. яко да въспомѣмъ славоу твою. яко сподобил ны еси прїчеста-

ТРЕТІ ГЛАВЦІСВЯЖЕНЕ
ПОКЛОНИШСЯ ПЛЪТН
АКАВН ПЛТЕБЪ СТРА
ШНОМУ БОГА ТРОУБОВА
КО ПРЪ ЖЕЩА ВСТЪМЪН
МЪ НАБЛГОЮЕНУРАВНА
Н КОМУ ЖДОМАІВОЮП
ТРЕБОУ СЪПЛАВЯЮЩІН
ПЛАВАН СЪХОДЕЩІН
КЪ ПУТЬ ПУТЬ ШЬСКО
Н НЕСЛУЖИІЕНСУТ
АНКА УЮ ДШАМЪН
ТЪЛАМЪ
ЛАГТНЮНШЕДОТЪ
АННУЛЪКАДЮЕН
КЪМЪ ЕДИНРОДНА
РАСНАТЪ БОГО СРН

Slav.
9

Рядки 407-23 на обороті бомбицінового звитка Служебника
Ватиканської Бібліотеки (14 в.)
Liturgiarium Slavicum, nr, 9, versus 407-23 (verso)
Bibliotheca Vaticana

ти (!) сѣ, свѣтых твоих тайнъ.
сѣблѣдїи нас божє въ твоѣи свѣ-
тынїи. вѣсєгда пооучати сѣ пра-
вдѣ твоей. аллилуїа. аллилуїа.
аллилуїа.

Пѣнь. Мїром изыдѣмъ.

Людїе [:] Именѣмъ господнимъ.

Господоу помолим се,

Людїе, (55б) Господи помилуй.

Пѣнь Зѣ[а]мвѣнну Молитвоу
сѣврѣшивъ

Людїе [:] Боуди име господне
благословено от ныня и дѣ ве[ка]
.г.щи

Та ж Псалом лг. Благосло-
влю господа на всако врѣ[ме]
До конца

та ж. Слава И ныня Господи
помилуй .г.щи Благослови

Пѣнь глаголѣ, отпуост': Бла-
гословенїе господне [на] нас. вѣ-
сєгда и ныня присно и вѣ вѣкы
вѣком.

За молитвѣ прѣчистїе ти. ма-
тере и всєх свѣтыхъ твоих госпо-
ди ісус хрїсте божє нѣшь поми-
луй нас. [Тут, можливо, брак
якогось листка, бо наступна (5ба-
63б) сторїнка збереженого ру-
копису подає лиш воскреснї тро-
парї, іпакої й богородични ок-
тоїха].

(5ба) Тропарї вєскрѣснїи. іпакої и богородичнїи.

тропар.[г]лас .а. Камѣни знѣменану от їудѣи и воиномъ стрѣгоущимъ
прѣчистое телѣ тв[о]е вєскрес трѣти днь спасе. даєи мирѣви жизнь.
сєго рѣди силѣ небеснѣе вышїаху ти жїзнодавче. слава вєскрєсенїю ти
хрїсте. слава царствїю тї. слава сѣмотренїю твоєму. єдине члѣвкѣ-
любче.

богородичен [:] Гав'рилу провѣщавшу ти дѣво, еже радуї се. и сѣ
гласом (56б) выпльщѣше се всєх владѣка. вѣ тѣбѣ свѣтѣмъ кивоте, яко

же рече праведнїи давидъ. яви се пространеиши небесъ поносив'ши зиждителя своего слава вселшному се въ тѣ. слава прошьдшому ис тѣбѣ. слава свобождышому нас рождьствомъ твоимъ.

Ипакои [:] Разбойниче покѣанїе рай прокраде. плачь же мироносиць радость възвѣсты, яко воскрес *господь*. подае мирѡви велию милость.

(57a) тропарь. глас .в. Егда съиде къ смърти живѡте. бесмъртнѣ. тогда и ада оумрътвиль еси блистанїемъ божьства Егда же оумръшее от прѣисподныхъ воскресиль еси. в'се силы небесныя въпиаху ти жизнѡдавче *христе* боже слава тебѣ.

Богородичен [:] Вѣса са (!) паче смѣсла. вѣса прѣславнаа твоѣ *богородице* тайнства. чистѡтою запечатланна. и дѣвствомъ хранима. матї разуме се нельжнаа. (57б) бога рождши истиннаго того. моли спастї се душамъ нашимъ.

ипакои [:] По страсти шьдше на грѡбъ. помазати тѣло твоѣ жѣни *христе* боже. видеши аггелы въ грѡбе и оужасоше се. глас бо слышу отъ нихъ, яко воскресе *господь* подае мирѡви велию милость.

тропарь. глас .г. Да веселет се небесна. да рад[у]юет (!) се змльна. яко сътвори дръжавѡу мишцею своею *господь*. поправь смъртїю смърть. пръвѣнецъ. из мрътвы(58a)хъ бысть. ис чрѣва адѡва избавиль естъ нас. и подастъ мирѡви велию милость (!).

Богородичен [:] Тебѣ ходатаицѡ спасенїю рода нашѣго. высѣваэмъ *богородице* дѣво. плтїю бо ею же ис тебе прошьдъ, сынъ твой и богъ нашъ кръстную прїемъ страсть. избавиль естъ насъ изъ истлѣнїа яко чьловкѡлоубьць.

ипакои. Оудивлае видѣнїемъ орѡшае глаголанїемъ. блистае се аггелъ мироносицамъ гла[гола]ше живаго ищете въ грѡбѣ, (58б) вѣста испразднивъ грѡби тлїи примѣнителя разумѣте непрѣмѣннаго. рьцѣте богу коль страшна дѣла твоѣ. яко родъ спасль еси чьловчьскый.

тропарь' глас .д. Свѣтлую воскреснїа проповѣдь. от аггела оувѣдѣвше *господне* оучѣнице. и прадѣднѣ осуженїе отврь'ше, апостоломъ хвалеще се глаголаху. испроврьже се смър'ть. и воскресе *христе* богъ даруе мирѡви велию милость.

Богородичен [:] Еже от вѣка оутаеное. и а(59a)ггеломъ несвѣдомоѣ тайнство. Тобою *богородице* змльнымъ яви се богъ. въ нераз[у]минѣ съединѣнїи выпльцаемъ и кръсть волею насъ ради прїемъ. имъ же воскресъ прьвозданнаго. спасе от смъртїи душе наше.

ипакои: Яже твоѣго прѣславнаго встанїа. прѣдтек'ше мироносиць. апостоломъ проповѣдаху *христе*. яко воскресе яко богъ подае мирѡви велию милость.

тропарь. глас .е. (59б) Събезначалное слово отцу. и духови. еже отъ

дѣви рождѣше се на спасеніе наше. воспѡимъ вѣрніи и поклонимъ се. яко благоизволиви (!) плѣтїю взєити на крѣсть и сѣмръть прѣтрыпѣти. и въскрѣсити умершеє. въ славное въскрѣсеніе своеє.

Богородичен [:] Радуи се двери господна непроходима. радуи се стено и покровѣ прибѣгающимъ къ тебѣ. радуи се завѣтрное пристанище. и неискусобра(боа)чнаа. рождѣша плѣтїю творца своего и бога. молѣщи не прѣзри. о воспѣвающихъ и кланяющихъ се рождѣству твоєму.

ипакой. Ангельскимъ зракомъ оумъ сѣмущающе. и божѣственнымъ вѣстаніемъ душе просвѣщающе. мирѡносице апостоломъ благовѣствоваху. възвѣститѣ въ езицѣхъ въскрѣсеніе. господоу поспѣшьств[в]ующу чудесїи подающою намъ велию милость.

тропар. глас .с. (боб) Ангельскїе силы на гробѣ твоємъ. и стрѣгуещи оумрътѣвше. и стояше марїа на гробѣ, ищущи прѣчистаго тела твоєго. испрѡвврже (!) ада не искуше се отъ него срѣте дѣву дарує животь. въскрѣси изъ мрътвѣхъ господи слава тебѣ.

Богородичен [:] Иже благословеную нарекии матеръ себѣ. приде на страсть волею своею всѣавъ на крѣсть (!), въискати хѡте адама. глаголе ангеломъ срадуи(бїа)те мї се. яко обрѣте се изгибшиа драхма. иже вса мудрѣ устрои боже слава тебѣ.

ипакой [:] Волною и животворною ти сѣмрътїю христе боже. врата адова сѣкруши яко богъ отврѣзль еси намъ дрѣвнїи рай. и въскрѣс изъ мрътвѣхъ. избави изъ истлѣнїа животь нашъ.

тропар. глас .з. Разруши крѣстомъ своимъ сѣмръть и отврѣзль еси разбѡиникѣ рай. мирѡносицамъ (бїб) плачь прѣложи. и апостоломъ, своимъ проповѣдати повѣле яко въскрѣсе христе яко богъ. подає мировїи велию милость.

богородичен [:] Яко нашему въскрѣсенїю, скровищѣ. на тѣ надѣюще се прѣпетаа. отъ рѡва и глѣбини възведи. ты бо пови[н]нїе грѣху спасла еси. рождѣши спасеніе наше. яже прѣжде рождѣства дѣва. и въ рождѣстве дѣва. и по рождѣствѣ дѣва.

ипакой [:] Иже нашъ зракъ воспремь и прѣтрыпѣвь распетїе плѣ(б2а)тїю спаси ни въскрѣсеніемъ си христе боже яко чловѣколюбѣць.

тропарь. глас .и. Съ вѣшнихъ сѣнидѣ милосрѣде. погрѣбенїе прїеть трїднєвно. д[а] насъ свобѡдиши отъ страстеи. живѡте и въскрѣсеніе наше слава тебѣ.

богородичен Иже нашъ (!) радїи рожей се отъ дѣви. и распетїе прѣтрыпѣвь благїи. испрѡврѣгий сѣмрътїю, сѣмръть. и въскрѣсеніе явль яко богъ не прѣзри ихъ же сѣзда рукою своею. я(б2б)ви чловѣколюбїе своѡ милостивѣ приими рождѣшую те богородицу молещую се за нї. и спаси спасе нашъ лѣди очаа[н]нїе.

ипакой [:] Мирѡносице живо[т]давнѡму прѣдстоующе (!) грѡбу.

владыко[у] иска́ху въ мр'твнѣихъ бесѣмьртнаго. и радость благовѣщенїа от аггела прїем'ше. апостоломъ възвѣщааху. яко встá господь, по́дае мировѣ велию милость.

Сїи тропáри въскресни поют се въ недѣлю по непорóчнїи. глас .е. (63а) *Благословень еси господи* наоучи ме опра[в]д[анїемъ твоимъ]. Аггельскїи съборъ удиви се. зрѣ тебе въ мрѣтвѣхъ вменша сѣ. сьмрѣти же спасе крѣпость разор'ша. и съ собою адама въздвїгша и от ада всѣхъ свобождьша (?)

Благословень еси господи наоучи мѣ.

По чтó мїра съ милостивными. з слѣзами. о оученице раств[ар]яетѣ. блистае сѣ въ грóбѣ аггелъ. мирóносицамъ провѣщаваше. видите вѣ грóбѣ и разумѣйте. спас бó въскрѣсе от грóба.

Благословень еси

Зѣло ранó мирóносице течáху (63б) къ грóбу твоему рїдающе [.] нъ прѣдста къ нимъ аггелъ и рече [:] рїданїю врѣме прѣста не плачїте се въскрѣсенїе жѣ апостоломъ рѣцете.

Благословен

Мирóносице жени. съ мирїи прїшдьше. къ грóбу твоему спасе. оглашаху се аггелу же къ нимъ вѣщающу [:] чтó живаго съ мрѣтвѣми помїшлаетѣ. яко богъ бó въскрѣсе от грóба.

Слáва.

Поклонїм се оу[т]цѣ. и тóго сынóви же и светому духу светѣи тройци въ едїномъ соущствѣ съ сѣрафими възывáюще свет свет свет еси господи.

[Мабуть, бракъ листкѣвъ, бо відсутнє закінчення *I нинї* та тропар *Жизнодавця рождши*].

(17б)... Вѣрую въ едїного бога отца въседрьжїтеля творца небо[у] и земли видимѣмъ же вѣсемъ и нев[и]димимъ. и въ едї[но]го гóспода їсуса хрїста сына божїа едїнороднаго. иже от отца рожденаго прѣжде всѣхъ вѣкъ. свѣта от свѣта бога истинна от бога истинна едїносоущна отцу им' же (18а) вса бїши [;] нас ради чьловѣкохъ и за нáше спасенїе сышдьша съ небѣсь. и выпльтївша се от духа света и марїе дѣвы и вѣчловѣчьша се. рáспета же за ни пр[и] пóнтїистѣмъ пїлатѣ. и страд[а]-вша и погрѣбена. и въскрѣсша трѣтїи днь поро (!) писанїхъ. и вышдьша на небесса (!). и седеца о дѣсною отца. и пакы грѣдоуща съ слáвою соудїти живимъ и мрѣтвѣмъ, его же царст(18б)вїю нѣсть кон'ца. и въ духа свѣтаго истинаго и живóтворещаго. иже от отца исходѣщаго. иже съ отцѣмъ и сынóмъ сѣпокланяема и сѣславима. глаголав'шаго пророкѣ [.] въ едїноу светую съборную и áпостольскую црковѣ. исповѣдую едїно крѣщенїе въ оставленїе грѣхомъ чаю въскрѣсенїа мрѣтвѣмъ и жизнь боудущаго вѣка аминь.

(1б) *отче нашъ*. иже еси на небеси. да с[в]ѣти се име твое. да прииде. *царство*. твое и да буде вола. твоя. яко на небеси и на земли. хлебъ. нашъ. нашуши даалъ (?) намъ данасъ. и остави намъ. длъки наши якоже и ми оставлаемъ. длъ[ж]нико[м]. нашимъ. и не вав[ед]и насъ (?) въ напа[сть] на избави н[а]съ. о лукавако ам[ин]ъ.

ЗАСАДИ ВИДАННЯ РУКОПИСІВ

З технічно-друкарських причин у передруці рукописів вилишено позначувати: 1) писані циноброю слова й літери; лиш там, де такими трішки вищими червоними літерами позначено початок стихів чи слів, передано їх великими літерами друку; 2) всі надрядкові значки придихів (над назвучними голосними слова), йотації (у формі крапок над голосним після голосного та в назвуці слів у Исид. Сл.) й титли (теж при цифровому вжитку літер).

Титли розшифровано, а включені під титлу над рядок літери перенесено без окремого відмічування в рядок; доповнені ж нами літери з підтитлових складів виписано в рядку курсивою.

Наголосові значки - акут, подвійний акут, гравіс, подвійний гравіс і камору (півкружок ріжками до низу) - передавано лиш одним значком наголосу (« акутом »); через брак відповідних черенок у друкарні не можна було позначувати такого наголосу над ъ, ѝ.

Томущо виринає питання, ануж при якійсь частині надрядкових значків іти-меться про музичні кроки-невми (такий здогад висловив нам щодо Ис. Служ. листовно 17.ХІ.1965 д-р Йозеф Ган (Hahn), на який пристати годі, бо тотожні значки там, як зрештою й у двох інших наших рукописах, поставлено не лиш на текстових, призначених для речитування чи співу виразах, але й на ремаркових, де про музичне оформлення не може бути мови), то в дальшому перелічуємо всі випадки, де в наших рукописах ужито інших ніж « акут » значків наголосу а теж, де такі значки стоять над ъ, ѝ.

В Ісидоровому Служебнику вжито в таких винадках: а) акуту над -ъ (ихъ 94б, съ 64б - хлѣбъ съ), -ь (цсръ 15б); б) подвійного акуту над -ъ (съ 60б, 72: миръ съ, градъ съ), -ы (ты 75), -и- (блгодаримъ 34б); в) камори над -ло- (преклоншая II, преклонь 13), -ри (призри 52б, 54б); г) гравісу над -а- (низпославъ II), -е, -е- (же 60б, 76, се 83б, 84, 121, 124б, сеи 16, послеть 74б), -и, -и- (или 71б, 2 рази, разори 73б, преклоните 77б, сихъ 78, ниць 86, дверми 41), -о- (положивъ 7б, прослави ся 109б), -у- (моудростію 108б), малим юсом -я (на тя 21, 81); г) подвійного гравісу над -е (се 23, 2 рази, 64, 40б, 83б, 124б), -и (сѣсѣдья 33), -ы, -ы- (открывы 103, сыи 62), -я (сея 30), -ъ (съ 7б - часъ), -ь (съ 4, 68, 43 храмъ съ, храмо съ, 24 хлѣбъ съ). Подібний до подвійного гравісу значок - інколи це ніби легкий придих з гравісом - стоїть скрізь над групами -ни-, -лл- (кирилла 118б, аллилоуя 128).

В Служебнику - звитку вжито: а) гравісу над -а- (полатѣ А 289), -е (се Б 349); б) подвійного гравісу над -а, -а- (всачьска Б 404, прѣдлеца Б 411, великолѣпна Б 169, єдиороднаго Б 172), -е- (се Б 349), -и, -и- (сеи Б 152, свѣцени Б 20, повелѣни А 144, пиште Б 192, невѣдѣнихъ Б 53, бжихъ А 143, мари Б 244), -ы (ты А 112, єдиородны Б 167, мирскы Б 180, многы Б 195).

В Молитовнику вжито: а) акуту над ъ (вѣкъ 17б, сьвршенихъ 45а, немь 45б, сквьрнаа 45Аа, оутвьрди 45а, вып'лѣтлѣти се 46а, попь 46б, прѣставльшихъ се 47а, вскликнѣмъ 47а, бесъмьртныхъ, имась 48а, сьвршени 48б, вь 49а, чьтц 49а

2 р., 49б, чьтніє, вєс 49б, грѣчскыи 50б, сьврышеннаа 51а, мирь, вьсѣми, испльни, сть 51б 3 р., тварь 53а, дрьзновѣнїемь 53б, вѣкомь 55а, сьмрьти 57а, оумрьшее 57а, тропарь, сьмрьть, мрьтвхь 57б, рыцѣте 58б, зьмльным, вьскрѣшь 59а, сьмрьть 59б, оумь намь 60а, отврьзьль, мрьтвхь 61а, гльбини, рождьствѣ, прѣтрьпевь, пльтїю 61б, сьмрьти 63а, мрьтвымь 63б), - а в наслідок недбалого написання він опинився й над сумежним приголосним - р (сьмртїю 62а, сьмрьть 61а, творца 60а, дьверы 51а), з (отвьрьгше 58б), д (Єгда 57а), м (вами 51б), ш (наше 59а), ч (плачь 56б); б) п о д в і й н о г о а к у т у над і (сіє 45а), и (ти 49б, житїа 50а); в) к а м о р и над а (вѣзглаша 47б, да 55а, 57б), е (свое 54б, 59б, твоему 56а, се 59б), и (или, сьврышени 50а, велєи 47а, таинь 55а), о (похвало 53а), у (хєроувикѣ, всакоу 50а, пристоупим 51а, чашоу 54а, славоу, пооучати 55а, боуди 55б, оуцу 63б), ю (твоєю 50а, раю 53а, твою 55а, 53а, велию 59а, 61б, собою 63а), я (ннїа 55б 2 р., зиждителя 56б), ы (грѣч'скыи 52б, ны 55а, вьзвѣсты 56б); г) і р а в і с у над а (истинна 17б, дїаконства 45а, имас 48а, гласом 48б, моа 49а, дароносима 50а, жрьтва 51а, ха 51б, аллуїа, онома 54а, тогда 54б, заамвѣнну 55б, гласом 56а, ада 57а, вьпїаху, вьса 57а, вьста 58б, 62б, твоя 58б, вьсїавь 60б, слава 61а, слава 63б), е (облече, се 45б, 46аб, 47а, 50б, 51а, 52а, 54аб, 55а 2 р., 63а 2 р., земле ,47а 45Аб, стое 45Аб, глемь 47б, 49б, врѣме, вьнїде 49б, нашего 51б, тебе 52а 2 р., 60б, аще 52б, ѳче, же 53б, свое 54аб 2 р., 62б, гле 54б, твоеи 55а, те, подає 56б, твое 57б, нашего, глаше 58а, волею 60б, скровище 61б, члколѣбие 62б, ме 63а, растваете, разумеите 63а), є (ке 48а 2 р., 52б 2 р., 50б, мєгалїиномєнь 53а, гле 55б), и (млтвами 45б, ни 45Аб, 46б, 53б, паки, сси 46б, земли 47а, сїи 47б, ти 47б, 55а, 56а, 56а, или 47б, патри 48а, ли 48б, ищи 49а, б 2 р., 50а, вьси 50а, жїзни 51а, ипѣдексамїни 50б, мїтера 52б, сьїи 53а, мї 53б, 61а, прчснїи 53б, слогїи 54а, сьблѣудї, стьїни 55а, тропари, ипакои, богородичнїи 56а, праведнїи 56б, єси 58б, 63а 2 р., прѣзри 60а, вьскрєси 60б), о (что 45Аа, Єго 47аб, того 47а, 57б, агїос 48а, аоратос 50б, афорос 52б, оубѣ 49а, оно 49б, сєго 50а, досно 52б, бо 53а, 57б, 61б, 63ба, твоего 54а, 60б, 59а, тело 56а, почто 63а, тогѣ, сновїи 63б), у (всаку, сроку 45а, твооу 45б, чїну, животу 45Аа, дльготу 46а, наступу 46б, єму 47а, сушу, протїву 47б, вь истїну 52а, оутрѣоу 53а, всоу 54а, разбоїнїку 61а, соуцствѣ 63б), ю (Вѣрую 17б, сїю 45Аа, землїю 49а, 54а, нькою, дрьжавою 50а, вѣроу 51б, вьзлюбим, сьцїноу 51а, славнѣїшїю, прсноблженѣю, чєстнѣїшїю 52а, соуцою 52б, главою 54б, сьблѣудїи 55а, пльтїю 58а, 59б, волею 59а, своєю 60б, роукою 62а, велию 62б, вѣщаюцїю 63б), ы (прркы 18б, вышнїи 45а, паки 45б 3 р., 48б, Єдинороднїи, изволивїи 46а, ны 47а, б, крѣпкы 48а, крѣпкыи 48б, агльскыи 50а, сїлы 50б, дворы, высок 54б, сїлы 56а, 57а, слышу 57б, агльскыє, нарекыи 60б, прѣзры 62а, агльскы, вы 63а), љ (бзѣ 49а, добрѣ 51б, тебѣ 52а, прдѣднѣ 58б, себѣ 60б), ь (їмась 48а, вєс 49б, тропарь 57б, оумь 60а); і) п о д в і й н о г о і р а в і с у над е (се 51а, 52б, гле 54б), є (сіє 51а), и (сїи 46а, хєрувїка 50б, тлї 58б, трїднєвно 62а), о (что 63б), ы (сьїи 46б, трыстоу 50а, бєсьмрьтнїи 57а, ты 61б), љ (зрѣ 63а), ь (ть 47а, 49б).

Через брак у друкарні черенки для є з наголосом прийшлося її замінити черенкою э з наголосом у таких випадках: а) в М о л и т о в н и к у : ке 48а, 2 р., 52б, 2 р., сїє 51а, нєє 53а, поємь 53б, свое 54а, 62б, глаголе 55б, подає 57б, вьспѣваемь 58а, прьтрьпєтїи 59б, б) в С л у ж е б н і к у -звїткѣ: сєє Б 349.

Друкарсько-технічні причини примусили нас зрезигнувати з передачі низки правописних тонкощів, наявних у рукописах. І так: 1) літерою я передано дві літери - прейотованє а та « малий юс »; 2) літерою є передано прейотованє е й літеру є (« велике е »); 3) літерою о передано « омїкрон » і « омегу » (а теж круглє й овальнє о Іс. Служ.); 4) літерою ы передавано і те « йори », якого першою частїною є ѡ, як і те, де там є в; 5) літерою и передано й рїдкї випадкї написань з « їжицєю »

(але як у в грецькому пнеумати Молит. 48а); б) літери « кси », « пси », « зіло » передавано як курсивні та жирні *кс*, *пс*, *з*, « фіту » ж передано в дрібнішому шрифті жирним *ф*; подібно жирним *ц* передано титлу *цс* в словах *царь*, *царство*, де під нею писано мале *с*.

Всякі текстові й інтерпункційні нашівласні доповнення подано в гранчастих дужках. В півкруглих дужках подано пагінацію; знаком вигуку вказано на якусь особливішу літерно-складову описку переписувачів.

Інтерпункційні знаки рукописів збережено (наше упрощення тут: крапка на місці і простої крапки і хрестовидної чотирокрапки).

Поділ на слова й виділення абзаців впроваджено для кращої проглядности.

СПИСОК

використаних джерел і літератури

Великий Сборникъ, Прага 1935¹, 1952².

Г. В л а с о в с ь к и й : Нарис історії Української Православної Церкви, т. I, Нью-Йорк 1955.

Г. Г о а т : Euchologion sive Rituale Graecorum, Graz 1960.

А. Г о р с к и й - К. Н е в о с т р у е в : Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки, отд. III: Книги богослужебные, ч. I, Москва 1869, фотопередрук у Monumenta linguae Slavicae dialecti veteris, Fontes et dissertationes, т. II, nr. 342-432, Wiesbaden 1964.

D. G o t t e s m a n n : Slawische Bücher der Universitätsbibliothek in Debrecen bis 1850, Debrecen 1963.

М. Г р у ш е в с ь к и й : Історія української літератури, т. V, Нью-Йорк 1960.

Н. Д и л е ц к и й : Мусикійская грамматика, изд. С. В. Смоленского, Москва 1910.

А. Д у б л я н с ь к и й : Українські святі, Богословсько-Науковий Інститут УАПЦ, Мюнхен 1962.

Энциклопедический словарь Брокгауза-Ефрона, т. 35, СПб. 1902.

Εὐχολόγιον τὸ μέγα, Romae 1873.

V. J a g i é : Analecta Romana, Archiv für slavische Philologie, Bd. 25, S. 1-47, 1903.

(И. В. Ягич): История славянской филологии, Энциклопедия славянской филологии, в. I, СПб. 1910.

† Й о с и ф архиеп.-митр.: Творче обличчя і гріб київського митрополита і царгородського патріярха Исидора, Богословія, т. 25-28, с. 1-23, Рим 1964.

500-річчя смерті київського митрополита Исидора, там таки, с. 152-56.

Н. М. К а р и н с к и й : Образцы письма древнейшего периода истории русской книги, Ленінград 1925.

Е. Ф. К а р с к и й : Славянская кирилловская палеография, Ленінград 1928.

V. K i r a r s k y : Russische historische Grammatik, Bd. I, Heidelberg 1963.

П. К о в а л і в : Молитовник-Служебник, пам'ятка 14 ст., Науково-Богословський Інститут УПЦ в США, Нью-Йорк 1960.

Н. К р а с н о с е л ь ц е в : Сведения о некоторых литургических рукописях Ватиканской библиотеки с приложением исследований и текстов, Казань 1885.

П. А. Л а в р о в : Альбом снимков с юго-славянских рукописей болгарского и сербского письма, Энциклопедия славянской филологии, Приложение к выпуску IV, I, Петроград 1916.

Літургіконъ сестъ Служебникъ, Рим 1942.

A. M a i : Scriptorum veterum nova collectio, т. V, 2: Codices Slavici, Romae.

М. М а р у с и н : Божественна літургія в Київській митрополії по списку Исидорового Літургікона з 15 ст., Богословія, т. 25-28, с. 33-61, Рим 1964 і т. 29, с. 97-124, Рим 1965.

G. M e r c a t i : Studi e testi: Scritti d'Isidoro il Cardinale Ruteno e codici a lui appartenuti che si conservano nella Biblioteca Apostolica Vaticana, Roma 1926.

- J. P. Migne: Patrologiae cursus completus, Series Graeca, 1857-66, t. 154.
- I. Ohijenko: Akzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachdenkmälern, Zeitschrift für slavische Philologie, Bd. 9, S. 395-99, Berlin 1932.
- C. A. Swainson: The Greek liturgies, chiefly from original authorities, Cambridge 1884.
- Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв., Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР, Київ 1958.
- Службник (Комісії богослужбових книг Науково-Богословського Інституту УПЦ в США), Бавнд Брук 1963.
- М. Смотрицький: Грамматики славенскія правильное синтаґма, Вільна 1618-Єв'с 1619.
- А. И. Соболевский: Славяно-русская палеография с 20 палеографическими таблицами. СПб. 1901-1902¹, 1908².
- И. И. Срезневский: Материалы для словаря древнерусского языка, т. I-III, СПб. 1893-1912.
- Л. В. Черепнин: Русская палеография, Москва 1956.

Список ілюстрацій

1. Лицева сторінка 4-го листка Ісидорового Службника після с. 48
2. Лицева сторінка 53-го листка Ісидорового Службника після с. 64
3. Лицева сторінка 83-го листка Ісидорового Службника після с. 74
4. Лицева сторінка 136-го листка Ісидорового Службника після с. 98
5. Оборотна сторінка 1-го листка Молитовника н-р 10 після с. 122
6. Оборотна сторінка 48-го листка Молитовника н-р 10 після с. 128
7. Рядки 407-23 на обороті бомбицінового звітка Службника н-р 9 с. 146

З М І С Т

	стор.
Передмова	5
Drei kirchenslavische liturgische handschriftliche Texte der Vatikbibliothek (Zusammenfassung)	7
Исидорів Служебник, слов'янський рукопис ч. 14 Ватиканської бібліотеки	9
С л у ж е б н и к митр. Исидора	47
Літургія св. Івана Золотоустого	47
Літургія св. Василя Великого	60
Чин Літургії Напередосвячених Дарів	74
Літургія Напередосвячених Дарів	76
Філофеїв Устав Літургії	84
Літургія св. Івана Золотоустого в двох сербських рукописах 14-15 вв. Ватиканської бібліотеки	105
Служебник-звіток Slavo nr. 9	105
Молитовник Euchologium Slavicum nr. 10	115
Л і т у р г і я св. І. Золотоустого (паралельний текст із Служебника-звітка та з Молитовника)	125
Засади видання рукописів	153
Список використаних джерел	157
Список ілюстрацій	159

НАШІ ВИДАННЯ
NOSTRAE EDITIONES

1. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA collegit Metropolita Andrea Šeptuckyj, vol. I. Romae 1964, p. XXIV+350. Doll. 8.
2. О. д-р Исидор Нагаєвський, *Історія Римських Вселенських Архієреїв*, частина I. (Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars I). Мюнхен 1964, стор. 363. Doll. 4.
3. Проф. Микола Чубагий, *Історія християнства на Русі-Україні*, том I. (De historia christianitatis in antiqua Ruś-Ucraina, vol. I). Рим-Нью Йорк 1965, стор. XI+816. Doll. 10.
4. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA collegit Metropolita Andrea Šeptuckyj, vol. II. Romae 1965, p. XX+360. Doll. 8.
5. Wasyl Lencyk, *The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I*. Romae-New York 1965, p. XIII+148. Doll. 3.
6. О. Михайло Кравчук, *Книга Псалмів*. (Liber Psalmorum). Рим, 1966. стор. 240. Doll. 4.
7. MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA collegit Metropolita Andrea Šeptuckyj, vol. III. Romae 1966, p. XX+360. Doll. 8.
8. О. д-р Мирослав Марусин, *Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку XVI ст.* (Ordinum Pontificalium in Euchologio Kioviensi saec. XVI expositio). Рим 1966, XVII+208. Doll. 4.